

ΚΙΤΣΟΥ Α. ΜΑΚΡΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ
ΔΗΜΟΣ ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1957
ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΕΧΝΗΣ»

ISBN: 978-960-98043-3-2

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στις μέρες μας σε όλους μας γίνεται λιγότερο ή περισσότερο κατανοητό, η μεγάλη καταστροφή που συντελείται από τον άνθρωπο στο περιβάλλον. Το κόστος που “πληρώνει” το περιβάλλον για το σύγχρονο τρόπο ζωής με τις απεριόριστες ανέσεις, την πολυτέλεια και τον άκρατο καταναλωτισμό, και μάλιστα για ένα μόνο κομμάτι του ανθρώπινου πληθυσμού, είναι μεγάλο. Οι πληγές που έχουν ανοίξει στο κορμί του πλανήτη μας είναι βαθιές και αμφίβολο αν κάποτε θα κλείσουν.

Επιτακτική ανάγκη πλέον για το μέλλον αποτελεί η εφαρμογή μιας αιφόρου ανάπτυξης, μιας ανάπτυξης δηλαδή που θα ικανοποιεί τις ανάγκες του σημερινού ανθρώπου χωρίς να στερεί από τις επόμενες γενιές το δικαίωμα αυτό.

Στην κατεύθυνση αυτή αποσκοπεί και η λειτουργία των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της χώρας μας. Τα Προγράμματά τους, στην πλειοψηφία τους, στοχεύουν στην ανάπτυξη αισθήματος ευθύνης των αυριανών πολιτών με σκοπό την αλλαγή στάσεων ζωής, ώστε να ανακοπεί η ολισθηρή αυτή πορεία προς την ολοκληρωτική καταστροφή του περιβάλλοντος και τελικά του ίδιου του ανθρώπου.

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρινίτσας, που λειτουργεί από το 1999, έχει δεχθεί μέχρι την ημερομηνία της έκδοσης αυτής, περίπου 17.000 μαθητές στους οποίους οι εκπαιδευτικοί του Κέντρου προσπάθησαν, άλλες φορές με μεγαλύτερη επιτυχία άλλες όχι, να μεταδώσουν κάποιες από τις αρχές και τις αξίες που πρέπει να έχει ο αυριανός πολίτης ώστε να συνειδητοποιήσει την άσχημη κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει το περιβάλλον και να αναλάβει ενεργό δράση για την προστασία του.

Η παρούσα έκδοση φιλοδοξεί να αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο στα χέρια των εκπαιδευτικών εκείνων που ευαισθητοποιημένοι οι ίδιοι πάνω σε θέματα περιβάλλοντος, προσπαθούν μέσα από τη λειτουργία των Περιβαλλοντικών Ομάδων των σχολείων τους, να μεταλαμπαδεύσουν τις ευαισθησίες και τις ανησυχίες τους αυτές στους μαθητές τους. Στους εκπαιδευτικούς εκείνους που ξεπερνώντας τις όποιες δυσκολίες αναλαμβάνουν, εκτός από την τυπική κάλυψη μιας ύλης, την ουσιαστική εκπαίδευση ενός υπεύθυνου αυριανού πολίτη της χώρας.

Κολτσιδόπουλος Ευριπίδης
Βιολόγος, Υπεύθυνος του
Κ.Π.Ε. Μακρινίτσας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η Κοινότητα Μακρινίτσας και το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Μακρινίτσας στοχεύοντας αφενός στο να δώσουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της λαϊκής αρχιτεκτονικής του Πηλίου και αφετέρου στο να καταστήσουν προσβάσιμο ένα μικρό μέρος από το έργο του μεγάλου μας λαογράφου-ερευνητή Κίτσου Α. Μακρή στον εκπαιδευτικό χώρο αλλά και στο ευρύ κοινό, αποφάσισαν μαζί με την 3η έκδοση του βιβλίου του «Ο ΚΑΠΕΤΑΝ ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΜΠΑΣΔΕΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΓΛΥΠΤΗΣ ΜΙΛΙΟΣ», Αθήνα 1955, να προθούν και στη 2η έκδοση του βιβλίου ο «ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΔΗΜΟΣ ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ», Αθήνα 1957.

Φυσικά στην ενέργεια αυτή συνετέλεσε και η προτροπή του ίδιου του Κίτσου Μακρή που στον πρόλογο του έργου αυτού γράφει: «Ο αναγνώστης που ξέρει την προηγούμενη εργασία μας για τον καπετάν Στέργιο Μπασδέκη και το γλύπτη Μίλιο συνάντησε τον μαστρο-Δήμο Ζηπανιώτη σαν αρχιμάστορα της κομπανιάς που χρησιμοποιούσε το γλύπτη Μίλιο για διακοσμητή. Έτσι η σημερινή εργασία συνεχίζει την προηγούμενη γιατί οι δύο λαϊκοί τεχνίτες εργάστηκαν στις ίδιες εκκλησίες...». Μαζί λοιπόν τα δυο αυτά βιβλία του Κίτσου Μακρή αποτελούν μια ενιαία μελέτη τόσο για τη βιογραφία όσο και για το έργο των χορηγών (Μπασδέκης) και των λαϊκών μαστόρων (Ζηπανιώτης) οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για μερικά από τα ωραιότερα δείγματα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του Πηλίου.

Η χρήση απλής και κατανοητής γλώσσας που βοηθά στη μεταφορά του ενθουσιασμού με την οποία ο Κίτσος Μακρής προσεγγίζει λαογραφικά τα θέματά του κάνουν τα δυο βιβλία πολύτιμο και κατάλληλο βοήθημα για συγκεκριμένα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που παρέχει το Κ.Π.Ε. Μακρινίτσας σε μαθητές και εκπαιδευτικούς που το επισκέπτονται από όλη την Ελλάδα. Στα προγράμματα αυτά πέρα από την αυτή καθ' αυτή μελέτη του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της Μακρινίτσας, που από μόνο του είναι ένας υπαίθριος εκθεσιακός χώρος της λαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας, γίνεται μια προσπάθεια και για τη μεταλαμπάδευση μιας ερευνητικής ματιάς στους συμμετέχοντες, οι οποίοι ευελπιστούμε να μιμηθούν τον Κίτσο Μακρή και να βοηθήσουν, επιστρέφοντας στα μέρη τους, στην καταγραφή και διάσωση των μνημείων της λαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς των τόπων τους. Με αυτό το πνεύμα το Κ.Π.Ε. Μακρινίτσας χορηγεί τα δυο βιβλία σε κατάλληλη διαμορφωμένη θήκη ώστε να αποτελέσουν εφόδιο και εργαλείο στα σχολεία που συμμετέχουν στα προγράμματά του.

Στην επανέκδοση αυτή, διατηρήθηκαν όλα τα στοιχεία της γλώσσας του πρωτοτύπου. Επιπλέον προστέθηκε η βιογραφία και η εργογραφία του Κίτσου Μακρή και ένα άρθρο του, το οποίο έγραψε αρκετά αργότερα, το 1973, με τίτλο «ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ» Θεσσαλική Εστία, Μάρτιος-Απρίλιος

1973, Τόμος Α', Τεύχος 2, Λάρισα, σελ. 78-85, και το οποίο θέτει το χωρικό πλαίσιο για τα θέματα που πραγματεύονται τα δυο βιβλία, παραμένοντας σήμερα, στην εποχή των αντιαισθητικών συγκροτημάτων παραδοσιακών κατοικιών που αλλοιώνουν το χαρακτήρα του πηλιορείτικου χωριού, επίκαιρο όσο ποτέ άλλοτε. Κλείνοντας, πολλές ευχαριστίες οφείλονται στη γυναίκα του Κίτσου Μακρή, Κυβέλη και την κόρη του Θάλεια οι οποίες μας εμπιστεύτηκαν την επανέκδοση του έργου αυτού.

Μακρινίτσα, Δεκέμβριος 2007

Παναγιώτης Βίγκλας
Μέλος της Παιδαγωγικής Ομάδας του
Κ.Π.Ε. Μακρινίτσας

ΚΙΤΣΟΣ Α. ΜΑΚΡΗΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Κίτσος Α. Μακρής γεννήθηκε στη Λάρισα το 1917 και από το 1926 έως το θάνατό του, το 1988, κατοικούσε στο Βόλο. Από το 1937 άρχισε τις έρευνες για τη λαϊκή τέχνη, αφορμή για τις οποίες στάθηκε μια παραίνεση του καθηγητή της Ιστορίας ης Τέχνης Δημ. Ευαγγελίδη, να ασχοληθεί με το Θεόφιλο, που είχε ζήσει και δουλέψει στο Βόλο. Το 1939 εκδίδεται το πρώτο του βιβλίο «Ο Ζωγράφος Θεόφιλος», που υπήρξε η πρώτη ελληνική μελέτη για το θέμα αυτό. Με τη βοήθεια της γυναίκας του Κυβέλης, που είναι φωτογράφος, αποτύπωναν τα μνημεία της λαϊκής τέχνης του Πηλίου, βαδίζοντας πολλές φορές από χωριό σε χωριό και από σπίτι σε σπίτι, στην αναζήτηση τόσο των λαϊκών στοιχείων όσο και των λαϊκών καλλιτεχνών. Από τη νεανική του ηλικία ήταν δραστήριο μέλος του σωματίου «Φίλοι των Γραμμάτων» και αρθρογραφούσε στη φιλολογική στήλη της εφημερίδας «Η Θεσσαλία». Την ίδια εποχή δούλεψε και σαν τυπογράφος στην επιχείρηση του πατέρα του.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής πήρε ενεργό μέρος στην Εθνική Αντίσταση. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του Ε.Α.Μ. Νέων και υπεύθυνος του καλλιτεχνικού τμήματος της ΕΠΟΝ Θεσσαλίας. Την άνοιξη του 1944 ανέβηκε στα ορεινά της Καρδίτσας, μαζί με άλλους αγωνιστές, και εκεί παντρεύτηκε την Κυβέλη Ζημέρη. Το 1947 εξορίστηκε στην Ικαρία και μετά, για μεγάλο χρονικό διάστημα έζησε στην Αθήνα, επειδή στο Βόλο λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων, δεν μπορούσε να αναπτύξει ελεύθερα τις δραστηριότητές του. Γυρίζοντας στο Βόλο πρωτοστάτησε στην ίδρυση της «Δημοκρατικής Συνεργασίας» και από το 1951 ως το 1964 εξελέγη τρεις φορές Δημοτικός Σύμβουλος. Το 1955, μετά τους σεισμούς στη Μαγνησία, αγωνίστηκε για τη διάσωση των θησαυρών του λαϊκού μας πολιτισμού, με κίνδυνο πολλές φορές, της ζωής του. Από το 1964 ως το 1982 υπήρξε Διευθυντής του παραρτήματος Θεσσαλίας του ΕΟΜΜΕΧ, εκτός από την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974), οπότε απολύθηκε. Τα χρόνια εκείνα έζησε ζωγραφίζοντας κεραμεικά στο κατάστημά του, τη «Γωνιά της Τέχνης». Το 1986 έθεσε υποψηφιότητα για το αξίωμα του Δημάρχου του Βόλου. Ήταν μέλος του Δ.Σ. των «Φιλοτέχνων Βόλου», Πρόεδρος της «Εταιρείας Θεσσαλικών Ερευνών», μέλος της «Διεθνούς Ένωσης Τεχνοκριτικών», της «Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών», της «Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας», μέλος του Δ.Σ. της «Πανελληνίας Πολιτιστικής Κίνησης» και Πρόεδρος του «Συνδέσμου Φιλίας Ελλάδος - Γερμανικής Λαοκρατικής Δημοκρατίας». Επίσης ήταν Πρόεδρος του Ελληνικού Τμήματος του ICOMOS.

Ο Κίτσος Μακρής ταξίδεψε σ' ολόκληρη την Ελλάδα, αναζητώντας τις αλληλεπιδράσεις και εξελίξεις στη λαϊκή μας τέχνη. Τα τελευταία χρόνια επεξέτεινε τις έρευνές του στη μελέτη της λαϊκής τέχνης των χωρών της Βαλκανικής και τις αλληλεπιδράσεις της μ' αυτή του Ελλαδικού χώρου. Είχε περισσότερη εξειδίκευση στο λαϊκό εικαστικό έργο, προχωρώντας στη διερεύνηση του οικονομικού και κοινωνικού υποβάθρου, πάνω στο οποίο στηρίχθηκε το λαϊκό, καλλιτεχνικό εποικοδόμημα. Έδωσε περισσότερες από 450 διαλέξεις και μαθήματα σ' ολόκληρη την Ελλάδα, ενώ παράλληλα αρθρογραφούσε σε εφημερίδες και περιοδικά. Έκανε πολλές ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές. Πήρε μέρος σε 30 περίπου Συνέδρια, στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Διοργάνωσε εκθέσεις για τη Λαϊκή Τέχνη του Πηλίου στη Γενεύη, στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη, στο Βόλο και αλλού. Έχει εκδώσει 40 βιβλία και

μελέτες, πολλά από τα οποία μεταφράστηκαν στην Αγγλική, Γαλλική, Γερμανική, Σερβική. Για το έργο του τιμήθηκε με τον Έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών το 1956, με το Κρατικό Βραβείο Μελέτης το 1960, με το παράσημο του Χρυσού Σταυρού του Φοίνικος το 1965, με το Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών το 1976, με το χρυσό μετάλλιο φιλίας των λαών της Ελλάδας και της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας το 1984, με τιμητική διάκριση από το Δήμο Βόλου το 1987. Τέλος, το 1987 ανακηρύχθηκε Επίτιμος Διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Πέθανε ξαφνικά στην Αθήνα, το Δεκέμβριο του 1988, έχοντας ακόμη πολλά να προσφέρει τόσο στη Λαογραφία, όσο και στην πνευματική και πολιτιστική ζωή του τόπου μας.

Στη Λαογραφική Συλλογή του Κίτσου Μακρή συγκεντρώθηκαν περισσότερα από 500 αντικείμενα λαϊκής τέχνης, ιδίως έργα ζωγραφικής του Θεόφιλου, των Παγώνηδων, του Χριστόπουλου. Στο Αρχείο του υπάρχουν πάνω από 4.000 φωτογραφίες και 2.500 διαφάνειες, ενώ η βιβλιοθήκη του περιλαμβάνει περίπου 3.500 βιβλία, πολλά από τα οποία είναι σπάνια, όπως και παλιά χειρόγραφα. Όλα αυτά, μαζί με το σπίτι του, σύμφωνα με δική του επιθυμία, δωρήθηκαν από την οικογένεια του στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ενώ η μικρή Συλλογή του από αρχαία αντικείμενα, δωρήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου.

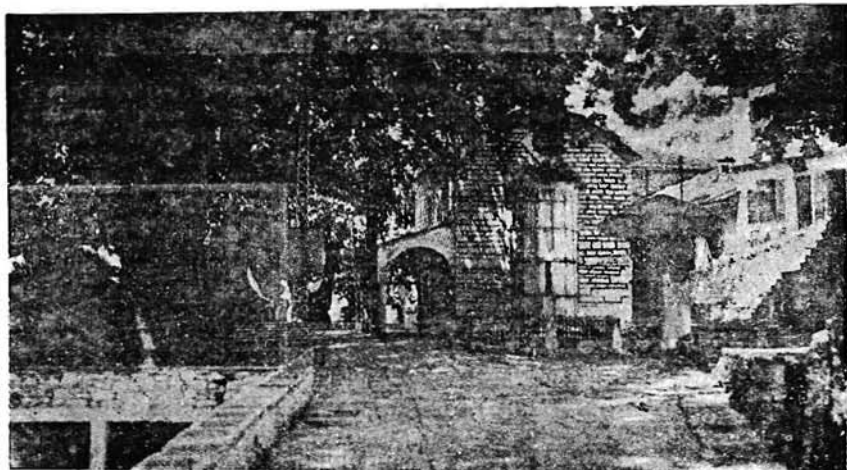
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΣΤΟ ΠΗΛΙΟ, Βόλος 1939
2. ΠΗΛΙΟ, 1941
3. ΠΗΛΙΟΡΕΙΤΙΚΑ ΨΕΥΤΟΠΑΡΑΘΥΡΑ, Βόλος 1942
4. ΛΑΪΚΕΣ ΖΩΓΡΑΦΙΕΣ ΣΤΟ ΑΡΧΟΝΤΑΡΙΚΙ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ ΑΗ ΛΑΥΡΕΝΤΗ ΣΤΟ ΠΗΛΙΟ, Βόλος 1947
5. ΠΗΛΙΟΡΕΙΤΙΚΕΣ ΦΟΡΕΣΙΕΣ, Βόλος 1949
6. ΔΥΟ ΛΑΪΚΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΓΩΝΗΣ, Βόλος 1952
7. Ο ΚΑΠΕΤΑΝ ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΜΠΑΣΔΕΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΓΛΥΠΤΗΣ ΜΙΛΙΟΣ, Αθήνα 1955
8. ΨΕΥΤΟΠΑΡΑΘΥΡΑ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ, Βόλος 1957
9. Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΔΗΜΟΣ ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ, Αθήνα 1957
10. Η ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ, Βόλος 1958
11. ΜΙΚΡΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, Βόλος 1960
12. ΥΦΑΝΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, Αθήνα 1961
13. THE HANDWOVEN FABRICS OF THESSALY, Αθήνα 1961
14. ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΡΓΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑΣ, Αθήνα 1962
15. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΛΑΪΚΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΑ, Αθήνα 1962
16. ΒΟΛΟΣ - ΠΗΛΙΟ, Αθήνα 1964
17. Η ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ, Λάρισα 1966
18. Η ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ, Αθήνα 1967
19. Η ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ, Αθήνα 1975
20. ΒΗΜΑΤΑ, Αθήνα 1979
21. ΧΙΟΝΙΑΔΙΤΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ, Αθήνα 1981
22. ΝΕΟΚΛΑΣΣΙΚΕΣ ΣΙΔΕΡΙΕΣ. Αθήνα 1981
23. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ, Αθήνα 1981

24. ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΕΥΛΟΓΑΥΠΤΗ, Αθήνα 1981
25. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΥΛΟΓΑΥΠΤΑ, Αθήνα 1982
26. ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΥΦΑΝΤΑ, Αθήνα 1983
27. ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΝ ΣΠΙΤΙΩΝ ΤΗΣ ΕΡΑΤΥΡΑΣ - ΣΕΛΙΤΣΑΣ. Θεσσαλονίκη 1986
28. ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΚΛΑΣΣΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ, Θεσσαλονίκη 1986
29. ΠΗΛΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ - ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ, Αθήνα 1948 (Από το περιοδικό «Ελεύθερα Γράμματα»)
30. ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΕΝΟΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ, Αθήνα 1950 (Από το περιοδικό «Ο Αιώνας μας»)
31. ΕΝΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΤΕΜΠΛΟ ΣΤΟ ΠΗΛΙΟ, Αθήνα 1954 (Από τα πεπραγμένα του 9^{ου} Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης - Τόμος Α')
32. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ, Αθήνα 1958 (Από το περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης», τεύχος 42)
33. ΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΛΑΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ, Αθήνα 1959 (Από τον τόμο «Ελλάς» της Νέας Παγκοσμίου Εγκυκλοπαίδειας)
34. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ.ΕΥΛΟΓΑΥΠΤΙΚΗ, Αθήνα 1969 (Από την έκδοση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας)
35. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ.ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ, Αθήνα 1969 (Από την έκδοση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας)
36. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ.ΥΦΑΝΤΙΚΗ, Αθήνα 1969 (Από την έκδοση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας)
37. ΘΑΛΑΣΣΙΝΑ ΘΕΜΑΤΑ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ, Αθήνα 1972 (Από έκδοση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας)
38. CHALCOGRAPHIES GREQUES AUX PAYS BALKANIQUES PENDANT LE XX SIECLE, Θεσσαλονίκη 1976 (Από το περιοδικό BALKAN STUDIES 17.1)
39. ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΗ ΜΑΓΝΗΣΙΑ, Αθήνα 1982, (Από το βιβλίο «Μαγνησία»)
40. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ, Θεσσαλονίκη 1984 (Από τα πρακτικά του 1ου Συμποσίου για την Τέχνη», 12-14 Οκτωβρίου 1984, Α.Π.Θ. και Τελλόγλειο Ίδρυμα)
41. Η ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΣΤΙΣ ΤΟΠΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ, Θεσσαλονίκη 1987 (Από τα πρακτικά του Ε΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Θεσσαλονίκη 20-22 Νοεμβρίου 1987)
42. ΤΑ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΠΕΛΕΚΑΝΟΣ ΒΟΪΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΝΤΟΠΙΟΙ ΤΕΧΝΙΤΕΣ ΤΟΥ, Θεσσαλονίκη 1988 (Από το περιοδικό «Μακεδονική Ζωή»)
43. Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΛΩΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΛΙΒΑΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, Αθήνα 1989 (Έκδοση του Συλλόγου Λιβαδιωτών της Αθήνας «Γεωργάκης Ολύμπιος» - Ανακοίνωση σε Συνέδριο στο Λιβάδι Ολύμπου στις 17-9-1988)
44. ΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΤΗΣ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ, 1987, Τελλόγλειο Ίδρυμα

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

1. ΥΦΑΝΤΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ 1961

Μακρινίτσα-πλατεία

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ

Του ΚΙΤΣΟΥ Α. ΜΑΚΡΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὰ χωριά του Πηλίου άσκούν μιάν ιδιαίτερη γοητεία στον έπισκέπτη τους. Αυτό, βέβαια, όφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στην ώραία αρχιτεκτονική των σπιτιών τους, στις θαυμαστές εκκλησίες και στις σκαλιστές βρύσες. Όφείλεται, άκόμα, στη μαγεία της φύσης τους, με την ιδιαίτερη όμορφιά κάθε έποχής. Πέρα, όμως, από τις λεπτομερειακές αυτές όμορφιές, τό πηλιορείτικο χωριό έχει μιá ξεχωριστή άρμονία σά σύνολο. Πού νά όφείλεται αυτή; Είναι, άπλώς, ή γραφικότητα που δημιουργείται καθώς τό χωριό άναπτύσσεται τυχαία, χωρίς νά άκολουθεί ώρισμένους άγραφους κανόνες; Ό άπαιτητικός θεατής, που δέ μαγεύεται από την εύκολη γραφικότητα, προσπαθεί νά ξεδιαλύνει τό μυστήριο αυτής της άίσθησης άρμονίας και τάξης που του δίνει τό περιδιάβασμα μέσα στα σοκάκια του χωριού. Δέν έχει τον άπλοϊκό φόβο μήπως ή άποκάλυψη των κρυφών νόμων που διέπουν την άρμονία αυτή θά καταστρέψει κάτι από τη μαγεία που έξασκεί άπάνω του. Ξέρει πως οι νόμοι αυτοί δέν είναι ψυχρά κατασκευάσματα ένός στεγνού μυαλού. Είναι ή συλλογική ευάισθησία, που, χωρίς ή ίδια νά τό καταλαβαίνει, βρήκε τους νόμους που δέν είναι άκαμπτοι, μά προσαρμόζονται πάντα στις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περίπτωσης. Κανένας δέν έχασε τη γοητεία από τά παιχνιδίσματα και τσακίσματα που κάνει

τό νερό, καθώς κατεβαίνει άλαφρό στα βουνίσια ρυάκια, έπειδή ξέρει πως ό νόμος της βαρύτητας τό κινεί. Στη φύση και στην άληθινή τέχνη οι νόμοι πλάθουν όμορφιά σε άφάνταστη ποικιλία μορφών. Χωρίς, λοιπόν, κανένα φόβο θά προσπαθήσουμε, στην έργασία αυτή, νά έπιστημάνουμε μερικά από τά συνθετικά στοιχεία του πηλιορείτικού χωριού.

Θά πρέπει νάχουμε πάντοτε στό νοΰ μας πως τό χωριό δέν έγινε για νά τό χαίρονται οι έρασιτέχνες άισθητικοί της πόλης, αλλά για νά τό ζουν οι χωριάτες, με τους ιδιαίτερους τρόπους έργασίας και κοινωνικής ζωής. Έτσι ή όμορφιά του δέν είναι μιá καλά τοποθετημένη ήθογραφική σκηνογραφία αλλά τό λουλούδι που βγαίνει μέσα από τό ιδρωποτισμένο χώμα της ζωής. Θά πρέπει άκόμα, νά ξέρούμε πως οι όροι έργασίας και κοινωνικής ζωής άλλάξαν και ή προσαρμογή του χωριού στις άλλαγές αυτές είναι άπαραίτητη προϋπόθεση της βιοσιμότητάς του. Για νά φέρουμε δύο μόνο παραδείγματα από τη ζωή των πηλιορείτικων χωριών θά σημειώσουμε πως ή έξάγωγή των προϊόντων δέ γίνεται πιά με καρβάνια ζώων αλλά με αυτοκίνητα και πως ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής της έλης (βασικού προϊόντος του Πηλίου) δέ γίνεται έπί τόπου αλλά σε ειδικά εργοστάσια (π. χ στο μεγάλο κόνσερβοποιείο έλαιών της Άγριάς). Τά δύο αυτά στοιχεία, και άπειρα άλλα είναι φυσικό νά επιφέρουν και τις ανά-

λογες τροποποιήσεις στη σύνθεση του πληθιορείτικου χωριού. Άκριβώς έδω βρίσκεται η αξία της έρευνας των νόμων για τους όποιους μιλήσαμε πιο πάνω. Οι λύσεις που απαιτούνται από την αλλαγή των συνθηκών θα μπορέσουν να προσρμοσθούν στο χαρακτήρα των χωριών όταν έχουμε κάπως προχωρήσει στο πνεύμα της σύνθεσής τους.

Η σημερινή εργασία αποβλέπει περισσότερο στο να έπισημάνει το θέμα και τα προβλήματα που απορρέουν από αυτό, παρά στο να δώσει έτοιμες λύσεις, άνέφικτες σε μια προδρομική προσπάθεια.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΥΠΟΙ ΠΗΛΙΟΡΕΙΤΙΚΩΝ ΧΩΡΙΩΝ

Πολλά από τα χωριά του Πηλίου δημιουργούνται γύρω από μεγάλα μοναστήρια, (Μακρινίτσα - Παναγία Μακρινίτσα, Πορταριά - Παναγία Πορταρέα, Ζαγορά - Παναγία Σωτήρα, Άγιος Λαυρέντιος - μοναστήρι Άγίου Λαυρεντίου κ. άλλα). Στην άκολουθία του Άγίου Γερασίμου, που τυπώθηκε στην Έλληνική τυπογραφία του Ίασιου, στα 1820 με έξοδα του Μακρινιτσιώτη Γεωργίου Γούση, αναφέρεται για τη Μακρινίτσα (σελ. 25) «Έσουνάχθησαν και έκτισαν όσπήτια οί άνθρωποι τριγύρω της έκκλησίας και κατ' όλιγον όλιγον έσυγκροτήθη άρκετή πόλις πολυάνθωπος και φιλόχριστος...». Άλλα χωριά πρέρχονται από μικρούς οικισμούς που αναπτύσσονται και άλλα από ομαδικές μετοικεσίες. Στην έκλογή της τοποθεσίας των χωριών σπουδαίο ρόλο έπαιξε και η καταλληλότητα για άμυνα από πειρατικές ή ληστρικές έπιδρομές. Ο Διονύσιος Πύρρος, ό παλιός θεσσαλός λόγιος γράφει στα 1848: «άνέβημεν εις Μακρινίτσαν, πόλιν δυνατήν με κατοίκους 2.000». ¹

Σε τρεις τύπους μπορούμε να χωρίσουμε τα πληθιορικά χωριά. Ο πρώτος, ό άπλος, που περιλαμβάνει και τα περισσότερα χωριά, αποτελείται από ένα κύτταρο με κεντρικό πυρήνα, όπου συγκεντρώνεται η κοινωνική ζωή του χωριού θρησκευτική, έμπορική και ψυχαγωγική. Γύρω από τον πυρήνα αυτόν υπάρχει η μάζα των σπιτιών, με τα καλντιρίμια, που ξεκινούν άκτινωτά και προχωρούν ανάλογα με τη διαμόρφωση του έδάφους. Βασικό στοιχείο του κέντρου του χωριού αποτελεί η πλατεία. Κοντά της, λίγο πιο πάνω - λίγο πιο κάτω, βρίσκεται η κεντρική έκκλησία του χωριού. Ωραία

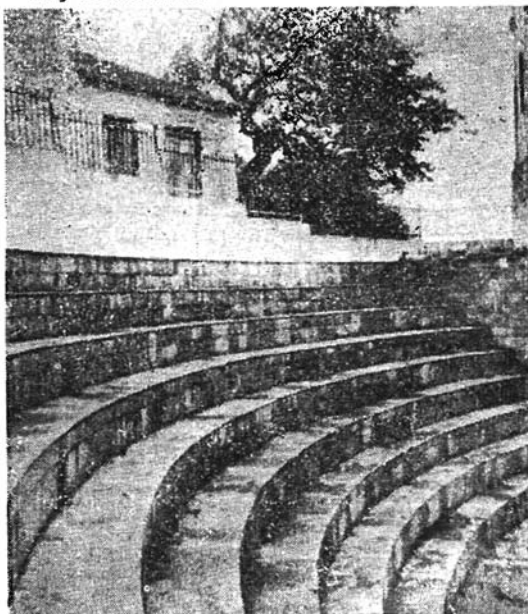
περιγραφή του πληθιορείτικου χωριού δίνει ό Νικόλαος Μάγνης έδω και έκατό περίπου χρόνια:

«Εις τό κεντρικότερον μέρος έκάστου χωριού είναι κτισμένη μεγαλοπρεπή έκκλησία προικισμένη και προικιζόμενη πάντοτε από τους εύσεβεις με κτήματα. Πλησίον αυτής, είναι η πλατεία (παζάρ) λιθόστρωτος, σκιαζομένη από υπερμεγέθεις πλατάνους, ένιός αυτής, ή έκτός είναι κρήνη, χέουσα άφθονον και ψυχρότατον ύδωρ. Πέριξ της πλατείας υπάρχουν καθίσματα λίθινα και εις έν μέρος αυτής στοά ή περιστύλιον (χαϊάτι). Αυτόν πλησίον είναι κτισμένοι ξενώνες (χαϊρια) ούτω τους όνομάζουσιν εκεί, εις τους όποιους καταλύουσιν οι διαβάται δωρεάν. Αι έντός των χωριών όδοι είναι λιθόστρωτοι και αι άγουσαι εις τά κεντρικότερα μέρη των κτημάτων...» ²

Τά ίδια περίπου γράφει στη «Θεσσαλία» του και ό παλιός δήμαρχος του Βόλου, Νικόλαος Γεωργιάδης, μόνο που — πιο μεθοδικός αυτός — συνδέει την περιγραφή με τη λειτουργία της κεντρικής πλατείας: «Κατά τό κέντρον δέ έκάστου χωριού παρατηρείται πλατεία Ικανώς

1. Ν. Μάγνης: Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας. Έν Αθήναις 1860, σελ. 47.

2. Διονυσίου Πύρρου του Θεσσαλού: Περιήγησις Ιστορική και βιογραφία. Έν Αθήναις 1848 σελ. 39.

Άμφιθέατρο Άγ. Λαυρεντίου

εύρεία και καλῶς λιθοστρωμένη, σκιαζομένη ὑπὸ μεγάλων πλατάνων, ὅτι τὴν σκιάν τῶν ὀπίων εὐκτίστοι κρῆναι προχέουσι διαυγῆς ὕδωρ. Ἡ πλατεία αὕτη εἶναι ἡ ἀγορὰ τοῦ χωρίου, ἔνθα ἀνά πᾶσαν Κυριακὴν καὶ ἑορτὴν συνέρχονται οἱ κάτοικοι συναλλαττόμενοι πρὸς ἀλλήλους καὶ συζητοῦντες τὰ κοινὰ τοῦ χωρίου συμφέροντα.¹

Βασικὴ ἀρτηρία τοῦ χωρίου εἶναι τὸ ἀνηφορικὸ καλντερίμι ποῦ ξεκινάει ἀπὸ τὸ κατώτερο σημεῖο τοῦ χωρίου καὶ ἀφοῦ περάσει ἀπὸ τὴ πλατεία, φτάνει ὡς τὸ ψηλότερο σημεῖο του. Τὸ καλντερίμι αὐτὸ φειδοσέρνεται ἀνάλογα μετὰ τὴν ὄψομετρικὴν διαφορὰν ὥστε ἡ κλίση νὰ μὴ εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ ἡ ἀνάβασις εὐκόλλη στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὰ ὑποζύγια. Ἀπὸ τὴν ἀρτηρία αὕτη ξεκينوῦν πλαγιῶν καλντερίμια—προσπελάσεις πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ χωρίου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πιὸ φροντισμένα καλντερίμια τοῦ χωρίου ἔχουν ἀνταπόκριση μετὰ τὰ μονοπάτια ἢ τὰ καλντερίμια ποῦ ὀδηγοῦν στὶς κύριες ἀγροτικὰς περιοχάς, ὅπου βρίσκονται τὰ χτήματα καὶ τὰ καλύβια τῶν χωρικῶν. Δίπλα τους, ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατό, ὑπάρχουν βρύσες.

Ἡ ἀκτινωτὴ διάταξις τῶν κυριότερων δρόμων τοῦ χωρίου γύρω ἀπὸ τὸ κέντρο του, ἐξυπηρετεῖ τὴ λειτουργία τοῦ χωρίου. Ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ ἐμπορικὸ κέντρο του εἶναι προσετὰ ἀπὸ ὅλες τὶς συνοικίες. Οἱ χωριάτες γυρίζοντας ἀπὸ τὰ χτήματα τὸ βράδυ περνοῦν ἀπὸ τὴν πλατεία γὰρ ἀνταλλάξουν εἴτε τὰ κοινωνικὰ νέα τοῦ χωρίου εἴτε τὶς ἐπαγγελματικὰς πληροφορίες (πορεία τῆς καλλιέργειας, ἐμφάνισις ἀσθενειῶν τῶν φυτῶν σὲ διάφορα σημεῖα κ. τ. λ.). Ἄς μὴν ξεχνοῦμε καὶ τὸ ρόλο τῆς βρύσης τοῦ χωρίου στὴ ζωὴ τῶν γυναικῶν. Ἡ ὑπαρξὴ δεύτερης ἢ καὶ τρίτης πλατείας στὸν ἀπλὸ τύπο τοῦ πληθιορείτου χωρίου δὲν ἀλλάζει τὸ βασικὸν χαρακτηριστῆρα του γιὰ τὸ μόνον ἢ κεντρικὴν πλατεία συγκεντρῶναι τὰ στοιχεῖα ποῦ ἀναφέραμε. Οἱ ἄλλες ἔχουν λειτουργία ἐποχικὴ ἢ περιστασιακή.

Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ χωρίου ἀναπτύσσεται πάντα ὁμόκεντρα ἀπὸ τῶν πρὸς τὰ ἔξω τὰ στοιχεῖα ποῦ, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔξω καὶ δίπλα ἀπὸ τὸ χωριό, μετὰ τὴν ἀνάπτυξήν του ἀγκαλιάζονται ἀπὸ αὐτό. (Παραδείγματα οἱ μεταφορῆς τῶν νεκροταφείων τῆς Μακρινίτσας καὶ τοῦ Λαύκου, τῶν Βυρσοθεφείων τῆς Μακρινίτσας καὶ ἄλλων). Μόνον φυσικὰ ἢ ἄλλα ἐμπόδια ἐπιρραεῖζον τὴν ὁμόκεντρον αὐτὴν ἀνάπτυξιν (ἢ ὑπαρξὴν βαθειοῦ ρέμμα-

τος ἢ χαράδρας, μεγάλες ἐκκλησιαστικὲς ἰδιοκτησίες κ. τ. λ.).

Ἄπλου τύπου χωριά τοῦ Πηλίου εἶναι ἡ Μακρινίτσα, ἡ Πορταριά, ἡ Δράκια, ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος, ἡ Βυζίτσα, οἱ Πινάκατες, οἱ Μηλιές, ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ὁ Λαῦκος, τὸ Προμύρι, τὸ Τρίκερι, ἡ Ἀργαλαστή, τὸ Κασαμπάσι, ἡ Νιάου, τὸ Μούρσι, ἡ Μακρυρράχη, τὸ Ἀνήλιο, τὸ Πουρλί, τὸ Κατηχώρι καὶ ἄλλα μικρότερα.

Ὁ σύνθετος τύπος τοῦ πληθιορείτου χωρίου ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα ἐφαπτόμενα κύτταρα, μετὰ ἰδιαίτερον τὸ καθεῖνα τους πυρῶνα κοινωνικῆς ζωῆς. Δὲν πρόκειται γιὰ τέσσερα διαφορετικὰ χωριά, τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο, ἀλλὰ γιὰ ἓνα ἐνιαῖον σύνολον, ποῦ ξεκινάει ἀπὸ ἓνα ἀρχικὸν κύτταρον καὶ ἀπὸ τὸ ἀναπτύσσεται σὲ ὁμόκεντρον κύκλον, ἀκολουθεῖ τὸν κυτταρικὸν τρόπον πολλαπλασιασμοῦ, τὸ διαμερισμὸν. Κλασικὸν παράδειγμα ἡ Ζαγορὰ ὅπου ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν κύτταρον τῆς Παναγίας Ζαγορᾶς (Σωτήρος) δημιουργοῦνται καὶ μορφώνονται οἱ συνοικίες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τῆς Ἁγίας Κυριακῆς καὶ τῆς Περαιχώρας. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς συνοικίες αὐτὰς ἔχει ἰδιαίτη ἐνοριακὴ ἐκκλησία, σχολεῖο καὶ καταστήματα. Πάντως ἓνα εἶναι τὸ κέντρο τοῦ χωρίου, ὅχι πάντοτε τὸ ἀρχικόν, ὅπως στὴ Ζαγορὰ ὅπου τὸ κέντρο μετατοπίστηκε στὸν Ἅγιον Γεώργιον γιὰ τὴν μεγάλη ἐκκλησία τῆς Παναγίας κάηκε καὶ ὁ αὐτοκινητόδρομος Βόλου - Ζαγορᾶς σταματᾷ στὸν Ἅγιον Γεώργιον. Οἱ συνοικίες αὐτὰς συνδέονται μετὰξὺ τους μετὰ τὸν δρόμον ποῦ ἀποτελεῖ καὶ τὴν κύρια ἀρτηρία τοῦ χωρίου. Παρὰ τὸ χωρισμὸν τους σὲ συνοικίες τὰ χωριά αὐτὰ ἀποτελοῦν ἓνα σύνολον καὶ τὰ ἀνώτερα ἰδρύματα εἶναι κοινὰ. (Παλιότερα τὸ Ἑλληνομουσεῖον καὶ σήμερ τὸ Πολυμέρειον γυμνάσιον Ζαγορᾶς, ἡ Ἐμπορικὴ Σχολὴ Τσαγκαράδας κ. τ. λ.).

Σύνθετου τύπου χωριά εἶναι ἡ Ζαγορὰ, μετὰ τὶς συνοικίες ποῦ ἀναφέραμε, ἡ Τσαγκαράδα (συνοικίες Ταξιάρχῃ, Ἁγία Παρασκευῆ, Ἁγίου Στεφάνου, Ἁγ. Κυριακῆς) Ἄνω Βόλος (Ἅγιος Ὀνούφριος, Ἄλλη μεριά Ἀνακασιά, Ἀπάνω Μαχαλάς). Τὸ χωρισμὸν αὐτὸν τὸν εἶχαν προσέξει καὶ οἱ παλιοὶ λόγιοι. Γιὰ τὴ Ζαγορὰ οἱ Δημητρεῖς στὰ 1791 γράφουν: «διηρημένη... εἰς 4 μαχαλάδες εἰς τὴν Πέρα χώρα, Ἁγία Κυριακή, Ἁγία Γιώργη καὶ Ἁγία Σωτήρα». Οἱ ἴδιοι γιὰ τὴν Τσαγκαράδα: «εἶναι διηρημένη εἰς 4 μαχαλάδες μετὰ 4 ἐκκλησίας». Ὁ Νικόλαος Μάγνης γιὰ τὰ ἴδια χωριά γράφει: «καὶ διαιρεῖται (ἢ Τσαγκαράδα) εἰς τέσσαρας συνοικίας, (μαχαλάδες) ὧν ἑκάστη ἔχει ἴδιον ἐκκλησίαν». ¹ «Διαιρεῖται (ἢ Ζαγορὰ)

1. Νικ. Γεωργιάδου: Θεσσαλία. Ἐν Βόλῳ 1894 σελ. 108.

1. Νικ. Μάγνης: op. cit. σελ. 82.

εις τέσσαρας συνοικίας, έκαστη τῶν ὁποίων ἔχει ἴδιαν ἐκκλησίαν». ¹ Ὁ Ἰωάννης Ρηματισίδης γιὰ τὸν Ἄνω Βόλο: «Ἡ κωμόπολις αὕτη εἶναι διηρημένη εἰς τέσσαρας συνοικίας» τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (Ἀνακασιά), τὴν ἄνω συνοικίαν καὶ τὴν Ἄλλην Μεριάν, ἔχουσα ἐκάστη ἴδιαν ἐκκλησίαν, ἴδιον ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον καὶ ἐν κοινὸν ἐλληνικὸν κατὰ τὴν ἄνω συνοικίαν». ²

Ἄλλα χωριά μετ' ὁ ἴδιο ὄνομα καὶ μετ' ὁ διαχωρισμὸς Ἄνω-Κάτω (Ἄνω Λεχώνια, Κάτω Λεχώνια, Ἄνω Γατζέα — Κάτω Γατζέα) ἀπετελοῦν ἰδιαιτέρο τὴ καθένα χωριὸ μετ' ἐξεχωριστὴ λειτουργία καὶ φυσιογνωμία.

Ὁ τρίτος τύπος, ὁ τύπος τοῦ ἐπίγειου, ἐξυπηρετεῖ τὴς θαλάσσιες; συγκοινωνιακὰς ἀνάγκες ἐνὸς μεγάλου χωριοῦ (τὸ Χορευτὸ εἶναι ἐπίγειο τῆς Ζαγοράς, ἢ Ἄγία Κυριακὴ τῶν Τρικέρων κ. ο. κ.). Ἐδῶ τὸ χωριὸ διαμορφώνεται κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, μετ' μικρὸ βάθος. Ὅλα τὰ κτίρια ἔχουν στραμμένη τὴν κύρια ὄψη τους πρὸς τὴ θάλασσα. Οἱ δύο ἢ τρεῖς δρόμοι τοῦ βάθους εἶναι παράλληλοι πρὸς τὴν παραλιακὴ ὁδὸ, καὶ συνδέονται μετ' ἀρκετοὺς κάθετους.

Συνήθως τὰ ἐπίγεια βρίσκονται στὸν πῶ κατὰλληλο γιὰ λιμενισμό ὁρμίσκο τῆς περιοχῆς. Τέτοια χωριά εἶναι ἢ Ἄγρια, ἢ Ἀφισσος, τὸ Χορτο, ἢ Μηλίνα, ἢ Ἄγία Κυριακὴ, τὸ Χορευτὸ κ' ἄλλα μικρότερα.

Ὅλα τὰ χωριά, καὶ τῶν τριῶν τύπων ἐκμεταλλεύονται τὴ φυσικὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους γιὰ νὰ ἔχουν καλὸ ἥλιασμό καὶ ἀερισμὸ. Ὅλα εἶναι στραμμένα πρὸς τὴν ἀνατολὴ ἢ τὴ μεσημβρία. Μόνη ἐξαιρεση τὸ χωριὸ Ἀνήλιο, πού βλέπει πρὸς τὴ δύση. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ (Ἀνήλιο) πού, μετ' τὴν ἀντιδιαστολὴ πού κρύβει, δείχνει τὴ συνειδητὴ φροντίδα γιὰ τὸ σωστὸ ἥλιασμό τῶν πηλιορείτικων χωριῶν.

Πέρα ἀπ' ὅλα αὐτὰ, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ἀξιοποίησιν, ἀπὸ σπιτία καὶ πλατεῖες, τῆς θαυμαστῆς θέας πού παρέχει ἡ γύρω φύση, ἢ ἐναρμόνισιν τοῦ σχήματος καὶ τοῦ χρώματος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν γεφυριῶν στὸ γενικὸ τόνο, ἢ δημιουργία τῶν καλντεριμιῶν, οἱ ἀπροσδόκητες προοπτικὲς πού δημιουργοῦνται σὲ κάθε γύρισμα τῶν δρόμων, ἢ ἀφθονὴ βλάστηση — φυσικὴ καὶ τεχνικὴ — οἱ καλοχτισμένες βρύσες, τὰ χτιστὰ ρυάκια πού κελαῖδουσι στὴν ἄκρη τῶν καλντεριμιῶν, ὅλα, σοφὰ στὴν ἀπλότητά τους, δίνουν στὰ πηλιορείτικα χωριά αὐτὴ τὴ μαγευτικὴ ἀρμονία πού σημειώσαμε στὴν ἀρχή.

Ἀμφιθέατρο Ἁγ. Λαυρεντίου (ὄψη τῆς πλατείας ἀπὸ τῆς θέας τῶν θεατῶν)

ΜΕΡΙΚΕΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΕΣ

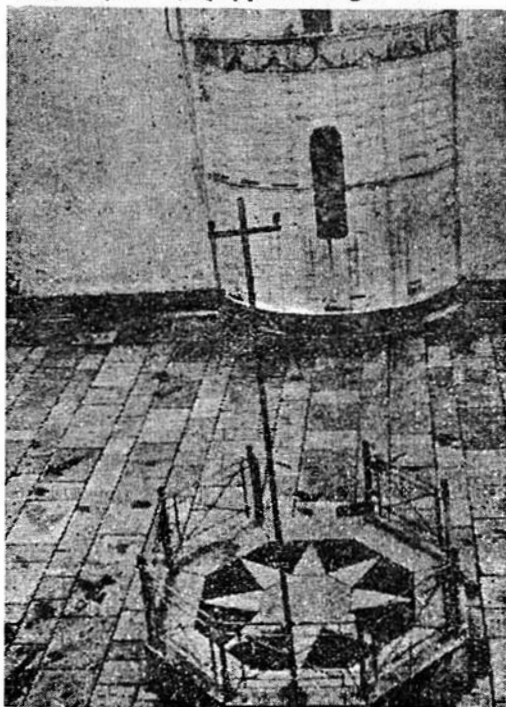
ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

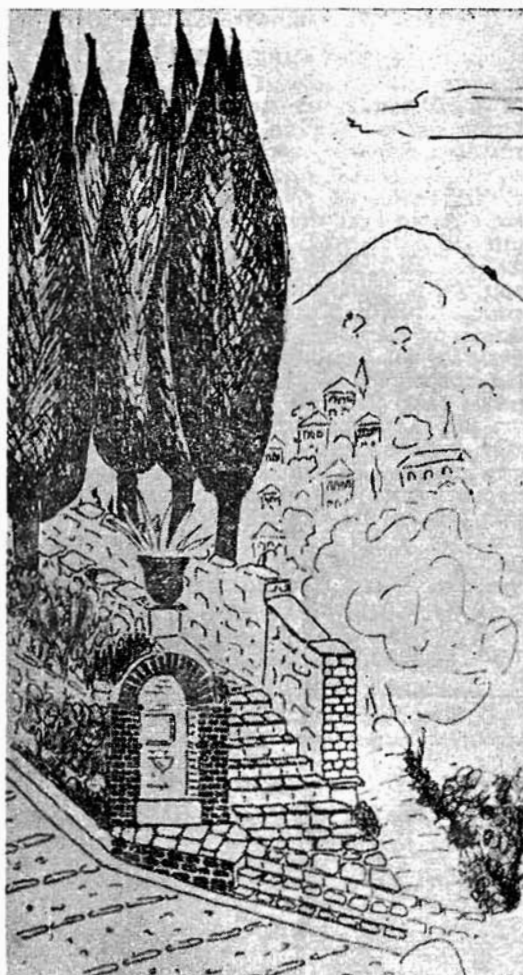
Μ' ὄλο πού τὰ πηλιορείτικα χωριά ἔχουν, σὲ κάθε τύπο, τὴν ἴδια σύνθεση, τὴν ἴδια ἀρχιτεκτονικὴ τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν ἐκκλησιῶν, ὁμοίομορφη βλάστηση τ' ἀνατολικά κ' ὁμοίομορφη τὰ δυτικά, κάθε χωριὸ ἔχει τὴν ἰδιαιτέρη φυσιογνωμία του. Κανένα δὲν εἶναι ἀντίγραφο ἐνὸς ἄλλου. Ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι πού θαυματουργεῖ ἡ ἐπινοητικότητα τῶν κατοίκων τους. Κάθε περίπτωσις ζητᾷ καὶ μιὰν ἰδιαιτέρη λύση. Καὶ εἶναι τόσες οἱ περιπτώσεις πού δημιουργοῦν ἀπειρες λύσεις. Νὰ προσπαθοῦσε κανένας νὰ τὴς ἐπισημάνει ὅλες εἶναι σὰ νὰ ἐπιχειρεῖ νὰ κάνει μιὰ λεπτομερειακὴ περιγραφή ὄλων τῶν πηλιορείτικων χωριῶν. Θὰ περιοριστοῦμε μόνον σὲ μερικὲς χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις, πού εἶναι ἀρκετὲς γιὰ νὰ μᾶς δώσουν μιὰ κάποια εἰκόνα αὐτῆς τῆς ἱκανότητος νὰ δίνονται λύσεις προσαρμοσμένες τόσο στὶς εἰδικὲς ἐδαφολογικὲς συνθήκες, ὅσο καὶ στὴν προγραμματισμένη λειτουργία κάθε χώρου.

Στὸ χωριὸ Ἁγιος Λαυρεντίος, πῶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου

1. Νικ. Μάγνητος: ὁρ. cit. σελ. 85.

2. Σ. Ρηματισίδου: Συνοπτικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλίας καὶ τινῶν παρὰ τοῖς Θεσσαλοῖς ἐθίμων. Σμύρνη [1874 σελ. 23-24.

Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ καλντεριμιοῦ τῆς Μακρινίτσας
(Ἐργ. Φ. Τσικρικισῆ)

σθεῖ σὲ ἓνα λαμπρὸ ἀμφιθέατρο μ' ἔννια τοξοειδεῖς ἀναβαθμίδες. Ἐπειδὴ προορίζεται γιὰ παρακολούθηση λειτουργίας οἱ ἀναβαθμίδες αὐτὲς δὲν ἔχουν καθίσματα, δίνουν ὅμως τὴ δυνατότητα σ' ὄλους νὰ βλέπουν. Στρωμμένες μὲ πηλιορείτικη πλάκα καὶ χιτικιμένες μὲ ντόπια πέτρα προσαρμόζονται περίφημα στὸν περίγυρό τους. Κάτω ἀπλώνεται εὐρύχωρη ἢ πλακόστρωτη πλατεῖα, καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς ἐκκλησίας δημιουργεῖ ἓνα ἰδεῶδες φόντο πού δὲν ἀφίνει τὰ μάτια καὶ τὴν προσοχὴ νὰ ξεμακραίνουν. Μιά μικρὴ ὀκτάγωνη χτιστὴ ἐξέδρα, καγκελόφραχτη, ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς πλατείας γιὰ νὰ εἶναι ὁρατοὶ οἱ λειτουργοὶ κι' ἀπὸ τὸ πλῆθος πού γεμίζει τὸ χῶρο. Σκάλες σοφὰ ρυθμισμένες, μικρὲς ἐξέδρες σὲ διάφορα ἐπίπεδα, ἐκμεταλλεύονται τὶς φυσικὲς ὑψομετρικὲς διαφορὲς καὶ μοιράζουν τὸ πλῆθος σὲ ποικίλους ὀμίλους. Διευκολύνουν τὴν κυκλοφορία καὶ δημιουργοῦν ἀπειρες γωνίες δράσεως τῶν «δρωμένων». Οἱ ὄγκοι, οἱ γωνίες, τὰ ποικιλόσχημα ἐπίπεδα, οἱ κλίσεις ἔχουν συντεθεῖ μὲ σοφία καὶ αἴσθημα.

Τὸ ἀμφιθέατρο τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου εἶναι ἓνας χῶρος μοναδικὸς γιὰ τὴ δημιουργία τουριστικῶν ἐκδηλώσεων μὲ τοπικὸ χρῶμα. Θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ διατυπώσουμε τὴν εὐχὴ νὰ δοθεῖ μεγάλη προσοχὴ στὸ ξαναχτίσιμο τῆς παλιᾶς ἐκκλησίας πού καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς σεισμούς. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προσεχτεῖ ἡ διατήρηση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τῆς πηλιορείτικης βασιλικῆς, ἡ χρησιμοποίηση ντόπιων ὑλικῶν (τουλάχιστον ὅσων εἶναι φανερά) καὶ ὁ σεβασμὸς στὴ διαρρύθμιση τοῦ χῶρου. Ὅλα ἐκεῖ εἶναι τόσο σοφὰ στὴν ἀπλότητά τους, πού ὅποιαδήποτε παραφωνία θὰ ἐνοχλεῖ πολὺ.

Στὸ χωριὸ Πουρί, στὸ ἀνατολικὸ Πήλιο, ἡ κεντρικὴ πλατεῖα εἶναι χωρκομένη σὲ τρία ἡμικυκλικά, σχεδὸν ὁμόκεντρα ἐπίπεδα, γιὰ τὸ ἔδαφος εἶναι ἀνηφορικὸ. Σὲ ἄλλα χωριά, σὲ παρόμοια περίπτωση, ἐφαρμόζεται ἡ λύση τῆς πλατείας-ἐξώστη, πού τὴ συγκρατεῖ ψηλὸς

Ἀποστόλου τοῦ νέου ὑπάρχει μιὰ πλατεῖα ὅπου γίνεται, στὸ πανηγύρι, ὑπαίθρια λειτουργία. Τὸ πανηγύρι τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου τοῦ Νέου γίνεται κάθε χρόνο στὶς 16 Αὐγούστου καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ πολυάνθρωπα τῆς περιοχῆς. Ἐρχονται σ' αὐτὸ ὄχι μόνο κάτοικοι τῶν κοντινῶν χωριῶν, μὰ κι' ἀπὸ τὸ Βόλο, τὸ ἔσωτερικὸ τῆς Θεσσαλίας, κι' ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἀκόμα. Ὡς τὰ 1875 ἦταν ἓνα μικρὸ τοπικὸ πανηγύρι πού γιορτάζονταν ἀπὸ τοὺς ντόπιους ἀγωγιάτες. Ἀργότερα πῆρε τὴν ἔκταση πού ἔχει σήμερα, καὶ τότε δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη νὰ διαρρυθμισθεῖ κατάλληλα ἡ πλατεῖα τῆς ἐκκλησίας. Ὁ χῶρος ἔχει διασκευα-

1. Σωκράτους Βαμβάκου: Ἱστορία τοῦ χωριοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα. Ἀθῆναι 1927 σελ. 52.

ἀναλημματικός τοίχος. *Οχι πώς οι λύσεις ἐκείνες είναι κατώτερες. Τίς σημειώσαμε ἀπλῶς γιὰ νὰ αιτιολογήσουμε τὴν ἀρχικὴ μας διαπίστωση πὼς κάθε χωριὸ ἔχει τὴν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία του καὶ δὲν ἐφαρμύζει ὁμοιομορφες λύσεις. Τὰ τρία τοῦτα διαφορετικὰ ἐπίπεδα, μὲ ἀρκετὴ ὑψομετρικὴ διαφορά, δίνουν μὲ ἀν ἀνοδικὴ κίνηση πού ἀκολουθεῖ τὴ φορά τοῦ τοπίου.

*Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα εἰδικὴ περίπτωση βρίσκεται στὴ Μακρινίτσα, ἀνάμεσα στὶς ἐκκλησίες τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἀγνωστο πότε πρωτοχτισμένη, ἐπισκευάζεται γιὰ τρίτη φορά στα 1792. Εἶναι τρικλιτὴ ξυλοσκέπαστη βασιλική. Δίπλα στὴ νότια πόρτα τῆς εἶναι ἐντοιχισμένη ἀνάγλυφη ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ μοναχοῦ Νείλου Μαλιασινοῦ, τῆς γνωστῆς βυζαντινῆς οἰκογένειας πού ἔχτισε καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας. Ἄξιζε νὰ σὰς μεταφέρω μερικὸς ἀπὸ τοὺς τόσο συγκινητικούς στίχους τοῦ ἐπιτύμβιου:

*Τὸν ναὸν δειμάμενον, τὸν σελασφόρον
ὄρανομήκη καὶ τερπνότατον ὄλον
Ποικιλόχροα κατεστημένον ὄντα
Ἄλλ' ὃ θεατά, δρυ ἄθροι ξένα
Ἄ τῦμβος οὗτος, οἴμοι, φεῦ, καὶ λέγειν
καὶ λίθος οὗτος δε πικρὸς πῶμα πέλλει
ἔσωθεν κεύθει τὸν περίκλιτον ἄνδρα,*

Λίγο χαμηλότερα εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τρικλιτὴ κι' αὐτὴ βασιλική, χτισμένη γύρω στὰ 1766.

Τὸ θέμα, συνεπῶς, εἶναι ἡ σύνδεση δύο θρησκευτικῶν χώρων πού βρίσκονται σὲ μικρὴ σχετικὰ ἀπόσταση ἀλλὰ διαφέρουν ὑψομετρικά. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμα ὅτι ἡ ἀπόσταση τῶν δύο ἐκκλησιῶν συμπίπτει μὲ τὴν κύρια ἀνηφορικὴ ἀρτηρία τοῦ χωριοῦ, πού ξεκινάει ἀπὸ τὴν Κουκουράβα καὶ ἀνεβαίνει στὴν πλατεία, γιὰ νὰ συνεχισθεῖ φειδωτὰ ὡς τὴν ἐπάνω συνοικία. Καὶ οἱ δύο ἐκκλησίες περιβάλλονται ἀπὸ πλακόστρωτες πλατείες.

Δημιουργήθηκε, λοιπόν, ἕνα ἀνηφορικὸ καλντερίμι, πολὺ καλοκαμωμένο, μὲ 81 ἀνετες ἀναβαθμίδες, «δρασκελιές». Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ του περιβάλλεται ἀπὸ δύο τοίχους ἀπὸ ξερολιθιά πού στέφονται ἀπὸ προπαντιώτικη πλάκα. Οἱ τοῖχοι ἀκολουθοῦν τὴν κλίση τοῦ καλντεριμοῦ, μὲ ἀραιὲς κλιμακώσεις. Κατὰ διαστήματα, στὰ χεῖλια τῶν κλιμακώσεων αὐτῶν, τοποθετήθηκαν μεγάλες πῆλινες γλάστρες μὲ ἀθάνατους. *Εκεῖνον πού ἀνηφορίζει τὸν ὑποδέχεται, ἀκριβῶς στὴν εἴσοδο τοῦ διαδρόμου, μιὰ βρυσούλα μὲ δροσερὸ νερὸ. Δίπλα στοὺς τοίχους,

κι ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς ὑψώνονται ψηλόκορμα κυπαρίσια, πού δίνουν καὶ τὸν ἀνάλογο θρησκευτικὸ τόνο ἀφοῦ εἰώνουν δύο ἐκκλησίες. Στὶς δύο καταλήξεις τοῦ καλντεριμοῦ ὑπάρχουν μερικὰ σκαλοπάτια πού τὸ ἀνακουφίζουν ἀπὸ ὑπερβολικὴ κλίση. Στὴν ἐπάνω εἴσοδο, πᾶνω σὲ χτιστὲς κολῶνες καμαρώνουν οἱ γνωστὲς πῆλινες προτομές τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Διάκου, πού διακομοῦσαν ἄλλοτε πάμπολλες αὐλόπορτες. Αὐτὲς οἱ τόσο κοινὲς προτομές, τοποθετημένες στὸ περιβάλλον ἐκεῖνο παίρνουν μιὰν ἐντελῶς ἄλλη ἀξία.

Τὸ κοινόχρηστο ἀποχωρητήριο, δίπλα ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πλατεία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εἶναι χωνευτὸ στὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο πού στηρίζει τὴν πλατεία. *Ἔτσι, ἐνῶ εἶναι τόσο προσιτὸ, συγχρόνως εἶναι καὶ ἀθάετο.

Εἶναι μιὰ χαρὰ ν' ἀνεβαίνεις τὸ σκιερὸ αὐτὸ διάδρομο. Τὰ ἀρχικὰ σκαλοπάτια, πού φαρδαίνουν στὸ ἀνοιγμα, σὲ ὑποδέχονται σὰν ἀνοιχτὴ ἀγκαλιά, ἐνῶ σὲ καλωσορίζει τὸ σιγαλὸ τραγοῦδι τῆς βρυσούλας, πού σὲ φιλεῖ δροσερὸ νερὸ. Καθὼς διασχίζεις τὸ καλντερίμι, οἱ κολῶνες τῶν κυπαρισσόκορμων σὲ συντροφεύουν στὴν πορεία σου. Αὐτὴ ἡ ρυθμικὴ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου στοιχείου δημιουργεῖ μιὰ κίνηση πού παρασύρει τὸν διαβάτη. Ἐπάνω σὲ ξεπροβοδῶν, οἰκτεῖο

*Ὁ Φίλιππος Τσικρικτιῆς

μά σοβαροί και αξιοπρεπείς, οι δυο ήρωες. Στην κάθοδο οι ρόλοι αλλάζουν· μά στο διαβάτι απόμεινε ή ίδια εύχρηστη αίσθηση οικειότητας. Κάποτε σε αγαπητό φίλο εξομολογήθηκα πως αισθανόμουν δικό μου το κομμάτι του τοῦ της Μακρινίτσας. Μου άπάντησε πως την ίδια αίσθηση είχε και κείνος άν και πρώτη φορά τὸ ἐπισκέπτονταν. Δέν άμφιβάλλω πως άσοι τὸ ἐπισκέφθηκαν τὸ ίδιο θά αισθάνονται.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΤΣΙΚΡΙΚΤΗΣ

Ἡ τελευταία περίπτωση μᾶς ἔφερε στὸ ἔργο τοῦ Φίλιππου Τσικρικτοῦ, τοῦ αὐτοδιδάκτου πολεοδόμου τῆς Μακρινίτσας. Δική του σχεδίαση και πραγματοποίηση εἶναι ἡ λύση ποῦ σχολιάσαμε παραπάνω. Ἐδῶ πρέπει νά μιημονεύσω πως τὴν πρώτη ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ αὐτοσχέδιου ἀλλὰ καταπληκτικοῦ αὐτοῦ πολεοδόμου μοῦ τὴν ἔδωσε ὁ συμπολίτης δικηγόρος και μουσικός, αγαπητός φίλος Μένιος Μουρτζόπουλος. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα ἔφερε στὸ φῶς και ἀλλὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς και τοῦ ἔργου τοῦ Φίλιππου Τσικρικτοῦ. Ἡ ἀποκάλυψη αὐτὴ εἶναι πολύτιμη ὄχι μόνο γιατί διασῶζει μιά μορφή ποῦ δέν τῆς ἔπρεπεν ἡ λήθη ἀλλὰ και γιατί ἔχουμε μίαν ἀσφαλῆ ἔνδειξη πως οἱ διαφορὲς λύσεις ποῦ συναντοῦμε στὰ πηλορειτικὰ χωριά δέν εἶναι ἀποτελέσματα καλῆς τύχης, και τῆς δικῆς μας καλοπροαίρετης διάθεσης νά θαυμάζουμε, ἀλλὰ σωστὰ προγραμματισμένες ἐφαρμογές. Ἐχουμε χειρόγραφα τοῦ Τσικρικτοῦ ὅπου ὑποδεικνύονται, μὲ πολλὲς λεπτομέρειες, λύσεις διαφόρων πολεοδομικῶν προβλημάτων τῆς Μακρινίτσας. Τῆ χρήση τῶν χειρογράφων αὐτῶν ὀφείλω στὴν καλωσύνη τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ κ. Ἰωάννη Λεμικῆ.

Ἄς σταθεῖμε τώρα γὰ ἄλλο στὰ καθεκαστὰ τῆς ζωῆς τοῦ Φίλιππου Τσικρικτοῦ. Ἡ εἰκόνα του, ποῦ διασώθηκε, μᾶς τὸν παρουσιάζει σὲ γεροντικὴ ἡλικία. Ἐνα φαρῶ μέτωπο καταλήγει σὲ πυκνὰ φρύδια ποῦ σκιαίζουν δυὸ φωτεινὰ μάτια γεμάτα καλωσύνη κι' ἐνεργητικότητα. Τὸ παχὺ ἄσπρο μουστάκι του ἔνω-νεται μὲ τὴν ἀφράτη διχαλωτὴ γενιάδα του. Ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου ἀποπνέει μιά ἡρεμὴ ἀποφασιστικότητα και φανερώνει ἄνθρωπο ποῦ ξέρεي νά δραματίζεται. Ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, σὲ ἕνα του χειρόγραφο σημειώνει μὲ μιά πικρὴ εἰρωνία «ὄνειρα τῆς νύχτας». Μόνο ποῦ ὁ Τσικρικτοῦς εἶχε τὴν ἱκανότητα τὰ ὄνειρα τῆς νύχτας νά τὰ κάνει ἔργα τῆς ἡμέρας.

Γεννήθηκε στὴ Μακρινίτσα γύρω στὰ 1825. Ἀκριβῆ χρονολογία τῆς γέννησῆς του δέν ἔχουμε γιατί τὰ χαρτιά τοῦ ληξιαρχείου τῆς Μακρινίτσας ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ 1845. Γράμματα δέν ἔμαθε στὴν παιδικὴ και νεανικὴ του ἡλικία. Στὴν ἀρχὴ

δούλεψε χτίστης στὸ χωριὸ του. Ἡ θητεία του αὐτὴ τὸν πλούτισε μὲ πολύτιμη κατασκευαστικὴ πείρα ποῦ τὴν αξιοποίησε ὀργότερα. Ὅταν πιά ἀποφασίσει νά ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ πολεοδομικὰ προβλήματα τῆς Μακρινίτσας θά ἔχει ἕνα σταθερὸ τεχνικὸ βάθρο στοὺς δραματισμοῦς του. Ὑστερα ἀνοίξε δικὸ του βυρσοδεψεῖο στὴ Μακρινίτσα. Ἦταν ἡ ἐποχὴ ποῦ ἡ κατεργασία τοῦ δέρματος ἦταν ἕνας ὀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἔργους τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ. Ὁ ἀδελφός του Χρήστος εἶχε βυρσοδεψεῖο στὴν Ὀδησσό. Παντρεύτηκε και ἔκανε δυὸ παιδιά, τὸν Δημήτριο και τὴν Αἰκατερίνη. Ταξίδεψε πολὺ: στὴ Ρωσία, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ Ἅγιον Ὄρος και ἄλλοῦ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι πως, ἔνῳ εἶναι τόσο ταξιδευμένος, δὲ μεταφέρει στὸ χωριὸ του ἔτοιμες λύσεις, ὅπως κάνουν τόσο ἐπιστήμονες, ἀλλὰ ὅλες του οἱ ὑποδείξεις και οἱ κατασκευὲς εἶναι ἀπόλυτα προσαρμοσμένες στὸ χῶρο του.

Ὀγδόντα χρονῶν, σὲ ἡλικία ποῦ ἄλλοι ἔχουν ἔγκαταλείψει τὰ πάντα, ὁ Τσικρικτοῦς αισθάνεται τὴν ἀνάγκη νά μάθει γράμματα. Πῶσα χρωστᾷ ἡ νεοελληνικὴ ζωὴ σ' αὐτοὺς τοὺς γραμματισμένους τῶν γερατειῶν. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ στρατηγὸ Μακρυγιάννη. Ἀγαπᾷ τὸ χωριὸ του και θέλει νά τὸ καλύτερεῖ. Πρέπει νά καταστρώσει ὑπομνήματα ποῦ νά τὰ στείλει στοὺς κοινοτικὸς ἄρχοντες τοῦ χωριοῦ. Μὲ τὰ κολυβογράμμά του συνθέτει τὰ ὑπομνήματά του. Βέβαια στὴν ἀνορθογραφία του συναγωνίζεται μερικὸς ὑποψηφίους τοῦ Πανεπιστημίου και οἱ τόνοι του δέν ἀνταποκρίνονται πάντα στὴν τοιμηρὴν συλλαβή. Τοῦ τὸ παρατήρησαν. Πικραρισμένος ὁ θαλερὸς γέρος παίρνει και γράφει ἕνα ὑπόμνημα ὅπου δέν βάζει οὔτε ἕναν τόνο. Ἀφοῦ τελειώσει και ὑπογράψει προσθέτει ἀπὸ κάτω τρεῖς τέσσερες ἀράδες μὲ ὀξεις και περιπωμένες και σημειώνει: Τὶς ὀξεις και περιπωμένες βάλτε τις ἐσεῖς ὅπου ταιριάζει.

Ἐπειδὴ βλέπει πως μὲ ὑπομνήματα δέν πετυχαίνει τίποτα, ἀποφασίζει, σὲ ἡλικία 90 χρονῶν νά ἀναμιχθεῖ στὴ διοίκηση τῆς Κοινότητος. Στὶς 24 Μαρτίου 1914 ἐκλέγεται κοινοτικὸς σύμβουλος και μένει δυὸ τετραετίες, ὡς τὶς 6 Μαρτίου 1922. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔργο του ποῦ εἶδαμε, κατασκευάζει τὸ μονοπάτι μὲ τοιχοποιία ἀπὸ τὴν Κουκουράβα ὡς τὸν Ἅγιο Ὀνούφριο, τὸ καλντερίμι ἀπὸ τὸν Ἅγιο Νικόλαο ὡς τὴ θέση Φεῖδι στὸ Σαρακηνό, τὴ γέφυρα στὴ θέση τοῦ Βυρσοδεψεῖου Κάπα και ἄλλα ἔργα. Πέθανε σὲ ἡλικία 105 χρονῶν, στὶς 27 Φεβρουαρίου 1930 ἀπὸ γεροντικὸ μαρασμὸ.

Ὁ Φίλιππος Τσικρικτοῦς εἶχε πάντα τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλια και μιά διάθεση χιουμουριστικὴ. Ἄπειρα εἶναι τὰ ἀνέκ-

δοτα τοῦ τοῦ ἀποδίδονται. Κατέχουμε ἕνα γράμμα πρὸς τὸ γιό του ἀπὸ τὶς 25 Μαρτίου 1905. Πρόκειται γιὰ ἕνα γράμμα ποῦ ἀσχολεῖται μὲ οἰκογενειακὰ καὶ οἰκονομικὰ θέματα. Κι' ὅμως, πρὶν ἀρχίσει στὴ θέση τῆς ἡμερομηνίας σημειώνει :

«Τὸ ἔτος καὶ ἡμερομηνία σὰς τὰ γράφει ὁ υἱὸς σας Φίλιππος» Πραγματικὰ στὸ τέλος τοῦ γράμματος προσθέτει λίγα λόγια ὁ ἑγγονός του καὶ βάζει καὶ τὴ χρονολογία.

Ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ χωριοῦ τὸν ἐνδιαφέρουν καὶ σημειώνει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ λυθοῦν. Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, ποῦ μιά καλὴ τύχη μᾶς διαφύλαξε, ἀνθολογῶ μερικὲς παράγραφες ποῦ χαρακτηρίζουν τὸ θετικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔβλεπε τὰ πράγματα ὁ Τσικρικτοῆς καὶ πρότεινε τὰ μέτρα ποῦ χρειάζονταν.

—«Διὰ νὰ κερδίσουμε τὴ γέφυρα «μέγα ρεῦμα» θὰ κόψωμε τὰ νερά εἰς δύο ρεῦματα ἀπὸ τὸ βουνό. Τὸ ἕνα μέρος εἰς τῆς Πορταριάς τὸ ρεῦμα, τὸ ἄλλο εἰς τῆς Κωνῶς τὸ ρεῦμα καὶ ἀσφαλίζεται ἡ γέφυρα».

—«Τὰ δέντρα ποῦ θὰ φυτευθοῦν ἀπὸ Μπράνη βρύση ἕως τὰ πλατανάκια θ' ἀνοίγουν οἱ γοῦρνες ἀπὸ ἕνα μέτρον ἢ μία καὶ θὰ φυτεύονται ἀπὸ δυὸ δέντρα εἰς κάθε μία».

—«Εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον εὐρίσκειται μία κακία κι' ἔχει πολλοὺς κλώνους γιὰ φύτεμα».

—«Εἰς τὴν Ἀνωμαλιά νὰ φυτεύσωμε ἀμπέλια».

—«Ἡ πόρτα τῆς Σχολῆς νὰ τὴν γυρῶσιν ἀνατολικὰ».

—«Τὰ μάρμαρα τῆς Ἁγίας Τριάδος νὰ σηκωθοῦν νὰ χρησιμεύσουν διὰ τὴν γοῦρνα εἰς τὴν ἀγοράν.

Δύο μῆνες πρὶν πεθάνει, ὁ Φίλιππος Τσικρικτοῆς, τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 1930 ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κοιμητηριοῦ τῆς Μακρινίτσας. Ὁλόκληρη μελέτη κάνει' τεχνικὴ καὶ οἰκονομικὴ.

Βάζει πρῶτα τὴ χρονολογία: 1930 Ἰανουάρι πρῶτη: Ἴδου σημειώνω λίγα σχέδια διὰ τὴν ἐκκλησίαν.

1) Πρῶτον θὰ ἐπιβλέψουν οἱ ἐπίτροποι τῆς Κοιμησῆς νὰ γίνει εἰς τὸ κοιμητήριον.

2) Ἡ ἐκκλησία νὰ ἔχει χῶρον ἄνω τῶν 100.

3) Ἄμφια καὶ λοιπὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κοιμησῆς.

4) Εἰς τὴν βρύση νὰ ἔλθει τὸ νερό.

5) Μία καμπάνια 100 ὀκάδων.

6) Θὰ γίνουν καὶ τὰ ἐγκαίνια.

7) Ἡ ἐκκλησία θὰ γίνει νὰ θάπτονται οἱ πλησιέστεροι ἄνω τῆς ἀγορᾶς καὶ πηγαδάκι κατὰ καθὸς βούλεται ὁ καθεὶς.

8) Οἱ συνδρομηταὶ προπληρωτέοι θὰ πληρώνουν.

9) Ζήσης Λιβανός...» Ἀκολουθοῦν πολλὰ ὀνόματα γνωστῶν Μακρινιτωτῶν.

Ἔστερα θυμᾶται πὺξ ξέχασε νὰ ὀνοματίσει τὴν ἐκκλησίαν. Συμπληρώνει στὴν κάτω ἄκρη τῆς σελίδας.

«Ἡ ἐκκλησία εἰς μνήμην τῶν Ἀρχαγγέλων θὰ ἐορτάζεται».

Ἄν γιὰ τὸ Φίλιππο Τσικρικτοῆ βρέθηκαν στοιχεῖα, δὲ σημαίνει πὺξ εἶναι ὁ μόνος ποῦ ἀσχολήθηκε μὲ παρόμοια θέματα στὸ Πήλιο. Εἶμαι ἀπόλυτα σίγουρος πὺξ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα χωριά θὰ ἠπῆρξαν ἀνάλογοι ὀραματιστὲς-ἐκτελεστὲς. Δὲν κρατήθηκε τὸ ὄνομά τους, εἶναι ὅμως τὰ δημιουργήματα ποῦ μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ δημιουργοῦ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἐνα τόσο πλατὺ θέμα, σάν τὸ θέμα τῆς σύνθεσης τῶν πηλιορείτικων χωριῶν δὲ μπορεῖ νὰ ὀλοκληρωθεῖ, βέβαια, μέσα στὰ στενά ὄρια ἐνὸς ἀρθροῦ. Φιλοδοξία μας σήμερα εἶναι, ἀπλῶς, νὰ ξεχωρίσωμε τὸ θέμα σάν ἀντικείμενο μελέτης καὶ νὰ ποῦμε τὶς πρῶτες μας ἀπόψεις. Τὸ οὐσιαστικὸ εἶναι πὺξ τὸ ἀντικείμενο ὑπάρχει.

Στὸν καλὸ αὐτὸ τόπο ποῦ ζοῦμε, δυὸ βήματα ἔξω ἀπὸ τῆς πόλης τὴν ἀχρωμὴ μονοτονία, μᾶς περιμένει ἕνας κόσμος γεμάτος ὁμορφία καὶ ποίηση. Ἐνας κόσμος ποῦ, ξέχωρα ἀπὸ τὴν χαρὰ ποῦ προσφέρει στὴν καρδιά μας, ξυπιάει καὶ στὸ μυαλὸ λογῆς ἐρωτήματα καὶ μᾶς ξανολογεῖ σὲ ἀπέραντα πελάγη λογισμῶν. Κι' ἂν ἀκόμα οἱ ἀπαντήσεις μας στὰ ἐρωτήματα δὲν εἶναι πάντα ἱκανοποιητικές, μᾶς μένει τὸ μεγάλο κέρδος πὺξ τοῦτα τὰ τόσο κοντινὰ καὶ τόσο οικεῖα μας πράγματα μᾶς προσφέρουν ἀφορμὲς γόνιμου πνευματικοῦ μόχθου. Καὶ εἶναι γόνιμος καὶ μόνος ποῦ ὑπάρχει. Εὐλογημένος ὁ τόπος ποῦ ἀναπαύει τὴν ψυχὴ καὶ παρακινεῖ τὸ μυαλὸ πάντα κάτι νὰ γυρεῦει.

ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑ ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΔΗΜΟΣ ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Ζαγοράς, ψηλά, στὴν κεντρικὴ κόγχη τοῦ ἱεροῦ, ἓνα σκαλισμένο πρόσωπο, αἰνιγματικὸ, κοιτάζει πρὸς τὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι μιὰ πέτρινη ἀντρίκια μορφή πού ξεπηδάει ζωηρὰ ἀνάμεσα ἀπὸ ἄλλα χαμηλὰ διακοσμητικὰ ἀνάγλυφα. Παχὺ μουστάκι καὶ τετράγωνο σαγόνι δίνουν μιὰ θεληματικὴ ἔκφραση στὸν ἄντρα αὐτόν. Τὰ χεῖλια εἶναι σὰ νὰ καταστέλλουν ἓνα λόγο πού πῆγαινε νὰ ξεπηδήσει. Ἔτσι, καθὼς προβάλλει μόνο ἡ μάσκα, χωρὶς νὰ συνεχίζεται ἀπὸ κορμὶ καὶ λαιμό, εἶναι σὰν ν᾿ἔσπασε τὴν πέτρινη ἐπιφάνεια γιὰ ν' ἀνασάνει τὸν ἀλμυρὸν ἀέρα τοῦ πελάγου. Πολλὲς φορές συλλογίστηκα πῶς τὸ στόμα του θὰ εἶχε μιὰ γοητευτικὴ ἱστορία νὰ πεῖ. Ἐνάμισην αἰὼνα περίμενε ἀμίλητο, μὰ πάντα στὴν ἄκρια τῶν χειλιῶν τρεμόσβυνεν ὁ λόγος. Καὶ ἡ ὥρα ἦρθε.

Παλιὰ χειρόγραφα, καταχωνιασμένα στὸ παγκάρι τῆς ἐκκλησιᾶς, πέτρινες ἐπιγραφές, σκόρπιες πληροφορίες σὲ βιβλία ἦρθαν νὰ συμπληρώσουν τὸν πρῶτο λόγο ἑνὸς γέροντα Ζαγοριανοῦ, πῶς ὁ σκαλισμένος τοῦτος ἄντρας ἦταν ὁ ἀρχιμάρτυρας τῆς ἐκκλησιᾶς. Τ' ὄνομά του Δῆμος Ζηπανιώτης. Ὁ ἀναγνώστης πού ξέρει τὴν προηγούμενη ἐργασία μας γιὰ τὸν καπετὰν Στέργιο Μπασδέκη καὶ τὸ γλύπτη Μίλιο¹ συνάντησε τὸν μαστρο - Δῆμο Ζηπανιώτη σὰν ἀρχιμάρτυρα τῆς κομπανίας πού χρησιμοποίησε τὸ γλύπτη Μίλιο γιὰ διακοσμητὴ. Ἔτσι ἡ σημερινὴ ἐργασία συνεχίζει τὴν προηγούμενη γιατί οἱ δύο λαϊκοὶ τεχνίτες ἐργάστηκαν στίς ἴδιες ἐκκλησίες. Μὰ μόνο αὐτὲς οἱ δύο ἐργασίες εἶναι ἐνωμένες ; Ὅλες οἱ ἐργασίες πού ἀφοροῦν τῇ λαϊκῇ τέχνῃ τοῦ Πηλίου προσπαθοῦν ν' ἀναστήσουν μορφές καὶ τέχνες, ὅσο μπορούν νὰ χωρέσουν μέσα στὰ βιβλία. Εἴκοσι χρόνια, τώρα, μονογραφίες ἐτοιμάζουν τὴ σύνθεση γιὰ ὀλόκληρο τὸν πολιτισμὸ τοῦ Πηλίου. Ἡ σύνθεση χρειάζεται ὕλικὸ πολὺ καὶ ξεκαθαρισμένο. Μιὰ ἐργασία γιὰ τὴν ξυλογλυπτικὴ τοῦ Πηλίου εἶναι ἐτοιμὴ γιὰ ἐκδοσὴ. Ἡ ὕφαντικὴ τοῦ Πηλίου καὶ ἡ πολεοδομία τῶν χωριῶν του θρῖσκονται ἀκόμα στὸ στάδιο τῆς συλλογῆς τοῦ ὕλικου. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου δὲν ἔχουν ἀκόμα συμπληρωθεῖ. Ἔτσι, ὁ δρόμος γιὰ τὴ συνθετικὴ ἐργασία δὲ φαίνεται σύντομος.

¹Ὁ μαστρο - Δῆμος Ζηπανιώτης δὲν εἶναι, βέβαια, ὁ μοναδικὸς ἀρχιτέκτονας πού ἐρ-

γάρσθηκε στο Πήλιο, ούτε τὸ ἔργο του ἔχει ἔντονη προσωπική σφραγίδα. Στὴ λαϊκὴ τέχνη ὁ ρόλος τῆς προσωπικότητας τοῦ καλλιτέχνη εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὴν προσωπικὴ τέχνη. Τὸ ταλέντο, καὶ σὲ μιὰ ὁμαδική τέχνη ἔχει τὴ σημασία του, ἀλλὰ ὄχι σιτὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ τὴν προσωπικὴ τέχνη. Ἡ ζωντανὴ παράδοση δὲν ἐξαφανίζει τὴν ἀτομικὴ ἀξιοσύνη ἀντίθετα, τὴ βοηθεῖ γιατί τῆς δίνει ἕνα σταθερὸ βᾶθος. Ὁ μαστρο - Δῆμος εἶναι ἕνας χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος τῆς γενιᾶς τῶν ἀρχιμαστόρων ποὺ δούλεψαν στὸ Πήλιο τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας. Μελετώντας τὸ ἔργο του καὶ τὰ καθέκαστα τῆς δουλειᾶς του γνωρίζουμε ὅλη τὴ γενιὰ τῶν ἀρχιμαστόρων τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ μαστρο - Δῆμος ἔκανε μόνο ἐκκλησίες — τουλάχιστο γι αὐτὲς ὑπάρχουν μαρτυρίες. Περιερίχονταν στὶς κύριες οἰκοδομικὲς ἐργασίες. Οἱ ἄλλες ἐργασίες (τέμπλα, δάπεδα, τοιχογραφίες κτλ.) γίνονταν ἀργότερα καὶ πολλὲς φορὲς ὕστερα ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια. Στὶς περιγραφὲς τῶν ἐκκλησιῶν ποὺ ἔχτισεν ὁ μαστρο - Δῆμος δὲν θὰ περιορισθῶμε μόνο στὸ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὸ μέρος. Τὸ χτίσιμο εἶναι μιὰ φάση τῆς κατασκευῆς μιᾶς ἐκκλησίας. Θὰ συμπεριλάβουμε καὶ ἄλλα στοιχεῖα γιατί σκοπὸς μας δὲν εἶναι ν' ἀπομονώσουμε μιὰ προσωπικότητα ἀλλὰ νὰ τὴν τοποθετήσουμε μέσα στὴ διαδοχὴ τῆς λαϊκῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ λαϊκὸ αὐτὸ ἀρχιτέκτονα θὰ μελετήσουμε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Πηλίου τὸ 18ο καὶ 19ο αἰῶνα.

Καλὸ θὰ ἦταν νὰ γίνονταν ἀπὸ νέον ἀρχιτέκτονα. Ὁ συλλέκτης τοῦ ὕλικου τῆς, πρὶν ἀποφασίσει νὰ τὸ ἐπεξεργασθεῖ ὁ ἴδιος, τὸ πρόσφερε σὲ μερικοὺς νέους ἀρχιτέκτονες, ἀλλὰ δὲν τοὺς βρῆκε πρόθυμους. Αὐτὸ δίνει καὶ τὸ χαρακτηριστὴρα τῆς μελέτης, ποὺ δὲν εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ ἀλλὰ λαογραφικὴ. Ἀκόμα καὶ μερικὰ στοιχεῖα ποὺ φαίνονται καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὰ (τρόπος χτισίματος, ἀποτυπώσεις, γλυπτὴ διακόσμηση, ἀγκωνάρια κτλ.) στὸ βᾶθος εἶναι λαογραφικὰ.

Ὁ μαστρο - Δῆμος Ζηπανιώτης, ὅλοι οἱ ἀρχιμαστοροὶ τοῦ Πηλίου, ἀνώνυμοι καὶ ὀνοματισμένοι, μὲ τὰ ταπεινὰ τοὺς χτίσματα ἔδωσαν τὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχῆμα τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητας. Καθὼς στὸ χτίσιμο τῆς ἐκκλησιᾶς μεταχειρίζονταν ντόπια ὕλικα, τὴν πέτρα, τὸ ξύλο, τὴν ἀσβέστη, τὴν πλάκα, εἶναι σὰ νὰ κάνουν λειτουργία μὲ τὸ ντόπιο μαῦρο «οἶνο», τὸ πηλιορείτικο «έλαιο» καὶ τὸν σταρνέιο «ἄρτο».

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ

Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Πηλίου εἶναι βασιλικὲς οἱ περισσότερες, μονόκλιτες ἢ τρίκλιτες, καὶ λίγα σταυροθόλια. Σὲ τρεῖς κύριους τύπους μπορούμε νὰ τὶς χωρίσουμε στὶς μονόκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές, στὶς τρίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές, καὶ στὶς μανοκλίτες μὲ θόλο. Καθένας ἀπὸ τοὺς τύπους αὐτοὺς ἔχει ἄπειρες παραλλαγές. Κάθε πηλιορείτικὴ ἐκκλησία εἶναι καὶ μιὰ παραλλαγὴ αὐτῶν τῶν βασικῶν τύπων. Πολλοὶ παράγοντες ἐπιδρῶν στὴ δημιουργία αὐτῶν τῶν ποικιλιῶν: Οἱ οικονομικὲς δυνατότητες τῶν κτητόρων (ποὺ ἐπηρεάζουν καὶ τὶς διαστάσεις καὶ τὰ ὕλικά), ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους (ἂν εἶναι σὲ κορυφὴ λόφου, σὲ πλαγιά, στὸ κέντρο μιᾶς πλατειᾶς, σὲ πολὺ κατηφορικὸ ἔδαφος), ἡ θέση τους σχετικὰ μὲ τὸ χωριὸ καὶ τὶς προσπελάσεις (ποὺ καθορίζουν τὴν κύρια ὄψη τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν εἴσοδό της, μιὰ ποὺ ὁ προσανατολισμὸς τῆς εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος), γειτονικὲς οἰκοδομὲς προϋπάρχουσες (ποὺ ἐπηρεάζουν τὰ φωτιστικὰ ἀνοίγματα, τὴν τοποθέτηση τοῦ νάρθηκα κτλ.), ἡ χρῆση (ἂν εἶναι καθολικὸ μοναστηριοῦ ἢ ξωκλήσι ἢ κεντρικὴ ἐκκλησία χωριοῦ).

Οἱ μονόκλιτες ξυλόστεγες βασιλικὲς ἔχουν μικρὲς διαστάσεις καὶ εἶναι συνήθως ξωκλήσια. Ἔχουν δίρριχτη σκεπὴ μὲ πλάκες προπαντιώτικες, δηλαδὴ σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ βγαίνουν κοντὰ στὸ πηλιορείτικο χωριὸ Πρόπαν. Ἔχουν μιὰ κόγχη ἡμικυκλικὴ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο (Ἄγ. Γεώργιος κοντὰ στὸν Κισσὸ) καὶ σπανιότερα τρεῖς (Ἄγ. Ἰωάννης Μακρυνίτσας). Μερικὰ ξωκλήσια δὲν ἔχουν καθόλου ἀνατολικὴ κόγχη (Ἄγία Ἄννα Ἀνεμούτσας). Πολλὲς φορὲς ἔχουν στὴ δυτικὴ πλευρὰ ξύλινο ὑπόστεγο πλακοσκέπαστο (Παναγία κοντὰ στὸν

πεδη, και τότε έχει ξύλινο ταβάνι ξυλόγλυπτο ("Αγ. Ἀθανάσιος Ἀγ. Γεωργίου Νηλείας) εἴτε καμαρωτὴ με μπαγδατὶ καὶ με γύψινες διακοσμῆσεις ("Αγ. Γεώργιος Μακρυνίτσας).

Τὰ κλίτη χωρίζονται με δύο σειρὲς χτιστὲς κολῶνες ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς ἢ τέσσερες. Οἱ κίονοστοιχίαι αὐτὲς συνδέονται με τοξοστοιχίαι. Πολλὲς φορές στὸ ταβάνι ὑπάρχουν μικροὶ θόλοι ἢ φουρνικὰ με τσατμά, πού δὲ φαίνονται ἐξωτερικὰ ("Ἁγία Παρασκευὴ Ζαγοράς). Ὁ γυναικωνίτης σὲ σχῆμα Π, πιάνει τὴ δυτικὴ πλευρὰ καὶ μέρος ἀπὸ τὴ νότια καὶ βορεινὴ καὶ στηρίζεται στοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους καὶ σὲ τέσσερες ἢ ἕξι ἀπὸ τίς κολῶνες. Μερικὲς φορές πάνω ἀπὸ τὸ στηθαῖο τοῦ γυναικωνίτη ὑπάρχει καρφάσι γιὰ νὰ κρύβει τελείως τίς γυναῖκες ἀπὸ τὰ ἀντρικὰ βλέμματα ("Ἐπισκοπὴ Ἄνω Βόλου). Πάντως οἱ γυναῖκες δὲν πήγαιναν μόνο στὸ γυναικωνίτη ἀλλὰ

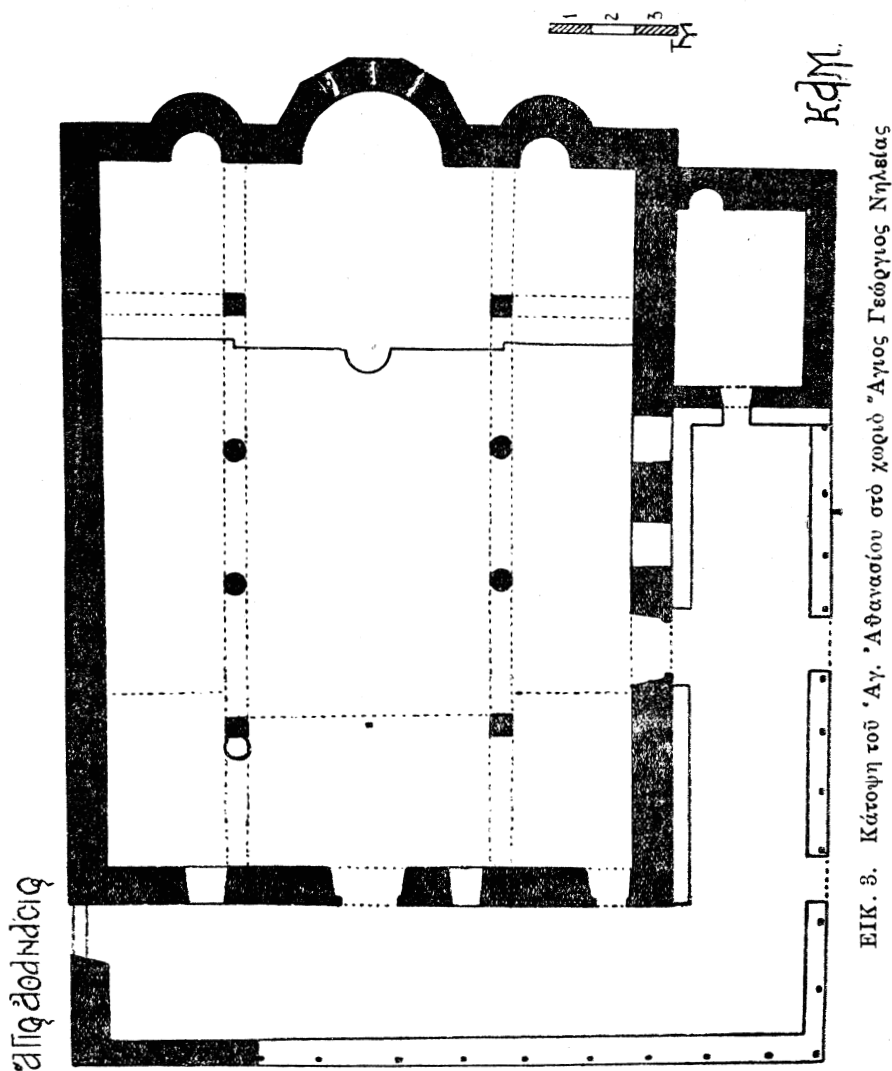
ΕΙΚ. 2. Ὁ μαστρο - Δῆμος (ἀνάγλυφο)

καὶ στὸ ἀριστερὸ ἀπὸ τὰ κλίτη. Ὑπάρχει καὶ ἓνα ἀνέκδοτο πηλιορείτικο δημοτικὸ τραγούδι, πὸ περιγράφει μιὰ τρίκλιτη βασιλικὴ καὶ καθορίζει τὴ θέση τῶν πιστῶν στὴν ἐκκλησία :

Μάστορα, πρωτομάστορα καὶ πρώτε στοὺς μαστῆρους
 ποῦρθεσ ἀπὸ τὰ Γιάννενα νὰ χτίσεις ἐκκλησία
 κὰν' την τρανή, κὰν' την ψηλή, κὰν' την σὰ δύο, σὰ τρία
 Ζερβὰ νὰ εἶν' ἡ Παναγία με ἔλα τὰ κορίτσια
 δεξιὰ νὰ εἶναι ὁ Χριστὸς μ' ἔλα τὰ παλληκάρια
 στὴ μέση νάσαι ὁ Σταυρός, νὰ στέκουν οἱ Γερόντοι².

Ἐξωτερικὰ ἔχουν ὑπόστεγο εἴτε ξύλινο πλακοσκέπαστο ("Αγ. Κυριακὴ Ζαγοράς) εἴτε με κολῶνες χτιστὲς ("Αγ. Ἀνάργυροι Πορταριάς), εἴτε με κολῶνες μαρμάρινες ("Αγ. Γεώργιος στὸ χωριὸ Ἅγιος Γεώργιος Νηλείας). Τὸ ὑπόστεγο περιβάλλει τὴν ἐκκλησία εἴτε ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς, δυτικὴ καὶ νότια (Παναγία Μακρυνίτσας) εἴτε καὶ στὴ βορεινὴ ("Ἁγία Μαρίνα Κισσοῦ) καὶ καταλήγει τίς περισσότερες φορές ἀνατολικά σὲ παρεκκλήσια. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἔχουν τρεῖς συνήθως κόγχαι, με τὴ μεσαία μεγαλύτερη. Ἐξωτερικὰ οἱ κόγχαι ἔχουν πολλὲς φορές χαμηλὰ διακοσμητικὰ ἀνάγλυφα ("Αγ. Νικόλαος Πορταριάς). Ἡ τοιχοποιία τους εἶναι εἴτε ἀπλὴ πέτρινη ἀσοδάτιστη, ἢ, πὸ σπάνια σοδατισμένη (Γενέσιο Θεοτόκου Λαύκου) ἢ ἱσοδομικὴ ἀρμολογημένη ("Αγ. Παρασκευὴ Ζαγοράς).

Μονόκλιτες Βασιλικές με θόλο. Είναι είτε μικρά ξωκκλήσια 'Αγιά Τριάδα στη θέση Πάλιτσι), είτε καθολικά μοναστηριών (Παναγία Λαμπινοῦς), είτε κεντρικές ἐκκλησίες χωριῶν ("Αγ. Ἰωάννης Νιάου). Ὅλες ἔχουν θόλο πὸ εἴτε κρύβεται ἀπὸ τὴν κλίση τῆς σκεπῆς, πὸ φουσκώνει ἐλαφρὰ στὴν κορυφὴ τοῦ θόλου (Παναγία Λαμπινοῦς), εἴτε προβάλλει σὰν ἔντονο φούσκωμα τῆς πλακόστρωτης στέγης σὲ σχῆμα μισοῦ λεμονιοῦ ('Ἐκκλησία Σταυροῦ Ἀνεμούτσας), εἴτε ξεχωρίζει σὰν πολυεδρικός χαμηλὸς τροῦλος ("Αγ. Ἀθανάσιος Λαύκου). Ὁ ἀνοιχτός τους ἐξωνάρ-

θηκας εἶναι, εἴτε χτιστός, καὶ τότε εἶναι μόνο στὴ δυτικὴ πλευρὰ ("Αγ. Ἀθανάσιος Λαύκου), εἴτε ξύλινος πλακοσκέπαστος καὶ τότε μπορεῖ νὰ προεκτείνεται καὶ στὴ νότια πλευρὰ (Λαμπινοῦς). Ἐχουν ἀνατολικά τρεῖς κόγχες, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μικρὰ ξωκκλήσια, πὸ ἔχουν μία (Θεοτόκος στὴ θέση Μούζιες Λαύκου). Ἡ τοιχοποιία εἶναι εἴτε κοινὴ πέτρινη εἴτε ἰσοδομικὴ ἀρμολογημένη.

Τὰ δάπεδα τῶν ἐκκλησιῶν ὄλων τῶν τύπων εἶναι πλακόστρωτα κι ἔχουν μερικὲς φορὲς ἀπλὰ διακοσμητικὰ πὸ σχηματίζονται ἀπὸ πελεκημένες πέτρες με ἀρ-

μούς από στρογγυλεμένα βότσαλα, ποταμίσια ἢ θαλασσινά (Θεοτόκος Μουρεσιού). Δυστυχῶς πολλά ἀπὸ τὰ δάπεδα αὐτὰ ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀργότερα ἀπὸ τσιμεντένια βιομηχανικὰ πλακάκια.

Ἐντελῶς ἰδιαίτερον τύπο παρουσιάζει ἡ ἐκκλησία τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Λαυρέντι, τρίκογχη βασιλική με ψηλοτύμπανο τροῦλο, καὶ τρίπλευρες κόγχες. Λεπτομερῆ τῆς περιγραφῆ δημοσίευσε ὁ ἀρχαιολόγος Νικ. Γιαννόπουλος³.

Ἡ σύντομη αὐτῆ περιγραφῆ τῶν τριῶν βασικῶν τύπων τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ

ΕΙΚ. 4. Ἅγιος Ἀθανάσιος (νότια ὄψη)

Πηλίου τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας, ἀφήνει πάντα ἀνοιχτὸ τὸ πεδίο γιὰ μιὰ εἰδική μελέτη τοῦ θέματος. Ἐδῶ ἔγινε γιὰ νὰ νὰ τοποθετηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα Δήμου Ζηπανιώτη.

ΕΝΑ ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΟ

Πολύτιμο ντοκουμέντο γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἔρων με τοὺς ὁποίους ἐργάσθηκε ὁ μαστρο - Δήμος καὶ ὄλοι οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ μαστόροι τῆς ἐποχῆς του στὸ Πήλιο, δημοσίευσε ὁ κ. Ἀπόστολος Κωνσταντινίδης στὸ δυσσεῦρετο βιβλίο του «τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα χριστιανικὰ μνημεῖα»⁴. Τὸ ντοκουμέντο αὐτὸ εἶναι τὸ συμφωνητικὸ ποὺ ὑπογράφηκε στὴ Ζαγορὰ στίς 21 Φεβρουαρίου 1803 μεταξὺ τοῦ μαστρο - Δήμου καὶ τῶν ἐπιτρόπων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Δημοσιεύεται σήμερα γιὰ πρώτη φορά σὲ φωτοστιγγογραφία (εἰκ. 1). Συνδυασμένο με τὸ ἐξοδολόγιο τῆς ἐκκλησίας, με τίς πέτρινες ἐπιγραφές, με ἄλλους λογαριασμοὺς οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν καὶ με διάφορα ἄλλα στοιχεῖα, φωτίζει τοὺς δρους με τοὺς ὁποίους ἐργάζονταν οἱ μαστόροι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Τὸ κείμενο τοῦ συμφωνητικοῦ, διορθωμένο ἀπὸ λίγα μικρὰ παραναγνώσματα τῆς ἀρχικῆς του δημοσίευσης, εἶναι τὸ ἑξῆς :

»διὰ τοῦ παρόντος γράμματος φανερώνομεν ἡμεῖς οἱ κάτωθεν ζουπανιώτες/ἔτσι συμφώνησα ἐγὼ ὁ μαστροδήμος με τοῦ ἐνορίτας τοῦ μαχαλαῖ ἁγίας παρασκευῆς νὰ φτειάσω τὴν ἐκκλησίαν τους ἁγίαν παρασκευὴν μερο/κάματο τὸν ἀνθρωπον πρὸς γρ' : 35 : τριανταπέντε τὴν ἡμέραν, τὸ δὲ/μουλάρι πρὸς γρ' : 25 : εἰκοσιπέντε τὴν ἡμέραν, με αὐτὴν τὴν τιμὴν ἐκα/βουλαρήσαμεν νὰ μὴν πάρωμεν ἄλλο τίποτε διὰ γε-μελίκι, οὔτε μαν/δηλώματα, οὔτε θεμελιάτικα, μόνον νὰ μᾶς δίδουν ἀπὸ μίαν ὀκιά/ράκη τὴν ἡμέραν, νὰ μᾶς κάμωσι καὶ δύο ζειαφέτια, καὶ ὄχι ἄλλο/ἀπὸ αὐτὰ ὡς ἄνωθεν ἐγράψαμεν, πρὸς τοῦτοις καὶ τὰ μουλάρια μας ἔταν/δὲν ἔχει χρεῖαν ἢ ἐκκλη-σία νὰ δουλεύουν, νὰ κάθωνται, καὶ ἀπὸ τὰ/ἐντόπια μουλάρια ἂν πηγαίνουν νὰ βοη-θοῦν χάριν εὐλαβείας, νὰ μὴν ἐμ/ποδιζῶνται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς μαστόρους, καὶ νὰ ἀρ-χήσωμε τὴν δουλείαν εἰς τὰς/δεκαπέντε τοῦ ἀπριλλίου. ἔθεν ἔγινε τὸ παρὸν εἰς δύο, καὶ βαστά/τὸ κάθε μέρος τὸ ἓνα, διὰ μανδηλώματα νὰ μᾶς δίδουν γρ' : 25./καὶ ὄχι ἄλλο τίποτε ἀπὸ τὰ ἄνωθεν σημειωθέντα καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν :

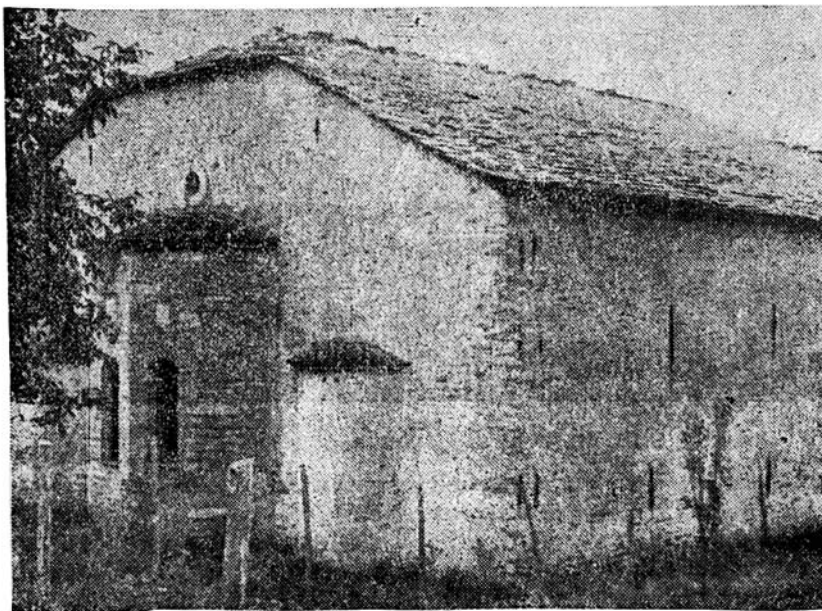
1803 Φεβρουαρίου : 21

- » ἐγὼ ὁ μαστροδήμος δεβκιώνω
- » ἀναγνώστης σακελλαρίου μάρτυς
- » Νικόλαος Ἰωάννου κασσαβ : μάρτυς
- » δημήτρης γιοργοδόπουλος μάρτης
- » νικόλαος παναγιώτου : γκίκα μαρτυρῶ.

»
»

Πρέπει νὰ σχολιάσουμε μερικὰ σημεῖα αὐτοῦ τοῦ συμφωνητικοῦ :

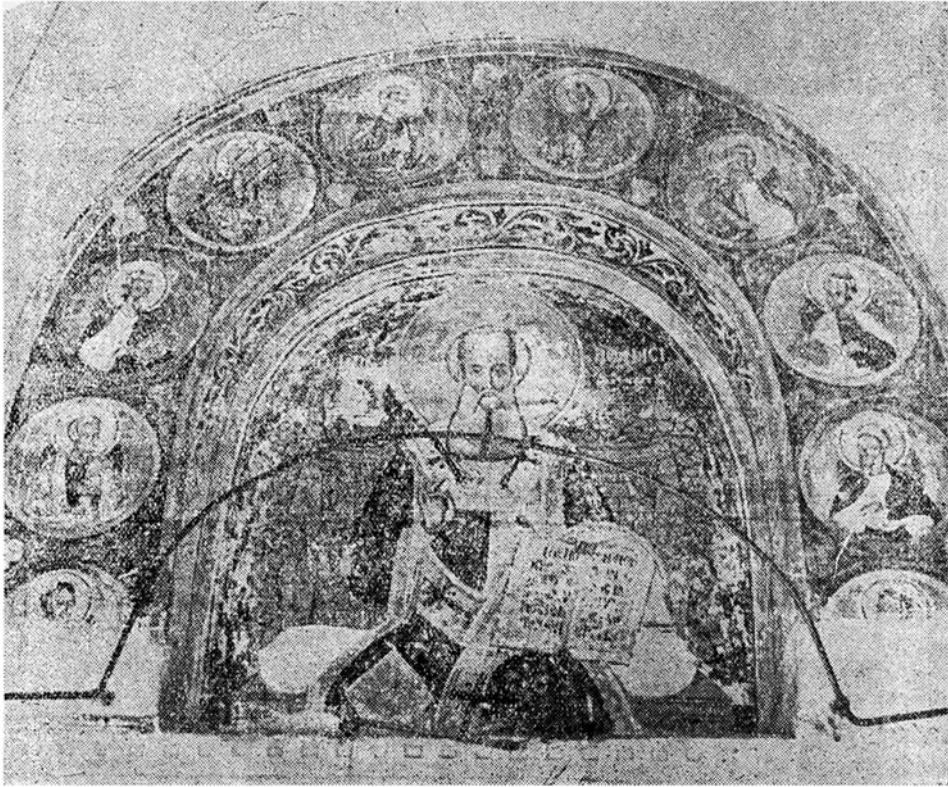
«Φανερώνομεν ἡμεῖς οἱ κάτωθεν ζουπανιώτες»: Ζουπανιώτες, δηλαδή ἠπειρώτες εἶναι οἱ τεχνίτες ποὺ ἀναλαβαίνουν τὸ χτίσιμο τῆς ἐκκλησίας. Σημειώσαμε σὲ πολλὰς περιπτώσεις τὴ συμβολὴ τῶν τεχνιτῶν τῆς Ἠπείρου στὴν ἀνάπτυξη τῆς λαϊκῆς τέχνης τοῦ Πηλίου. Πολυάριθμοι εἶναι καὶ οἱ ἀρχι-

ΕΙΚ. 5. Ἅγιος Ἀθανάσιος (βορειοανατολική γωνία)

τέκτονες και οί χτίστες πού δουλεύουν στό Πήλιο. Ζουπανιώτες είναι και οί μαστόροι πού έχτισαν στά 1766 τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στή Δράκια, ὅπως και πάμπολα σπίτια, γιοφύρια, ἐκκλησίες και θρύσες. Οί Ζουπανιώτες τεχνίτες ἐρχονται σέ κομπανίες μ' ἕναν ἀρχιμάστορα. Ἔχουν, ἀκόμα και σήμερα, μιὰ συνθηματική γλώσσα γιά νά συνεννοῦνται χωρίς νά τούς καταλαβαίνουν οί ἄλλοι. Π.χ. γιά νά εἰδοποιήσουν ἕναν χτίστη πού ξεχάστηκε και δὲν ἐνοιωτε πῶς ἦρθε ὁ ἀφέντης τοῦ σπιτιοῦ, τοῦ λένε: «Ἄϊ, μὴ ξιφλιάζεις, ξέφυγε ὁ μ' ἄχος». Γιά νά παραπνεθοῦν γιά τήν καθυστέρηση τῆς πληρωμῆς τους λένε: «Δὲ φ'σάει τσάταλου». Γι αὐτό και οί Πηλιορεῖτες, δταν θέλουν νά ποῦν πῶς ἕνας μιλάει ἀκατάληπτα λένε: Αὐτός μιλάει ζουπανιώτικα».

Ἀργότερα βγαίνουν και ντόπιοι ἀρχιτέκτονες, ὅπως ὁ μαστρο - Γιώργος ἀπὸ τὴ Δράκια, πού έχτισε τὰ κελλιά τῆς Παναγίας στό νησάκι τοῦ Τρικεραιοῦ, οί ἀδελφοί Γ. και Π. Κοσμάδες ἀπὸ τίς Μηλιές πού έχτισαν στά 1865 τὴ Σχολὴ τῆς Βυτίτσας μαζί μὲ τὸν Ζ. Γεράση, και ἄλλοι. «Ὅτι ἐσυμφώνησα ἐγὼ ὁ μα-

ΕΙΚ. 6. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος (τοιχογραφία)

στροδῆμος»: Ἀπὸ τὴ φράση αὐτὴ φαίνεται πῶς ὁ ἀρχιτέκτονας ἐκπροσωπεῖ ὄλο τὸ συνεργεῖο, διαπραγματεύεται και συνάπτει συμφωνίες γιά λογαριασμὸ ὄλων. «Μὲ τοὺς ἐνορίτας τοῦ μαχαλαῆ ἀγίας Παρασκευῆς»: Μαχαλαῆς = τούρκικα: συνοικία. Εἴρουμε πῶς πολλές συνοικίες τῶν χωριῶν ἐπαιρναν τὸ δνομά τους ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τους. Ὁ μαστρο - Δῆμος δὲν πρωτοχτίζει τὴν Ἁγία Παρασκευὴ ἀλλὰ τὴν ξαναχτίζει στὴν ἴδια θέση. Ἄλλωστε τὸ ἐξοδολόγιο τῆς ἐκκλησίας ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 1740, δηλαδὴ ἐξηντατρία χρόνια πρὶν τὴν ξαναχτίσει ὁ μαστρο - Δῆμος μὲ τοὺς μαστόρους του. «μεροκάματα πρὸς γρόσια 35».

τὴν ἡμέρα»: Ἡ πληρωμὴ δὲ γίνονταν ξεκοπὲς ἀλλὰ μὲ τὸ μεροκάματο, μὲ τὰ θλικὰ τοῦ ἐργοδότη. Πόσοι ἦταν οἱ μαστόροι τῆς κομπανίας; Στὸ ἐξοδολόγιο τῆς ἐκκλησίας σημειώνονται τὰ ἑξῆς:

«ἀπὸ δεκατρὶς ἀπριλίου εὓς δεκάξι αὐγούστου οπου φέγανε ἡ μαστορι εστισαν τὰ μεροκάματα

3.478 : προς π. 35 τοὺς μαστόρους ἔστισαν 3.043.10».

Δηλαδή γιὰ 80 περίπου μέρες πραγματοποιοῦν καὶ πληρώνονται 3.478 μεροκάματα. Συνεπῶς ἡ κομπανία πρέπει νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ 43 – 45 μαστόρους. Εἶναι

χαρακτηριστικὸ πὼς οὔτε στὸ συμφωνητικὸ, οὔτε στὸ ἐξοδολόγιο τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρεται ἰδιαιτέρη ἀμοιβὴ τοῦ ἀρχιτέκτονα. Αὐτὸς εἰσέπραττε ἔλο τὸ ποσὸ, πλήρωνε τὶς τροφές καὶ ὀρισμένα ἄλλα κοινὰ ἔξοδα καὶ ἔδινε στὸν καθένα τὸ μεροκάματό του, ἀρκετὰ χαμηλότερο ἀπὸ αὐτὸ ποῦ εἰσέπραττε. Ἄλλωστε δὲν ἀμιβονταν ἔλο τὸ ἴδιο, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξιοσύνη τους καὶ τὸ χρόνο προϋπηρεσίας τους.

Ἄλλες φορὲς ἡ συμφωνία γίνονταν μὲ παροχὴ φαγητοῦ, κυρίως στὸ χτίσιμο ἰδιωτικῶν σπιτιῶν. Τότε τὸ μεροκάματο ἦταν χαμηλότερο. Ὁ ἐπιστάτης στὸ χτίσιμο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Δ. Ἀθανασάκη στὴ Δράκια, δίνει στὸν ἰδιοκτῆτη σημεῖωμα τῶν ἐξόδων :

«ἰδοῦ συμφωνοῦ τὰ οσα ἔξοδα ἔχο εἰς ἀργατὲς κὲ λυπα αλα

εἰς Μεροκάματα τοὺς Μαστόρους ἔχεν εὓς συμφων/Μεροκαματα 20/τὸν 25 τὸν Ἰ.μεράν Γρ (500, συμπληρώνει μὲ μολύβι δ ἰδιοκτῆτης)

διὰ θροφὴ τοῦ Μάστορός Γρ. 243»

Τὸ χτίσιμο τοῦ σπιτιοῦ κράτησε 60 ἐργάσιμες μέρες γιατί στὸ ἴδιο χαρτὶ σημειώνεται ὁ ἰδιοκτῆτης 60 ἡμερομίσθια τοῦ ἐπιστάτη πρὸς 36 γρόσια. «Τὸ δὲ μολάρι πρὸς γρόσια εἰκοσιπέντε:» Γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ὕλικῶν χρησιμοποιοῦσαν οἱ κομπανίες τῶν μαστόρων δικὰ τους μολάρια. Στὸ ἐξοδολόγιο τῆς ἐκκλησίας ἀναγράφεται :

«1911 μεροκάματα πρὸς 25 : 1.194 15».

Δηλαδή γιὰ 80 περίπου ἐργάσιμες ἡμέρες πραγματοποιοῦνται 1911 μεροκάματα τῶν μολαριῶν, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι γύρω στὰ 25, ἀφοῦ—ἄλλωστε—σημειώνεται στὸ συμφωνητικὸ πὼς «τὰ μολάρια μας δταν δὲν ἔχει χρεῖαν ἡ ἐκκλησία νὰ δοῦ λεύου, νὰ κἀθωνται καὶ ἀπὸ τὰ ἐντόπια μολάρια ἂν πῶ λινουν νὰ δοηθοῦν χάριν ἐλαβείας, νὰ μὴν ἐμποδίζωνται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς μαστόρους»: Αὐτὸ σημαίνει πὼς δὲν ἐπιτρέπονταν ἡ μίσθωση ντόπιων μολαριῶν γιὰ τὶς μεταφορὲς οἰκοδομικῶν ὕλικῶν, ἀλλὰ μόνον ἡ δωρεὰν παροχὴ ὑπηρεσιῶν, «χάριν εὐλαθείας» τῶν ἰδιοκτῆτῶν τους. Τὰ μολάρια τῆς κομπανίας ἐβροσκαν σὲ κοινοτικὰ λιβάδια καὶ γιὰ δικαίωμα δοσκῆς ὑποχρεώνονταν οἱ μαστόροι νὰ χτίζουν ὀρισμένου μήκους καλντερίμια τοῦ χωριοῦ, ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μολαριῶν καὶ τὶς μέρες παραμονῆς τους. «νὰ μὴν πᾶρω με ἄλλο τίποτε γιὰ γεμελίκι»: Δηλαδή γιὰ

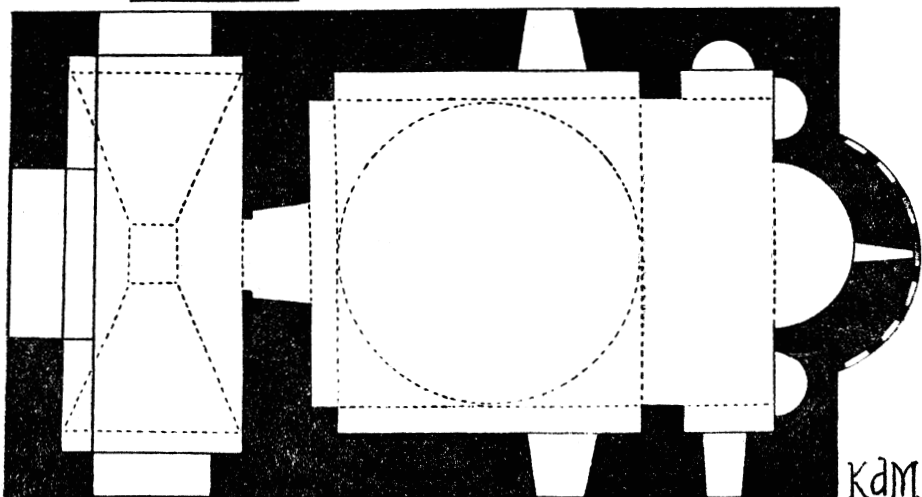

ΕΙΚ. 7. Βασίλ. Γρεβενίτη καὶ Μαργαρίτη Μακριντζιώτη : Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης

διατροφή τους. «οὐτε μανδηλώματα»: Ὅταν τελείωνε τὸ χτίσιμο καὶ ἐμπαιναν τὰ ζευκτὰ τῆς σκεπῆς, τοποθετοῦσαν στὴν κορυφὴ τῆς στέγης ἕναν πρόχειρο ξύλινο σταυρὸ στολισμένον μὲ ἕνα στεφάνι ἢ ἕνα μπουκέτο λουλουδιῶν Ἐπάνω στὸ σταυρὸ αὐτὸ τὸ κορίτσι τοῦ σπιτιοῦ ἢ, ἂν δὲν ὑπῆρχε κορίτσι, ἢ κυρὰ τοῦ κρεμοῦσε μαντήλια, πουκάμισα ἢ ἄλλα εἶδη. Ὅταν ὑπῆρχε πρόσφατο πένθος τοῦ ἰδιοκτῆτη ἢ ἐχτιζαν δημόσιο κτίριο (ὅπως στὴν περίπτωσή μας) δίνονταν τὸ ἀντίτιμό τους σὲ χρῆμα. Τὰ μαντηλώματα ἦταν ἐθιμικὸ δικαίωμα τῶν μαστόρων. Σὸ συμφωνητικὸ φαίνεται πὼς παραιτοῦνται ἀπὸ τὸ δικαίωμά τους αὐτό, στὸ τέλος ὁμως, ἀφοῦ μπεῖ

ἄγιος ἀθανάσιος λαύκου
ΚΔΤΟΥΗ

0 1 2 ἠρ

ΕΙΚ. 8. Ἅγιος Ἀθανάσιος Λαύκου (κάτοψη)

καὶ ἡ τελειωτικὴ φράση «ὁ θεὸς ἐγένετο παρὸν εἰς δύο καὶ βασιτεῖα τὸ κάθε μέρος τὸ ἕνα»: μετανοιώνουν καὶ προσθέτουν: «διὰ μανδηλώματα νὰ μάς δέδουν γρ' 25»: Τὸ πρῶτό αὐτὸ ἀναγράφεται καὶ στὸ ἐξοδολόγιό τῆς ἐκκλησίας: «μανδηλώματα τοῦς μαστόρους 0025». Λέχονται νὰ μὴν πάρουν «οὐτε θεμελίαι τικα»: Στὴ θεμελίωση τῶν σπιτιῶν ἢ τῶν γεφυριῶν ἔσφαζαν ἕνα ζῶο (ἄρνι ἢ κόκορα). Ἀφοῦ χύνονταν στὰ θεμέλια τὸ αἷμα, τὸ σφαγμένο ζῶο τὸ ἐπαιρναν οἱ μαστοροί. Συναφῆς μὲ τὸ ἔθιμο αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ παράδοση τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ὅπου ἔπρεπε νὰ χτισθεῖ στὰ θεμέλια καὶ ἡ γυναίκα τοῦ ἀρχιμάστορα, γιὰ νὰ στεριώσουν. Ἐπίσης οἱ ἰδιοκτῆτες, καθὼς καὶ γνωστοὶ καὶ γειτόνοι ἔρχιναν στὰ θεμέλια νομίματα, πὺ τὰ μάζευαν οἱ μαστοροί, ἀφήνοντας μόνο ἕνα-δύο πὺ σκεπάζονταν ἀπὸ τὸ χτίσιμο «γιὰ τὸ γούρι». «μόνον νὰ μάς δέδουν ἀπὸ μίαν ὀκτακῆν τὴν ἡμέραν, νὰ μάς κάμωσι καὶ δύο ζεῖα φέτια»: Ζεῖα φέτια=γεύματα. Ἀκόμα καὶ σήμερα στὸ Πήλιο οἱ μαστοροὶ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν σπιτιῶν καθημερινὰ μιὰ ποσότητα οὔζου ἢ τσίπουρου. «Νικόλαος Ἰωάννου Κασσαβί: μάρτυς»: Ὁ Νικόλαος Κασσαβέτης φαίνεται πὼς ἔχει συντάξει καὶ τὸ συμφωνητικὸ. Ἰπῆρξε συμμαθητῆς τοῦ Ρήγα Φεραίου, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Χρ. Περραιβοῦ⁵. Τὴν πληροφορία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει ὁ Φίλιππος Ἰωάννου σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Ν. Μάγνη μὲ χρονολογία 16 Δεκεμβρίου 1859. Ὁ Φίλιππος Ἰωάννου σημειώνει, ἀκόμα, στὸ ἴδιο γράμμα, πὼς «ὁ Νικόλαος Κασσαβέτης ἐδίδαξε πολλὰ ἔτη καὶ μὲ πολὺν κόπον ἐν τῷ ἑλληνικῷ τῆς Ζαγοράς σχολεῖν, ἀλλ' οὐχὶ συνεχῶς· διότι ὦν ὑγείας ἀκροσφαλοῦς ἠναγκάζετο

πολλάκις νὰ παραιτηθεῖ»⁶. Ἡ σωστὴ σύνταξη καὶ οἱ ἀσήμαντες ἀνορθογραφίες τοῦ συμφωνητικοῦ πείθουν δι' συντάκτης του εἶναι ὁ διδάσκαλος Ν. Κασσαβέτης, ἀφοῦ οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶναι πολὺ γραμματισμένοι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἀνορθογραφίες καὶ τὴν κακὴ διατύπωση τοῦ ἐξοδολόγιου.

Στὶς δεκάξη Αὐγούστου 1803 παραδίδεται ἡ ἐκκλησία, χτισμένη ἀπὸ τὸ μαστρο - Δῆμο καὶ τοὺς μαστόρους του. Ἡ ἐργασία τους περιορίζεται μόνο στὸ γιανί. Τὰ σοβατίσματα, τὰ ξύλινα κουφώματα καὶ οἱ ἄλλες συμπληρωματικὲς ἐργασίες ἐγίναν ἀπὸ ἄλλους μαστόρους. Στὸ ἐξοδολόγιο τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς σημειώνονται ἄλλα ἐξοδα «ἀπο δεκαξὶ αὐγούστου εὼς τρις νοεμβρίου οὗου φέγαν κ' αὐτὸ μαστορι».

Ἐνάντητα στὰ ἐξοδα αὐτὰ ἀναφέρονται καὶ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ:

«του μαστρογιάνι τζιαιμιτζι διὰ μισουκάματα ἴψου κη γιαλιὰ	153.10
ἡς : 20 φορτοματα ξίλα κεσανίδια κε ἀμου αγογι του λιανζικου	0005.05
τα ωσα ἐξοδεύθισαν ἡς το δευτερον ἡς την πιζουλα	253.35»

Γιὰ νὰ χτισθεῖ ἢ νὰ ἐπισκευασθεῖ μιὰ ἐκκλησία χρειάζονταν πρῶτα ἄδεια τοῦ Μητροπολίτη. Ἐνα βεράτι τοῦ Ἀχμέτ τοῦ Α', πρὸ βγῆκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1604 καὶ καθορίζει τὰ προνόμια τῶν μητροπολιτῶν, γράφει στὸ τέταρτο ἀρθρο «Τὰς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια χωρὶς ἱεροῦ ὀρισμοῦ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀπαλλοτριεῖ ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀνευ ἀδείας αὐτοῦ οὐδεὶς δύναται νὰ ἐπισκευάζῃ ἢ ἀνεγείρῃ ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελίων ἢ ἐμποδίζει αὐτὰ». Ἄδεια ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς ἀπαιτοῦνταν μόνο γιὰ τὰ Χάσια (Πορταριά, Κατηχώρι, Μηλιές, Τσαγγαράδα, Ζαγορά κ.ἄ), ἐνῶ τὰ θακούφια (Μακρυνίτσα, Δράκια, Ἀργαλαστή κ.ἄ.) «κτερίζουσ ἐκκλησίαις ὅταν θέλουν» ὅπως ἀναφέρουν ὁ Κωσταντῆς καὶ ὁ Φιλιππίδης στὴ Νεωτερικὴ Γεωγραφία τους.⁸ Τὸ προνόμιο αὐτὸ καταργήθηκε στὰ 1796 ἐξ αἰτίας μερικῶν «συμβάντων» στὸ χτίσιμο τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη Μακρυνίτσας. Γι' αὐτὸ,

ἄγιος ἀθανάσιος λαύκου
τομή στο μάκρος

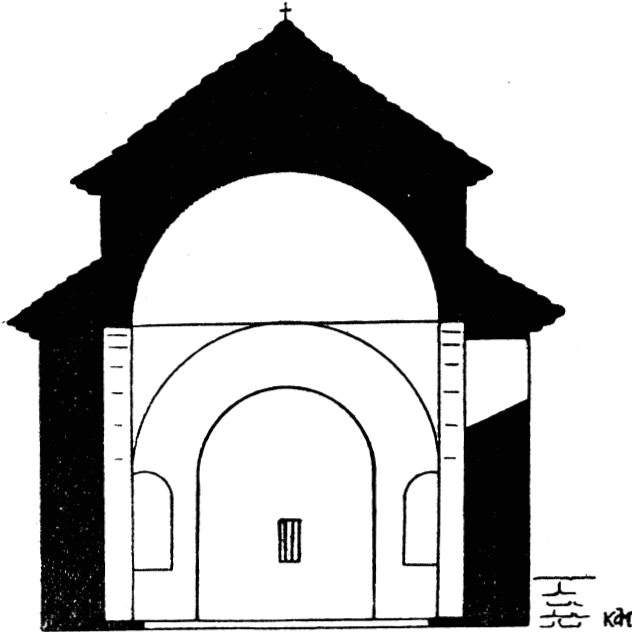
ΕΙΚ. 9. Ἅγιος Ἀθανάσιος Λαύκου (τομή στο μάκρος)

στὰ 1800, οἱ κάτοικοι τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου πήραν ρητὴ ἄδεια ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνηση γιὰ νὰ χτίσουν τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου τοῦ Νέου, κι ἐπειδὴ δὲν εἶχαν ἑτοιμὲς πλάκες γιὰ νὰ σκεπάσουν τὴν ἐκκλησία μέσα στὴν προθεσμία, ἀναγκάστηκαν νὰ βγάλουν ἀπὸ τὰ σπίτια τους.⁹

Οί εκκλησίες χτίζονταν με έξοδα τών ένοριτών ή με δωρεές και τότε έμπαινε σέ πέτρινη ή γραπτή έπιγραφή τó όνομα τών κτητόρων (‘Αγ. ‘Αθανάσιος ‘Αγίου Γεωργίου Νηλείας κ.τ.λ.).

ΔΗΜΟΣ ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ

Οί βιογραφικές πληροφορίες για τó μαστρο - Δήμο Ζηπανιώτη είναι λειψές. ‘Από τά στοιχεία πού προσφέρει τó συμφωνητικό και μερικές έπιγραφές μπορούμε νά τή σκιαγραφήσουμε κάπως. Πρώτα - πρώτα τó επίθετό του δείχνει τήν καταγωγή του. Είναι ήπειρώτης. Ζουπανιώτες ή Ζηπανιώτες ή Ζηπανιώτες λέγονταν στο Πήλιο όχι μόνον όσοι κατάγονταν από τó Ζαπάνι αλλά έλοι οί ήπειρώτες, όπως έξω

ΕΙΚ. 10. ‘Αγιος ‘Αθανάσιος Λαύκου (τομή στο πλάτος)

από τó Πήλιο έλοι οί πηλιορείτες λέγονταν Ζαγοριανοί. Προτίμησα τόν τύπο Ζηπανιώτης γιατί έμφανίζεται συχνότερα στις έπιγραφές τών εκκλησιών πού έχτισε και για νά μή γίνεται σύγχυση με τó συντοπίτη του και συνεργάτη του γλύπτη Μίλιο Ζουπανιοπόλιτη. ‘Εργάστηκε στο Πήλιο δέκα χρόνια περίπου. Πήγαινε πρώτα μόνος του, έκλεινε συμφωνίες κι ύστερα έπαιρνε και τούς μαστόρους του. Τó συμβόλαιο με τούς ένορίτες τής ‘Αγίας Παρασκευής υπογράφηκε στις 21 Φεβρουαρίου και ή εργασία άρχισε στις 13 ‘Απριλίου 1803 ίσως γιατί στο μεταξ, θά έπρεπε νά τελειώσού

Άλλες υποχρεώσεις πού είχε αναλάβει. Μαζί με τούς μαστόρους του έχει και τó συντοπίτη του γλύπτη Μίλιο πού σκαλίζει τις έπιγραφές, τά υπέρθυρα και άλλα γλυπτά κοσμήματα, καθώς και τις μορφές διαφόρων άγίων σέ χαμηλό ανάγλυφο. Πιθανότατα ó ίδιος γλύπτης σκάλισε σέ ανάγλυφο και τή μορφή τού μαστρο - Δήμου στήν κόγχη τού Ιερού τής ‘Αγίας Παρασκευής (Εικ. 2). Τó ανάγλυφο αυτό παριστάνει τó μαστρο - Δήμο σάν ένα νέο σχετικώς άντρα με παχύ καγκελωτό μουστάκι και με τó χαρακτηριστικό πλακαρό ήπειρώτικο κεφάλι. Τó πλατύ του σαγόνι τού δίνει έκφραση θεληματική. Τó ίδιο θεληματική έκφραση έχει και τó στόμα του. ‘Αντίθετα με τó σύνολο σχεδόν τών γλυπτών έργων τής εποχής του, πού παριστάνουν συγκεκριμένα άτομα, έδώ υπάρχει φανερή ή πρόθεση τού καλλιτέχνη ν’ άποδώσει άτομικά χαρακτηριστικά.

Πρώτη παραγγελία παίρνει από τó Γεώργιο ‘Αναγνώστη και τούς δύο γιούς του Νικόλαο και ‘Ιωάννη νά χτίσει τήν εκκλησία τού ‘Αγίου ‘Αθανάσιου στο χωριό ‘Αγιος Γεώργιος Νηλείας. ‘Υστερα γνωρίζεται με τόν πρώτο άρματολόγο τού Πηλίου, τόν καπετάν Στέργιο Μπασδέκη, πού τού αναθέτει τó χτίσιμο ή τó ξαναχτίσιμο διαφόρων εκκλησιών, όπως θά δούμε, με λεπτομέρειες, στήν περιγραφή τών έργων του. Μία παράδοση, πού υπάρχει ακόμα στο χωριό Λαύκος, λέει πως ó αρχιτέκτονας

πού έχτισε τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο Λαύκου (δηλαδή ὁ μαστρο - Δῆμος) ἀποκεφαλίστηκε ἀπὸ τὸν καπετὰν Στέργιο Μπασδέκη πού τὸν ἐπίασε νὰ κλέβει στὸ χτίσιμο μιᾶς ἄλλης ἐκκλησίας πού τοῦ ἀνέθεσε. Δὲν ὑπάρχει τίποτα πού νὰ ἐπιβεβαιώνει ἢ νὰ διαψεύδει τὴν παράδοση αὐτή. Πάντως μιὰ τέτοια τιμωρία δὲν ἦταν ἀσυνήθιστη ἀπὸ τὸν καπετὰν Στέργιο. Ὑπάρχει, μάλιστα, στὸ μοναστήρι τῆς Λαμπινοῦς ἀνάγλυφο πού παριστάνει τὸν κτήτορα Στέργιο Μπασδέκη νὰ ἀποκεφαλίζει μιὰ γυναίκα.

Ὁ μαστρο - Δῆμος ἦταν περήφανος γιὰ τὴ δουλειά του, γι αὐτὸ πάντα σὺς πέτρινες, μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα τῶν κτητόρων ἢ ὄσων συντελέσανε στὴν κατασκευὴ τῆς ἐκκλησίας, σημειώνει καὶ τ' ὄνομά του, πράγμα πού δὲν γίνεται συχνὰ στὸ Πήλιο. Μερικὲς φορές οἱ κομπανίες τῶν μαστόρων βάζουν μιὰ ἐπιγραφή πού ἀναφέρει μόνον τὴν κατογωγὴ τους (Ἅγιος Ἀθανάσιος Δράκας: «1766 ΜΑΣΤΟΡΙ ΖΟΥΠΙΑ-ΝΟΤΕΣ»).

Ἀρχοντικὰ δὲ φαίνεται νὰ ἔχτισε ὁ μαστρο - Δῆμος, εἰδικευμένος στὸ χτίσιμο ἐκκλησιῶν. Θὰ ἔβαζε κι ἐκεῖ τ' ὄνομά του σὲ ἐπιγραφή, ὅπως ἔκανε ὁ συντοπίτης του Κοσμᾶς στὸ σπίτι τοῦ Νυντίκα στὴν Ἄλλη Μεριά¹⁰. ἔχτισε μόνον τὰ κελιά τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ταξιαρχῶν, ἀνάμεσα Ζαγοράς καὶ Χορευτοῦ.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΜΑΣΤΡΟ - ΔΗΜΟΥ

Ἅγιος Ἀθανάσιος (1795) Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ θρίσκειται στὴν ἐπάνω συνοικία τοῦ χωριοῦ Ἅγιος Γεώργιος Νηλείας. Εἶναι τρίκλιτη βασιλική (Εἰκ. 3). Ἐξωτερικὰ τὰ τρία κλίτη σκεπάζονται ἀπὸ τὴ δέριχη πλακοσκέπαστη στέγη (Εἰκ. 4). Τὸ χτίσιμο τῆς εἶναι σχεδὸν ἰσοδομικὸ ἀρμολογημένο. Ἀπὸ τὴ δυτικὴ καὶ νότια πλευρὰ περιβάλλεται ἀπὸ ξύλινο πλακοσκέπαστο ὑπόστεγο, πού καταλήγει στὴν ἀνατολικὴ ἄκρη τῆς νότιας πλευρᾶς στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Μοδέστου. Οἱ ξύλινες κολώνες τοῦ ὑπόστεγου ἀκουμποῦν σὲ χαμηλὸ πεζούλι. Μόνον ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ ὑπόστεγου κλείνεται ἀπὸ τοῖχο, πού ἀφήνει μιὰ βορεινὴ πόρτα. Στὸ νότιο τοῖχο ψηλά, πάνω ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ ὑπόστεγου ἔχει πέντε σιδερόφρακτα παράθυρα. Ἄλλα δύο, καθὼς καὶ μιὰ πόρτα ὑπάρχουν κάτω ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ ὑπόστεγου. Στὸ δυτικὸ τοῖχο, πάνω ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ ὑπόστεγου ἔχει τρία παράθυρα, τὸ μεσαῖο

ἅγιος ἀθανάσιος
πρόσοψη

ΕΙΚ. 11. Ἅγιος Ἀθανάσιος Λαύκου (πρόσοψη)

ψηλότερα και τ' ἀκρινὰ χαμηλότερα. Κάτω ἀπὸ τὴ στέγη δύο πόρτες, μία στὸ κέντρο καὶ μία στενότερη δεξιὰ, καθὼς καὶ δύο σιδερόφραχτα παράθυρα. Ὁ βορεινὸς τοῖχος δὲν ἔχει κανένα ἀνοιγμα (Εἰκ. 5). Στὸν τοῖχο τοῦ ἱεροῦ ἔχει κόγχες. Ἡ μεσαία εἶναι μεγαλύτερη, πεντάπλευρη, μὲ τρία στενὰ σιδερόφραχτα παράθυρα στὶς

ΕΙΚ. 12. Ἅγιος Ἀθανάσιος Λαύκου (ἐπιγραφή)

τρεῖς κεντρικὲς πλευρὲς. Οἱ δύο ἀκρινὲς κόγχες εἶναι μικρότερες, ἡμικυκλικές, χωρὶς ἀνοιγμα. Καὶ οἱ τρεῖς κόγχες εἶναι πλακοσκέπαστες.

Πλούσιος εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος τῆς ἐκκλησίας. Πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ νότιου τοῖχου, μέσα σὲ ἀβαθὴ κόγχη εἶναι ζωγραφισμένος ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος. Γύρω, σὲ σχῆμα πέταλου, ζωγραφικὴ ζώνη μὲ τοὺς Δώδεκα Ἀπόστολους σὲ προτομὴ μέσα σὲ κύκλους, πού τριγυρίζονται ἀπὸ κόσμημα (κλῆμα). Ἐπειδὴ ἀργότερα ἢ πόρτα ἔγινε ψηλότερη ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ, ἔχουν κοπεῖ οἱ δύο ἀπόστολοι πού βρίσκον-

ταν στις άκριες του πέταλου. (Εικ. 6) Πάνω από την πόρτα του παρεκκλησιού, μέσα σε άβαθη κόγχη, τοιχογραφία του Άγιου Μόδεστου. Η εικόνα περιβάλλεται από άρατο πεταλόσχημο κόσμημα. Άξιόλογος είναι και ο γλυπτικός, έργο του γλύπτη Μίλιου. Περιγραφή του υπάρχει στο βιβλίο για το γλύπτη Μίλιο. Στο νότιο τοίχο

ΕΙΚ. 13. Μίλιου Ζουπανιοπολίτη : "Άγιος Άθανάσιος

χρωματισμένη ανάγλυφη έπιγραφή δίνει το ιστορικό του χτισίματος της έκκλησίας. Το φόντο της έπιγραφής είναι μαύρο, τα γράμματα και τα κοσμήματα πράσινα. Τα γράμματα και τα κοσμήματα είναι έξώγλυφα.

"Έτος 1795

ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ Α

† ΙΔΟΥ ΝΑΟΣ ΕΚΤΙΣΤΕ ΕΚ ΒΑΘΩΝ ΜΕΓΑΣ / ΕΝ ΥΠΟΡΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΣ
ΠΗΛΙΟΥ ΟΡΟΥΣ / ΕΠΟΝΟΜΑΤΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ / ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥ-
ΟΝΤΟΣ Δ' ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ / ΚΥΠΡΙΟΥ ΕΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΝ ΑΥΤΟΥ ΕΚΕΙ-
ΝΟΥ / ΟΤΟΙ ΜΕΝ ΕΙΣΙ ΚΤΙΤΟΡΕΣ ΤΟΥΔΕ ΤΟΥ ΤΟΥ / ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΓΕΩΡ.

ΓΙΟΣ ΥΙΟΣ ΑΥΤΟΥ / ΔΥΩ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΕ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗΣ / ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΙ-
 ΠΟΙ ΟΣΟΙ ΔΕ ΣΥΝΔΡΟΜΟΝΤΕΣ/ ΛΟΓΩ, ΕΡΓΩ ΤΕ ΚΑΙ ΑΓΑΘΗ ΠΡΟΑΙΡΕ-
 ΣΕΙ / ΕΞΟΙΝΤΟ ΤΟΥΣ ΜΙΣΘΟΥΣ ΑΠΕΙΡΟΠΛΑΣΙΟΥΣ / ΠΑΡΑ ΘΕΟΥ ΤΟΥ
 ΒΛΕΠΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ/ ΠΟΛΥΤΑ ΑΘΑΝΑΣΙΕ ΦΥΛΑΤΤΕ ΤΗΝ
 ΜΟΝΗΝ ΣΟΥ / ΜΗΔΕΙΣ ΩΣ ΘΗΡΑΝΗΜΕΡΟΣ ΕΜΒΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΥΛΗΝ ΣΟΥ
 / ΠΛΗΓΗΝ ΘΑΝΑΤΟΥ ΔΟΙΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΠΥΡΕΚΤΙΩΝΤΑΣ / ΙΑΤΡΕΥΕ
 ΘΕΡΑΠΕΥΕ, ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΑΙΜΩΝΙΩΝΤΑΣ / Ο ΓΑΒΡΙΗΛ ΜΕΝ ΕΓΡΑΨΕ
 ΤΑΥΤΑ ΩΣ ΘΕΩΡΙΤΕ / ΑΝ ΗΝ ΚΑΙ ΜΙΣΘΟΒΑΡΒΑΡΑ ΜΗΝ ΤΑ ΚΑΤΗΓΟ-
 ΡΕΙΤΕ / ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΕΝ ΔΗΜΟΣ ΖΗΠΑΝΙΩΤΗΣ*.

Πάνω από την πόρτα του δυτικού τοίχου έγχρωμο ανάγλυφο (μαύρο - πρά-
 σινο - ώχρα). Στο επάνω μέρος του ανάγλυφου υπάρχει σταυρός με το Χριστό σταυ-
 ρωμένο στο μέσο του. Πίσω από το σταυρό, ή λόγχη και ο σπόγγος, σε σχήμα V.
 Πάνω από τα πλαγινά σκέλη του σταυρού τα γράμματα IC XC NI - KA και
 κάτω τους, αριστερά ή Παναγία (MP - ΘΥ) και δεξιά έ "Άγιος Ίωάννης (ΟΑΓ - ΙΩ).
 Στην κόγχη του ιερού, έντοιχισμένα πλαγιαστά, δύο ανάγλυφα κυπαρισσιών. Πάνω
 από τα τρία παράθυρα της κεντρικής κόγχης του ιερού, τρία ανάγλυφα για τα όποια
 γίνεται λεπτομερειακή ανάλυση στο διβλίο για το γλύπτη Μίλιο.

Έσωτερικά ή έκκλησία χωρίζεται σε τρία κλίτη. Τα ταβάνια είναι ξύλινα με
 απλά ξυλόγλυπτα. Το μεσαίο κλίτος είναι ψηλότερο από τα δύο άκρινά. Το πάτωμα
 είναι νεώτερο με βιομηχανικά πλακάκια. Το ξύλινο τέμπλο της έκκλησίας, χαμη-
 λής τέχνης, έγινε στα 1872 από τον Άγιωγιωργίτη Άπόστολο Άθανασόπουλο. Στο
 τέμπλο, μεταξύ των άλλων, έξη εικόνες καμωμένες στα 1866 από το Βασίλειο Γρε-
 βενίτη και το Μαργαρίτη Μακριντζιώτη (Εικ. 7). Τοιχογραφίες δέν έχει έσωτερικά
 ή έκκλησία.

Στη δυτική πλευρά, σε ύψος 2.30 μ. από το δάπεδο υπάρχει γυναικωνίτης.
 Έπάνω στο γυναικωνίτη υπάρχουν δύο φαρδείς ξύλινες βαθμίδες για να παρακολου-
 θούν καλύτερα οι γυναίκες τη λειτουργία.

"Άγιος Άθανάσιος Λαύκου (1795). Το μοναστήρι του Άγιου
 Άθανασίου βρίσκεται στη θέση Κωτίκι, μιάμιση περίπου ώρα πορείας από το χωριό
 Λαύκος. Κτήτορας της έκκλησίας είναι ο καπετάν Στέργιος Μπασδέκης. Είναι μο-
 νόκλιτη Βασιλική με θόλο (Εικ. 8-9-10). Στο κέντρο σκεπάζεται από λόθο που
 στηρίζεται σε τέσσερα τόξα με σφαιρικά τρίγωνα. Άνατολικά, πάνω από το ιερό,
 σκεπάζεται από πέτρινη καμάρα. Ό νάρθηκας είναι χτιστός και αποτελεί ένατο σύν-
 ολο με την υπόλοιπη έκκλησία. Η έκκλησία φωτίζεται από τρία νότια παράθυρα
 και ένα βορεινό. Δυτικά ή έκκλησία έχει μιá πόρτα, μετασκευασμένη αργότερα (στα
 1917) με δαπάνη του Χρήστου, του Άλεξίου και του Ίωάννη Κουτσογεώργη. Πι-
 θανότατα το αρχικό υπέρθυρο να ήταν έργο του γλύπτη Μίλιου, ο όποιος έκανε δλο
 το γλυπτικό διάκοσμο. Τόν ίδιο χρόνο (1917) τοποθετήθηκε πάνω από την πόρτα
 της έκκλησίας εικόνα του Άγιου Άθανασίου με έξοδα του Δημητρίου Ζαχαράκη.
 Ό νάρθηκας είναι πλακόστρωτος, άνοιχτός από τις τρεις πλευρές νότια, δυτική και
 βορεινή.

Το χτίσιμο είναι σχεδόν ισοδομικό. Το άρμολόγημα έγινε με παχύ στρώμα
 άσβεστοκονίας με όριζόντιες και κάθετες χαρακιές. Στην πρόσσψη (Εικ. 11) έχει τρεις

σκαλιστές πλάκες, έργα του γλύπτη Μίλιου. Ἡ ἀριστερὴ πλάκα εἶναι ἐπιγραφή, πλαισιωμένη μὲ κόσμημα ἀπὸ ἓνα σταυρὸν, κυματιστὴ γραμμὴ, πουλιὰ καὶ ρόδακες :

ΟΥΤΟΣ Ο ΘΥΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΝΑΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΝΙ-
ΤΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΑΝΕΚΤΙΣΘΥ ΕΚ ΒΑΙΘΡΟΥ, ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕ-
ΛΙΑΣ ΚΑΙ ΘΥΟΥ ΖΥΛΟΥ ΚΥΝΟΥΜΕΝΙΟΣ. ΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΕΥ-
ΓΕΝΙΟΥ ΑΙΡΧΗΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ] ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ
ΤΑΥΤΗΣ. ΠΡΟΙΤΡΟΠΗ ΔΕ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΗΝΗΣΙ, ΤΟΥ]ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ
ΓΡΙΓΟΡΙΟΥ ΕΚ]ΧΟΡΑΣ ΣΟΥΡΠΗ ΟΣΤΙΣ ΜΟΝΑΖΟΝ] ΚΑΙ ΕΥΦΗΜΕΡΕΥΟΝ
ΕΝ ΤΩ ΘΥΩ ΝΑΩ τούτω (Εἰκ. 12).

Ἡ δεξιὰ πλάκα περιβάλλεται ἀπὸ σχηματοποιημένα φυτικά διακοσμητικά. Δημοσιεύθηκε στὴ μελέτη γιὰ τὸ γλύπτη Μίλιου. Στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἀναφέρεται πὼς κτήτωρ τῆς ἐκκλησίας εἶναι ὁ Στέργιος Μπασιδέκης καὶ ἀρχιτέκτων ὁ Δῆμος Ζηπανιώτης. Ἡ μεσαία πλάκα εἶναι μεγαλύτερη καὶ περιστάνει τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο καθισμένο σὲ θρόνον (Εἰκ. 13). Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Μίλιου εἶναι ἀπὸ τὰ λαμπρότερα τῆς τέχνης του. Ὅλες οἱ ἀρετὲς τοῦ λαϊκοῦ αὐτοῦ γλύπτη φτάνουν, στὸ ἔργο αὐτό, στὸ πιὸ λαμπρὸ τους ἀποτέλεσμα. Τὸ παιχνίδι τῶν λεπτομερειῶν, ποὺ γεμίζουν τὸ κλει-
στὸ περίγραμμα, δημιουργεῖ ἄπειρα κοσμήματα σὲ μιὰ καταπληκτικὴ σύνθεση. Πάνω ἀπὸ τὸ δεξιὸ χέρι τοῦ ἁγίου ἐξώγλυφα γράμματα ΑΓ ΑΘ (Ἅγιος Ἀθανάσιος). Στὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας: ΕΝ ΕΤΗ—1795 ΔΕΚΕΒΡΙΟΥ ΞΑ.

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἡ ἐκκλησία καταλήγει σὲ ἡμικυκλικὴ κόγχη, πλακο-
σκέπαστη, μὲ στενὸ σιδερόφραχτο παράθυρο. Πάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο ἐσώγλυφη ἡ
χρονολογία 1795. Ἡ κόγχη, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ συνηθισμένα διακοσμητικὰ ἀνάγλυφα, ἔχει
καὶ τέσσερα ἀνάγλυφα ποὺ περιστάνουν τὴ θεία λειτουργία.

Ἡ στέγη τῆς ἐκκλησίας προεξέχει μὲ διπλὴ σειρὰ ἀπὸ πλάκες. Εἶναι δίρρι-
χτη ἀλλὰ στὴ δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ ἄκρῃ τῆς κορυφῆς τὰ δύο τῆς ἐπίπεδα τέμνον-
ται ἀπὸ τριγωνικὸν πλαγιαστὸ ἐπίπεδο. Ὁ τροῦλος εἶναι: ἐξαγωνικός. Ἡ ἀνατολικὴ
καὶ δυτικὴ του γωνία σκεπάζονται ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς δίρριχτης στέγης, ἐνῶ οἱ
δύο θοραινὲς καὶ οἱ δύο νότιες ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὴν κλίση τῶν δύο κύριων ἐπι-
πέδων τῆς στέγης.

Ἐσωτερικὰ ἡ ἐκκλησία ἔχει δάπεδο νεώτερο ἀπὸ βιομηχανικὰ πλακάκια, ποὺ
ἔγινε στὰ 1952 μὲ ἐξοδα τοῦ Θεοδόση Κορνᾶ. Πολὴ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ τοιχο-
γραφίαι, ἔργα αὐτοδίδακτου ζωγράφου. Στὰ τέσσερα σφαιρικὰ τρίγωνα εἶναι ζωγρα-
φισμένα χερουβείμ. Στὴν κορυφὴ τοῦ θόλου δλόσωμος παντοκράτορας καὶ παρακάτω
τρεῖς δλόσωμοι ἄγγελοι (Εἰκ. 14), καὶ ἀνάμεσά τους τρία μικρὰ χερουβείμ. Τὸ φόν-
το εἶναι σὲ χρῶμα ὄχρας, ἀπομίμησιν χρυσοῦ. Στὴ στεφάνῃ τοῦ θόλου ἐπιγραφή
σβυσμένη σὲ μερικά σημεῖα: ΑΓΙΟΣ ΑΓΙΟΣ ΑΓΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ ΣΑΒΑΘΘ ΠΛΗ-
ΡΗΣ Ο ΟΥΡΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΓΗ ΤΗΣ ΔΩΗΣ ΣΟΥ ΟΣΑΝΑ ΕΝ ΤΟΙΣ ΥΨΙ-
ΣΤΟΙΣ... ΟΣ Ο ΕΡΧΟΜΕΝΟΣ†

Τὸ τέμπλο δὲν ἔχει ἀξίολογα σκαλισματα καὶ εἶναι λαδομπογιατισμένο.

Τὸ ἱερὸ εἶναι πλακόστρωτο.

Ἅ γ ι ο ς Ἰ ω ἀ ν ν η ς Π ρ ό δ ρ ο μ ο ς, Σ υ κ ῆ ς (1795). Τὸ μοναστήρι
αὐτὸ θρίσκειται κοντὰ στὸ χωριὸ Συκῆ, δίπλα στὸ δρόμο ποὺ ἐνώνει τὸ χωριὸ μὲ τὸ
δρόμο Βόλου — Ἀργαλαστῆς. Κι ἐδῶ κτήτορας εἶναι ὁ Στέργιος Μπασιδέκης. Ἡ
ἐκκλησία (καθολικὸ) τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι στὸν ἴδιον τύπον μὲ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο

του Λαύκου με την διαφορά πώς οι δύο πλαγινοί τοίχοι (βορεινός και νότιος) είναι διαμορφωμένοι σε ημικυκλικές κόγχες που φωτίζονται από ένα παράθυρο (Εικ. 15). Η στέγη του είναι πλακόστρωτη και πάνω της προβάλλει ο χαμηλός οκτάγωνος τρούλος. Ο νάρθηκας είναι πλακόστρωτος με χαμηλά πεζούλια στις τέσσερες γωνιές του. Από το νάρθηκα στὸν κυρίως ναὸ περνάει κανείς από χαμηλή πόρτα, πού έχει μαρμάρινο υπέρθυρο, καμωμένο τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1839 ἀπὸ τοὺς τεχνίτες Πέτρο, Ἰωάννη, Κοσμὰ με «τὸς μαστόρος», δηλαδή με τοὺς δοηθούς τους. Δεξιά κι' ἀριστερὰ μαρμάρινα ἀνάγλυφα, σκεπασμένα με ἀπανωτὰ στρώματα ἀσβεστώματος, πού ἔχουν ἐνωθεῖ με τὸ μάρμαρο. Χρειαίεται νὰ χρησιμοποιηθεῖ εἰδικὸς καθαριστὴς γιὰ νὰ ξαναφανοῦν τὰ ἀνάγλυφα αὐτά, ἔργα ἀσφαλῶς τοῦ γλύπτη Μίλιου. Τώρα μόλις διακρίνονται κάτω ἀπὸ τὰ ἀσβεστώματα. Ἀριστερὰ σὲ κείνον πού μπαίνει, τὸ ἀνάγλυφο παριστάνει δικέφαλο ἀετὸ πού σηκώνει σταυρὸ με τὰ σύμβολα τοῦ μαρτυρίου. Ἐκεῖ σημειώνεται καὶ ὁ χρόνος τοῦ χτισίματος τῆς ἐκκλησίας, 1795. Τὸ δεξιὸ ἀνάγλυφο εἶναι ἕνας σταυρός. Στὶς δύο ἐπάνω γωνίες εἶναι σκαλισμένοι δύο ἄγγελοι καὶ στὶς κάτω οἱ καθαλάρηδες ἅγιοι Γεώργιος καὶ Δημήτριος. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει πὼς :

† ΕΣΤΕΡΕΘΙ ΟΥΤΟΣ Ο ΘΥΟΣ
 ΚΑΙ | ΟΙΕΡΟΤΑΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΤΙΜΗΟΥ
 ΕΝ | ΔΩΞΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
 ΚΑΙ ΒΑ | ΠΤΗΣΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΕ ΕΞΟ-
 ΔΙΑΣΕΝ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΤΟΥ | ΑΕΙΟΜΟΙ-
 ΣΘΩΝ ΕΧΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΗ ΚΥ-
 ΡΙ | ΑΚΟΥ ΥΩΣΤΕΡΙΩ ΠΑΖΤΕΚΙ ΚΑΙ
 ΗΚΟΔΟΜΙ | ΘΙ ΔΙΑ ΧΟΙΡΩΣ ΤΟΥ ΜΑ-
 ΣΤΡΟΔΙΜΟΥ ΖΟΥΠΑ.

Στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ, ἐξωτερικά, ὑπάρχουν τρία μικρὰ ἀνάγλυφα: ἕνα πτηνὸ πού ραμφίζει φίδι (Εἰκ. 16), δύο ἄγγελοι πού κρατοῦν σταυρὸ (Εἰκ. 17), καὶ ἕνας δικέφαλος ἀετός.

Τὸ χτίσιμο εἶναι ἰσοδομικό. Τοῦ ανοικτοῦ νάρθηκα οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες εἶναι σοβατισμένες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀροφή, ὅπου οἱ πωρόλιθοι τῆς εἶναι ἀκάλυπτοι.

Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς κυρίως ἐκκλησίας φωτίζεται ἀπὸ τὰ δύο μικρὰ παράθυρα πού εἶναι στὴ βορεινὴ καὶ στὴ νότια κόγχη. Τὸ ἱερὸ φωτίζεται ἀπὸ ἕνα μεγάλο παράθυρο ἀνοικμένο στὸ νότιο τοῖχο κι ἀπὸ ἕνα πολὺ στενὸ στὴν κόγχη.

Τὸ ἐσωτερικὸ δὲν ἔχει τοιχογραφίες. Τὸ τέμπλο εἶναι νεώτερο, χαμηλῆς τέχνης. Οὔτε οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τρούλου εἶναι βαμμένο κόκκινο. Τὸ δάπεδο εἶναι πλακόστρωτο με ἀπλὰ γεωμετρικὰ σχέδια.

Ἡ ἐκκλησία περιβάλλεται ἀπὸ αὐλὴ πού κλείνεται δυτικὰ καὶ νότια ἀπὸ ψηλὸ τοῖχο. Ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ καὶ τὸ βορρὰ κλείνεται ἀπὸ δίπατο χτίσμα πού ἔχει στὸ κάτω πάτωμα ἀποθήκες καὶ στὸ ἐπάνω κελιά (Εἰκ. 18).

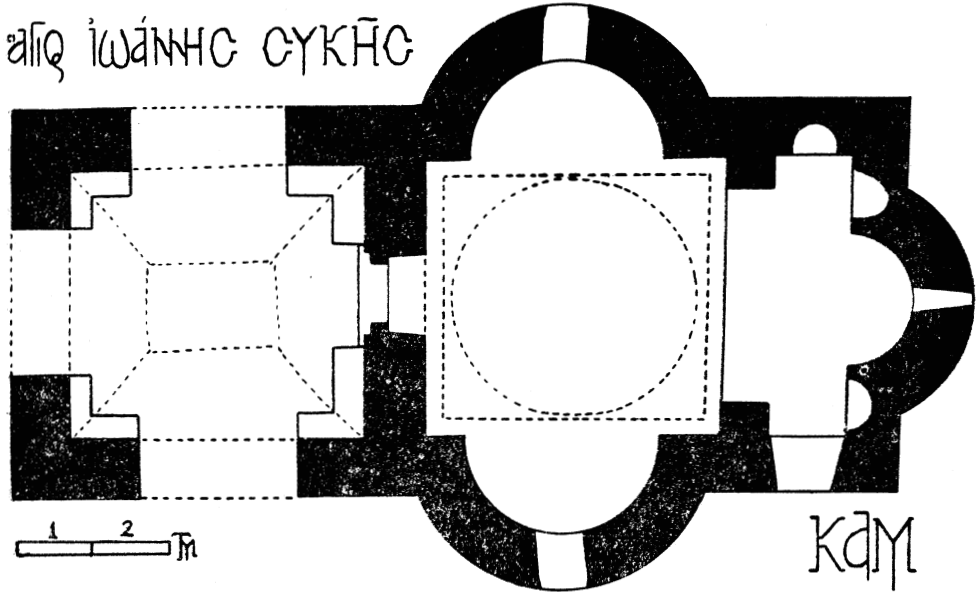
Στὸν τοῖχο ἑνὸς κελιοῦ, πού θρίσκεται στὴ νοτιανατολικὴ ἄκρη τοῦ κυρίου

ΕΙΚ. 14. Ἅγιος Ἀθανάσιος Λαύκου (τμ. ἐσωτερικῆς τοιχογραφίας)

υπάρχει αξιόλογο σχεδιάσμα του Ἁγ. Ἰωάννη (Εἰκ. 19). Πιθανόν τὸ δωμάτιο αὐτὸ νὰ ἦταν ἀρχονταρῆκι γιατί ἐκεῖ συνηθίζονταν οἱ τοιχογραφίες. Τὸ σχεδιάσμα αὐτὸ καμωμένο μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ φρέσκου, ἴσως ἀποτελοῦσε τὸ σχέδιο ἐγχρωμῆς ζωγραφίας, ποῦ δὲν τελείωσε.

Ἁγία Παρασκευὴ Ζαγοράς (1803). Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ βρίσκεται στὴ συνοικία Περαιχώρα τῆς Ζαγοράς, τὴν πρώτη ποῦ συναντᾶ κανεὶς καθὼς

Εἰκ. 15. Ἁγιος Ἰωάννης Συκῆς (κάτοψη)

μπαίνει στὸ χωριὸ ἀπὸ τὸ δρόμο Βόλου—Ζαγοράς. Ὁ μαστρο-Δῆμος ἔχτισε στὸν ἴδιον τόπον παλιότερης ἐκκλησίας. Τὸ ἐξοδολόγιό τῆς ἐκκλησίας ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 1740, δηλαδή 63 χρόνια πρὶν συμφωνήσει μὲ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς τὸ χτίσιμο τῆς ἐκκλησίας.

Εἶναι τρίκλιτη Βασιλική (Εἰκ. 20). Καὶ τὰ τρία τῆς κλίτη σκεπάζονται ἀπὸ δόρυχτη πλακόστρωτη στέγη. Στὰ πλάγια τῆς, βορεινὸ καὶ νότιο, ἔχει ἀπὸ ἓνα ξύλινο πλακοσκέπαστο ὑπόστεγο. Ἀσφαλῶς θὰ εἶχε καὶ στὰ δυτικὰ ἀλλὰ τὸ χάλασαν μὲ τὴ μεταγενέστερη ἐπέκταση τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ξύλινοι στήλαιοι τῆς ἀκουμποῦν σὲ χαμηλὰ πεζούλια. Τὸ πάτωμα εἶναι στρωμένο μὲ ὀρθογώνιες πηλιορείτινες πλάκες. Οἱ τοῖχοι τῆς ἐκκλησίας, ἐξωτερικά, εἶναι σοβατισμένοι ὡς τὸ ὕψος τῶν ὑπόστεγων, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἀπάνω φαίνεται ἡ λιθοδομὴ ἀρμολογημένη. Τὰ δύο ὑπόστεγα καταλήγουν στ' ἀνατολικά σὲ παρεκλήσια. Τὸ νότιο παρεκλήσι, τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονα, ἔχει ἐξωτερικά, πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα, τοιχογραφία τοῦ ἀγίου, καμωμένη στὰ 1937 μὲ ἐξοδα τοῦ Α. Χατζηνικολάου. Καὶ τὸ βορεινὸ παρεκλήσι, τῆς Ἁγίας Ματρῶνας, ἔχει πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα του τοιχογραφία τῆς ἁγίας.

Ἡ νότια πόρτα τῆς ἐκκλησίας ἔχει σκαλιστὸ μαρμαρίνο ὑπέρθυρο καὶ ἐπάνω του, μέσα σὲ ἀδαθη ἀψίδα, εἰκόνα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς τῆς πόρτας κτητορικὲς ἐπιγραφές.

Τὸ ἱερό ἔχει τρεῖς κόγχες, δύο πλαγινὲς πεντάπλευρες καὶ μιὰ κεντρικὴ ἐνιάπλευρη (Εἰκ. 21). Στὴ μεσαία πλευρὰ τῆς κεντρικῆς κόγχης ὑπάρχει ἀνάγλυφο κεφάλι ἀνδρὸς πύ, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, παριστάνει τὸν ἀρχιτέκτονα τῆς ἐκκλησίας.

Εἰκ. 16. Ἅγιος Ἰωάννης Σουκῆς (ἀνάγλυφο)

Δυτικὰ ἡ ἐκκλησία ἔχει ἐπεκταθεῖ, γι αὐτὸ ὄλος ὁ δυτικὸς τοῖχος καὶ μέρος ἀπὸ τὸ βορεινὸ καὶ νότιο, εἶναι νεώτερης κατασκευῆς (1904) ἀλλὰ ἡ ἐπέκτασις ἔγινε τόσο τεχνικὰ πὺ δὲν ξεχωρίζει καθόλου ἡ παλιὰ τοιχοποιία ἀπὸ τὴν καινούργια. Διαφορὰ μεγάλη μὲ τ' ἄλλα γλυπτὰ παρουσιάζουν τὰ μαρμάρια πλαίσια τῶν παράθυρων καὶ τῆς πόρτας τοῦ δυτικοῦ τοῖχου. Δύο πέτρινα ἀνάγλυφα μὲ σταυρούς, ἐντοιχισμένα στὸν ἴδιο τοῖχο, ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ τὸν παλιό. Ἀπὸ τὸν παλιό τοῖχο ἀσφαλῶς προέρχονται καὶ μερικὰ ἀγκωνάρια μὲ ποικίλα σκαλισμάτα (Εἰκ. 22).

Ἐσωτερικὰ ἡ ἐκκλησία χωρίζεται σὲ τρία κλίτη. Τὰ δύο πλαγινὰ κλίτη ἔχουν ἐπίπεδη ὀροφή (μπαγαδάτι). Τὸ κεντρικὸ κλίτος ἔχει καμάρα μὲ γύφισα διακοσμητικὰ ἐπιχρυσωμένα καὶ ἀγιογραφίες μέσα σὲ ἐπιχρυσωμένα πλαίσια.

Ἐν τῷ γυναικωνίτι, σὲ σχῆμα Π ὁρίζεται στὴ δυτικὴ πλευρὰ καὶ προχωρεῖ στὴ βορεινὴ καὶ στὴ νότια. Τὸ τέμπλο ἔγινε στὰ 1810, πιθανότατα ἀπὸ τοὺς ἴδιους τεχνίτες πὺ ἔκαναν καὶ τὸ τέμπλο τῆς ἐκκλησίας τοῦ «Σταυροῦ Ἀνεμούτσας» ¹¹ (Εἰκ. 23). Στοιχίσε, ὅπως ἀναφέρει τὸ ἐξοδολόγιο τῆς ἐκκλησίας, γύρω στὶς 2700 γρόσια. Τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μὲ νεώτερα βιομηχανικὰ πλακάκια, ἐνῶ τὸ ἱερό διατηρεῖ τὴν ἀρχικὴ πλακόστρωτη. Οἱ κόγχες τοῦ ἱεροῦ εἶναι τοιχογραφημένες. Ἡ κεντρικὴ ἔχει ἀσβετωθεῖ καὶ οἱ τοιχογραφίες διακρίνονται ἀμυδρά.

Ἡ ἐκκλησία φωτίζεται ἀπὸ πολλὰ παράθυρα: Πέντε σὲ κάθε μακριὰ πλευρὰ, δύο στὴ δυτικὴ καὶ τρία στενὰ στὶς κόγχες τοῦ ἱεροῦ.

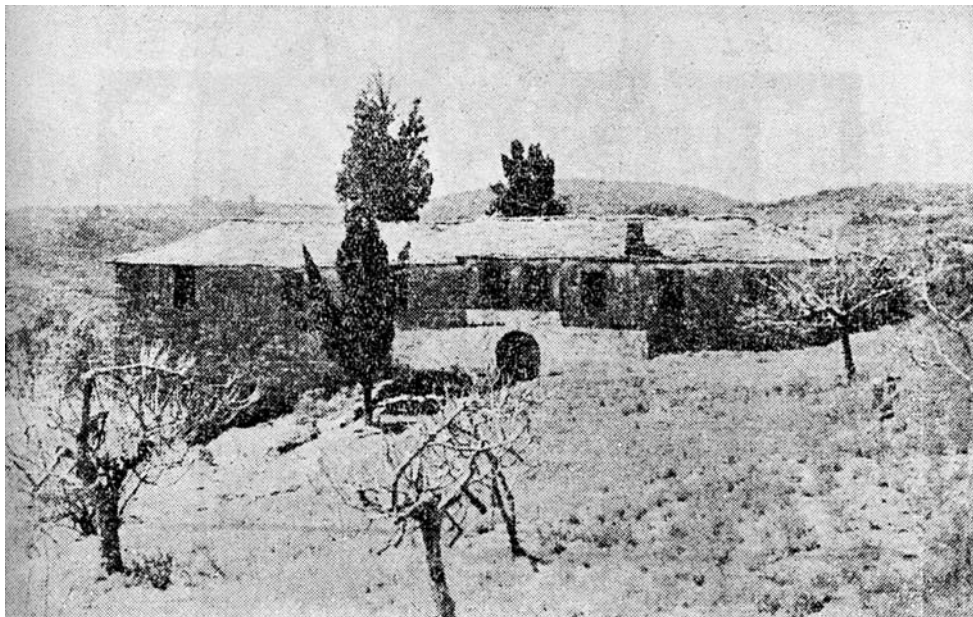
Ἄ λ λ ε ς ἔ κ κ λ η σ ί ε ς. Ὁ μαστρο-Δῆμος Ζηπανιώτης ἔχτισε καὶ ἄλλες ἐκκλησίες πὺ ἐπαναλαμ-

Εἰκ. 17. Ἅγιος Ἰωάννης Σουκῆς (ἀνάγλυφο)

βάνουν, με μικρές παραλλαγές, τούς τύπους των εκκλησιών. Στα 1796, με έξοδα του Καπετάν - Στέργιου Μπασδέκη, χτίζει την εκκλησία του μοναστηριού της Παναγίας Λαμπηδώνας. Είναι μονόκλιτη βασιλική με θόλο. Στη δυτική και νότια πλευρά έχει ξύλινο πλακοσκέπαστο υπόστεγο (Εικ. 24). Έκτος από την αξιολογή γλυπτική διακόσμησή της¹³, έχει στο δυτικό τοίχο διακόσμηση από ζωγραφιστά πιάτα.

Στις 20 'Απριλίου 1797 αρχίζει και στις 6 'Ιουνίου τελειώνει το χτίσιμο της εκκλησίας του 'Αγ. 'Ιωάννη του Προδρόμου στη Βυζίτσα. Είναι τρίκλιτη βασιλική, μονόκογχη, με θόλο και φουρνικά. Δυτικά προστέθηκε στα 1898 κλειστός νάρθηκας. Στο νότιο υπόστεγο αξιολογία είναι τα σκαλισμάτα των ξύλων

ΕΙΚ. 18. "Αγιος 'Ιωάννης Συκής : Γενική άποψη

του. Το τέμπλο του είναι άπλο με ζωγραφιστά στολίδια. Χαρακτηριστικές είναι μερικές εικόνες του τέμπλου ('Η Σύναξις των 'Αποστόλων, Μέγας 'Αρχιερεύς κλπ.) καμωμένες στα 1795—1799 «διά χιρός Κωνσταντίνου μηλιώτου».

'Η εκκλησία της 'Αποτομής του Προδρόμου, στο χωριό. Νιάου, χτισμένη στα 1801 είναι τρίκλιτη, τρίκογχη βασιλική. Είναι τρισυπόστατη. Μόνο το μεσαίο κλίτος τιμάται στ' όνομα του Προδρόμου. Το νότιο τιμάται στο όνομα του 'Αγ. Σπυρίδωνα και το βόρειο της 'Αγ. Αικατερίνης. Το τέμπλο και το παγκάρι είναι ξυλόγλυπτα επιχρυσωμένα. Στο τέμπλο συναντούμε έργα ενός άλλου ηγιογράφου, του «Κωσταντή Νιαότη». 'Η εκκλησία αυτή έχει υποστεί πολλές αλλαγές που άλλαξαν τον αρχικό της χαρακτήρα. Οι πλάκες της σκεπής έχουν αντικατασταθεί με γαλλικά κεραμίδια. 'Η τοιχοποιία σκεπάστηκε με σουδά. Οι ανάγλυφες επιγραφές σκεπάστηκαν με άπανωτά άσβεστώματα και σήμερα δε διαβάζονται. Τίς διάβασε πριν από πολλά χρόνια ο μηλιώτης λόγιος Ρήγας Καμηλάρης¹⁴.

Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ

'Ο μαστρο - Δήμος δε δημιούργησε. βέβαια, δικούς τους ρυθμούς στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του Πηλίου. 'Ακολούθησε τούς τύπους που είχαν διάδοση

στήν εποχή του και κυρίως τήν τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική και τή μονόκλιτη μέ θόλο. Τό πρώτο πού πρέπει νά εξετασθεῖ εἶναι γιατί επικράτησαν οἱ τύποι αὐτοί στο Πήλιο περισσότερο ἀπό τὰ μιᾶ τοῦ 18ου αἰώνα.

Τ ρ ί κ λ ι τ η β α σ ι λ ι κ ή. Σημαντικό ρόλο στά ἐκκλησιαστικά πράγματα, ἀλλά και σ' ὀλόκληρη τήν πνευματική και κοινωνική ζωή τοῦ τόπου, παίζει ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος. Γεννήθηκε στή Ζαγορά στά 1713. Τό κοσμικό του ὄνομα εἶναι Κωνσταντῖνος Χατζή Δημητρίου Μαυρικού. Τά πρώτα του γράμματα διδάχθηκε ἀπό τόν καλόγηρο Ραφαήλ στή Ζαγορά. Μετά ἀπό μιᾶ λαμπρή ἐκκλησιαστική σταδιοδρομία, ὁ Καλλίνικος ἀνέβηκε στά 1757 στόν πατριαρχικό θρόνο. Λίγους μήνες

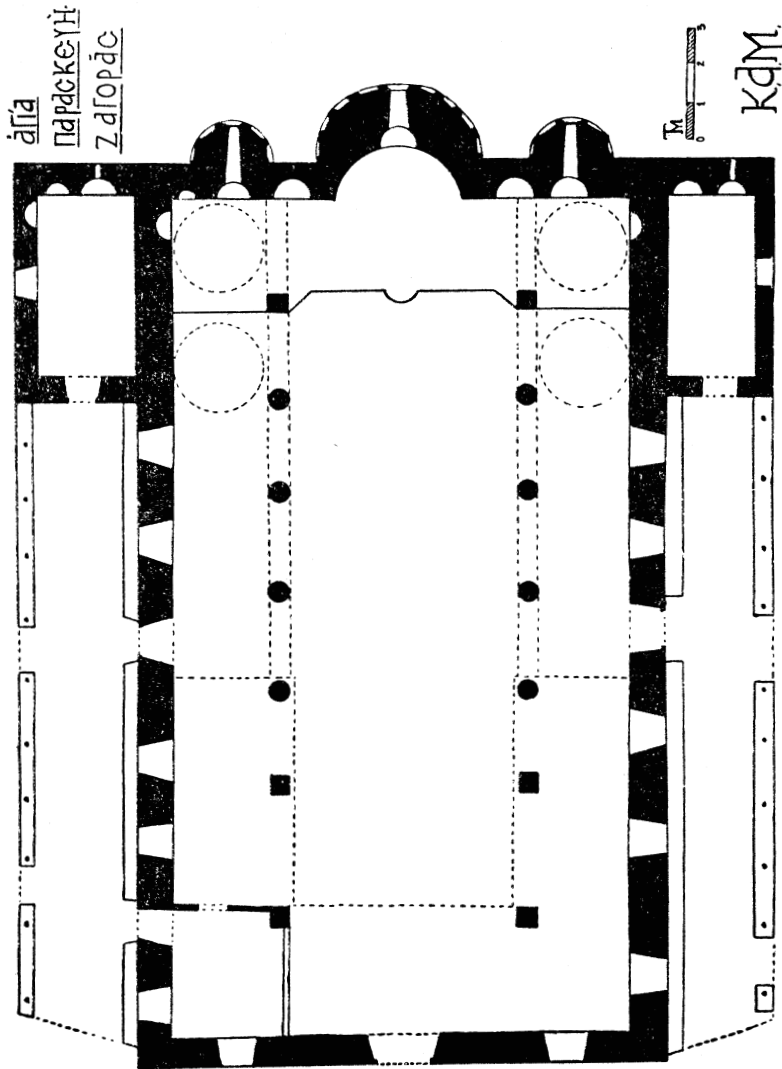
ΕΙΚ. 19. "Άγιος Ἰωάννης Συκῆς : Σχεδίασμα τοιχογραφίας

ἔμεινε Πατριάρχης· ἀπό τίς 16 Ἰανουαρίου ὡς τίς 27 Ἰουλίου 1757 ὁπότε καθαιρέθηκε συνοδικῶς και ἐξορίσθηκε στο ὄρος Σινά γιατί επικράτησαν οἱ ὀπαδοί τοῦ ἀντίπαλου του Κύριλλου. Λίγα χρόνια ἀργότερα, στά 1762, ἀθωώθηκε ἀπό τή Σύνοδο. Τό σχετικό συνοδικό ἔγγραφο ἔγραφε : «τήν συντελεσθεῖσαν καθάρειν κατὰ τῆς αὐτοῦ Παναγιώτητος ἀνατραπήναι διόλου και ἀνασκευασθῆναι και ὡς ἰστόν ἀράχνης διαλυθῆναι και ὡς μηδέν γεγονόταν λογισθῆναι». Και προσθέτει παρακάτω τὸ ἴδιο ἔγγραφο : «και τὸ αἰδέσιμον τῆς πατριαρχικῆς ἀξίας ἀκωλύτως ὡς και πρότερον συμφορούμενος και συλλειτουργούμενος και ὡς ἀρχιερεὺς και Πατριάρχης πρώην Κωνσταντινουπόλεως γνωριζόμενος και τιμώμενος παρὰ πάντων». Ἐτσι ἀποκαταστημένος γύρισε ὁ Καλλίνικος στή Ζαγορά. Λαμπρή ὑποδοχή τοῦ ἔκαναν οἱ συμπατριῶτες του. Τήν περιγράφει ὁ ἴδιος σέ ἕνα ἀπό τὰ πολλὰ ἔμμετρα χειρόγραφα του :

Και ἀδελφῆν και συγγενεῖς και τὸ ἱερατεῖον
Και γέροντας και προεστοὺς και ὄλον τὸ χωρίον
σχεδόν, εἰς προῦπάντησιν ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χώρας
μακρόν ἐπὶ διάστημα σχεδόν μιᾶς γε ὥρας.

Στή Ζαγορά ἔμεινε ὡς τὸ θάνατό του (1792). Ἐπαιρνε χρονιάτικο ἐπίδομα, λειτουργοῦσε και δίδασκε τοὺς πιστοὺς ¹⁴. Ὁ τεράστιος ρόλος πού ἔπαιξε στόν τό-

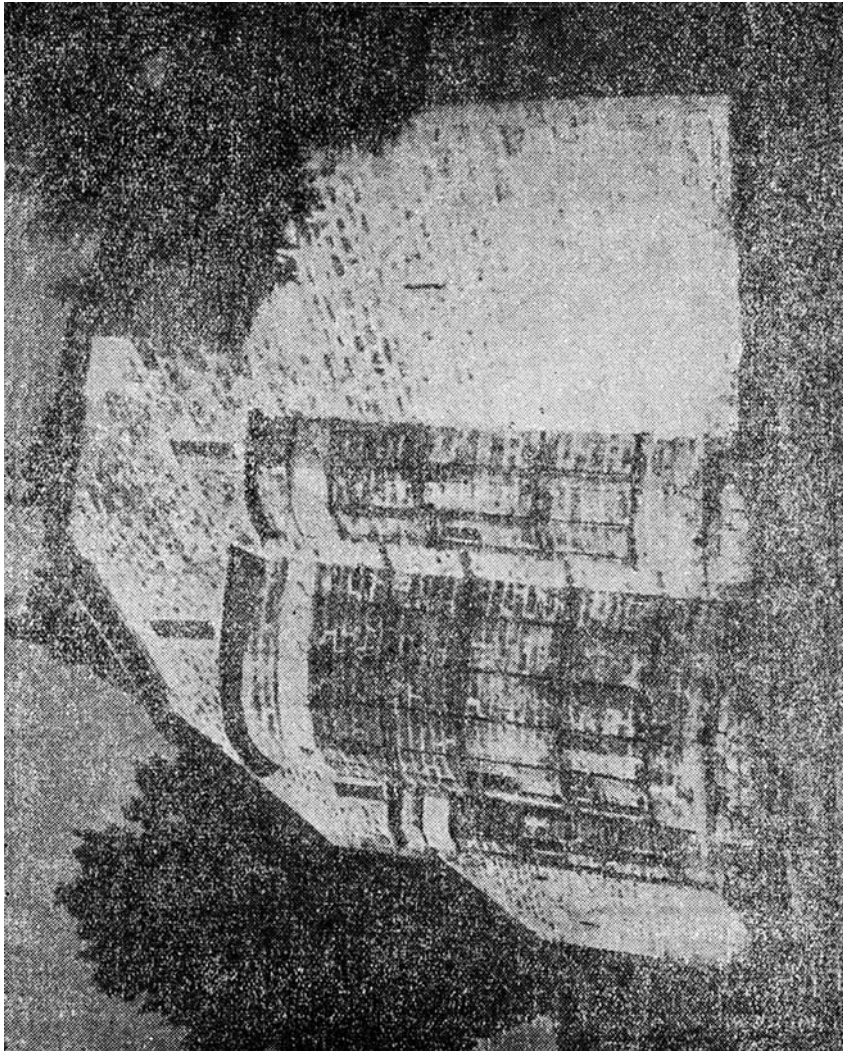
πο ο Καλλίνικος θά φωτισθεί όταν δημοσιευθεί ή σχετική μελέτη του άξιου φιλόλο-
 γου, καθηγητή στο Γυμνάσιο Ζαγοράς, κ. Βαγγέλη Σκουβαρά. Έχουμε σημειώσει
 πώς οι τοιχογραφίες του Μοναστηριού του Άγ. Λαυρέντη προέρχονται από έμμετρη
 διήγηση του Καλλίνικου¹⁵. Ένδιαφέρεται για τὸ χτίσιμο ἐκκλησιῶν καὶ πρωτοστα-
 τεῖ στο χτίσιμο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Ζαγοράς, ἐνός ἀπό τὰ παλιότερα
 καὶ λαμπρότερα δείγματα τρίκλιτης πηλιορείτικης βασιλικῆς πού οἱ μεταγενέστερες
 παραμορφώσεις δέν κατάφεραν νά τοῦ σβύσουν τήν ὁμορφιά. Γράφει ἐπιγράμματα για

ΕΙΚ. 20. Ἁγία Παρασκευή Ζαγοράς (κάτοψη)

ἐπιγραφές ἐκκλησιῶν, δίνει ὁδηγίες για τὸ χτίσιμό τους καὶ ἐνδιαφέρεται για τήν
 ἀρχιτεκτονική τους. Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού εἶναι ἐξόριστος μελετᾷ τήν ἀρχιτεκτονική
 καὶ σχεδιάζει τήν ἐκκλησία τοῦ Σινᾶ. Τότε κατασταλάζει στήν προτίμηση πρὸς
 τίς τρίκλιτες βασιλικές. Στο χειρόγραφο 97 τῆς βιβλιοθήκης Ζαγοράς, στή σελίδα
 240, κάνει ὁλοσέλιδη «ἐπιγραφή τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν» (Εἰκ. 25). Σχεδιάζει,
 μέ κάθε λεπτομέρεια, τρίκλιτη τρίκογχη βασιλική καὶ σημειώνει τὸ ὄνομα τοῦ κάθε
 μέρους (πρόθεσις, ἅγια τράπεζα, διακονικόν, κάγκελοι, ἅγιον ὄχημα βόρειον κλι-

τος, στάσις τῶν υποπιπτόντων, προπύλαια κλπ.). Τὸ σχεδιάσμα αὐτὸ δὲ γίνεται γιὰ μελέτη· ἔχει χαρακτῆρα διδασκτικὸ καὶ παραινετικὸ. Τὸ τονίζει ὁ ἴδιος στὴν προηγούμενη σελίδα 239: «Ἰδοὺ ἐσχεδιάσαμεν καὶ τὴν ἰχνογράφιαν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν ἵνα εὐρίσκοντες οἱ πνευματικοὶ εἰς τοὺς κανόνας τῶν πατέρων τὰς στάσεις τῶν μετανοούντων μὴ ἀγνοῶσι κλπ.». Ἀφοῦ ἀναφέρει λεπτομερῶς τὶς διαφορὰς καταλήγει: «Ἐν τοῖς ποροῦσι δὲ χρόνοις διὰ τὴν τῶν ἔθνων οἴμαι ἐπικράτιαν οὐ μόνον τὰ ἐν κανῶσιν ἀκριβῶς οὐ τηρῆται, ἀλλ' ἀγνοοῦνται ὅλως ὑπὸ τῶν πνευματι-

ΕΙΚ. 21. Ἁγία Παφσαζευὴ Ζαγοροῦς (ἀνατολικὴ πλευρά)

κῶν αἱ τούτων στά εἰς· ἄς ἔρα ὁ μαθεῖν βουλόμενος ὄπισθεν εἰς τὴν ἰχνογράφιαν τῶν ἐκκλησιῶν»¹⁶. Μὲ τὴ δημιουργία τοῦ πρότυπου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Ζαγοροῦς καὶ μὲ τὶς προτροπὲς τοῦ Καλλίνικου ὁ τύπος τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς παίρνει εὐρύτατη διάδοσιν στὸ Πήλιο.

Γιὰ νὰ βλαστήσει, ἔμωσ, ὁ σπόρος ποὺ ἔρριξε ὁ Καλλίνικος ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε τὸ κατάλληλο ἔδαφος. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νὰ προσαρμόζεται στὶς δυνατότητες τῶν οἰκοδομικῶν ὕλικῶν τοῦ τόπου: πέτρα γιὰ τὴν τοιχοποιία (ὄλεπε πλιθόχτιστες

έκκλησίες του κάμπου), ξυλεία άφθονη από τους άπέραντους καστανιώνες του άνατολικού Πήλιου, μάρμαρο για τὰ γλυπτά από τὰ λατομεία της Τζιάσταινης (νότιο Πήλιο), σχιστόλιθο από την Πρόπαν. Τά ύλικά, με τή σειρά τους, διαμόρφωσαν τόν ιδιαίτερο τύπο τής πηλιορείτικης βασιλικής.

Πρώτο χαρακτηριστικό τής πηλιορείτικης βασιλικής είναι ή ξέναρμόνισή της με τὸ φυσικό της περιβάλλον. Οί γραμμές και οί ὄγκοι της δένονται με τίς γραμμές και τούς ὄγκους τής γύρω της φύσης και άπο:ελοῦν μαζί της ένα σύνολο άρμονικό.

ΕΙΚ. 22. 'Αγία Παρασκευή Ζαγοράς (ανάγλυφο)

Οί διαστάσεις της είναι στην κλίμακα του φυσικού και τεχνικού της περίγυρου. Ταιριαστή είναι και χρωματική, με τήν πλακόστρωση τής στέγης (που με τὰ χρόνια μουσκληίξει και παίρνει λεπτότατες γκριζοπράσινες άποχρώσεις), με τή γυμνή ή άμοιολογημένη τοιχοποιία (που άφήνει τήν πέτρα στο ὄρατο φυσικό της χρώμα), με τὸ σβόλισμα μόνο τῶν έξωτερικῶν τοίχων που είναι κάτω από τὰ ὑπόστεγα (δπου τὸ φῶς είναι λιγότερο και τὸ άσπρο χρώμα τής άσθέστης χάνει τήν κουραστική λαμπράδα του), με τή μεγάλη χρήση του ξύλου τής καστανιάς (που με τὸν καιρὸ σκουραίνει και φτάνει στον τόνο τής πέτρας).

Δεύτερο χαρακτηριστικό της είναι οί αρχιτεκτονική της σαφήνεια. Ἐδῶ κάθε μέλος ἔχει ένα προσρισμὸ καθαρό. Τίποτα στην αρχιτεκτονική δὲ μπορεί νά είναι ἄμορφο όταν δὲν είναι και στατικά χρήσιμο. Ἡ λειτουργία του κάθε μέρους ὄχι μόνο δὲν κρύβεται ἀλλὰ και ὑποδηλώνεται με κάθε τρόπο. Οί τοίχοι δέχονται με άνεση τὸ βάρος τής πλακοσκέπαστης στέγης. Οί ξύλινοι στύλοι τῶν ὑπόστεγων παίρνουν τὸ βάρος τής στέγης των μέσω τῶν «μαξηλαριῶν», που και με τὸ σχήμα τους ὑπογραμμίζουν τὸ ρόλο τους. Τὰ σταυρωτά μακρόστενα άγκωνάρια φανερώνουν τή χρησιμο:τητέ τους, νά ἐνώνουν δύο κάθετους τοίχους (Είκ. 26).

Μονόκλιτη βασιλική με θόλο. Προέρχονται από βυζαντινά πρότυπα ¹⁷. Οί θόλοι και τὰ τόξα χιίζονται από πωρόλιθους για νά είναι ελαφρότερα. Τὸ διάστημα ανάμεσα στους τοίχους τής στέγης και στο πλαγιαστό επίπεδο τής πλακόστρωσης γεμίζεται με χῶμα, ὅπως φάνηκε σὲ έπισκευές έκκλησιῶν μετὰ τούς σεισμούς του Ἐπρίλη 1955. Ἐξωτερικά, από τήν άποψη τῶν οικοδομικῶν ὑλικῶν, ἔχουν τίς ίδιες άρετές με τίς τρίκλιτες βασιλικές. Οί μονόκλιτες βασιλικές με θόλο ἔχουν στέγη με περισσότερη πικιιλία γιατί ὁ θόλος προβάλλει είτε με τή μορφή πολύγωνου χαμηλοῦ τρούλου, είτε με τή μορφή έξάρματος τής στέγης σὲ σχήμα μισοῦ λεμονοῦ. Ὁ έξωτερικός της χῶρος είναι ένιατος και ή ένότητά του αὐτὴ τονίζεται

ἀπὸ τὸν ἡμισφαιρικὸ θόλο. Σὲ δὲσες ἔχουν χτιστὸν καὶ ἀνοιχτὸ νάρθηκα (Λαῦκος—Συκῆ), τὰ μεγάλα χτιστὰ τόξα τοῦ δίνου ἓνα μνημειακὸ χαρακτῆρα στὴν εἴσοδο.

Μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική δὲν ἔκανε ὁ μαστρο-Δῆ-

ΕΙΚ. 23. Ἁγία Παρασκευὴ Ζαγοράς (λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου)

μος. Εἶναι, ἄλλωστε, μικρὰ ξωκλήσια μὲ πενιχρὴ διακόσμηση. Ἡ εὐκόλη σχεδίαση καὶ κατασκευὴ τους δὲν ἀπαιτοῦσε τὴν παρουσία ἀρχιτέκτονα. Σὲ καμιὰ τους δὲ συναντοῦμε ἐπιγραφὴ μὲ ὄνομα ἀρχιτέκτονα.

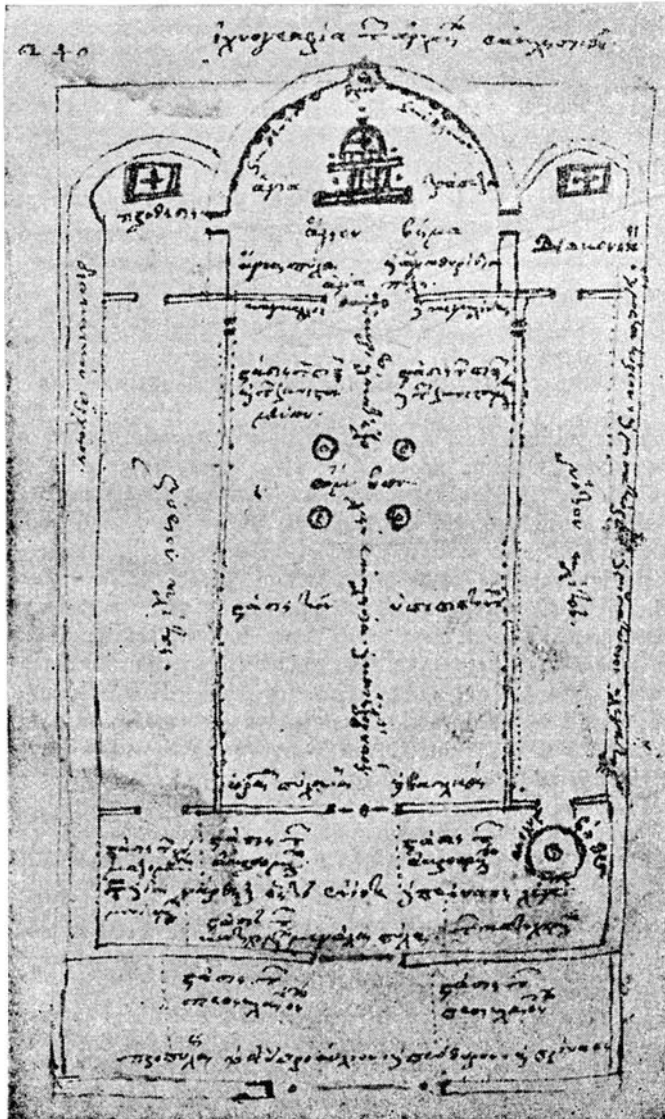
Ὁ Μαστρο-Δῆμος Ζηπανιώτης χιτίζει στοὺς παραδομένους τύπους τὶς ἐκκλησίες ποὺ τοῦ ἀναθέτουν, ὅμως κάθε τύπος πρέπει νὰ προσαρμοσθεῖ στὶς εἰδικὲς συνθήκες κάθε τοποθεσίας. Τὸ ἀλάθητο ἐνστικτὸ τοῦ τὸν βοηθεῖ νὰ δρι-

ΕΙΚ. 24. Παναγία Λαμπεδώνα (ἄποψη)

σκει πάντοτε τὴν πιδ ἱκανοποιητικὴ λύση. Στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Λαύκου, μὲ τὴν ὀρθογώνια αὐλὴ κάνει ὀρθογώνια μονόκλιτη βασιλική. Ἐπειδὴ ἡ καμαροσκέπαστη πύλη τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι ἀπέναντι σχεδὸν ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας, κάνει ἀνοιχτὸ νάρθηκα μὲ χτιστὰ μεγάλα τόξα πού εἶναι σὰ μιά ἀνταπόκριση στὴν καμάρα τῆς πύλης. Στὸν Ἅγιο Ἰωάννη Σουκῆς, ὅπου ἡ αὐλὴ εἶναι σχεδὸν τετράγωνη, διαμορφώνει τοὺς πλαγίους τοίχους σὲ ἡμικυκλικὰ κόγχες κι ἔτσι ὅλος ὁ χώρος πού περιβάλλει τὴν ἐκκλησία παίρνει ζωή. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, ἡ εἴσοδος τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ ὁ ἐπισκέπτης τοῦ μοναστηριοῦ μπαίνοντας μέσα ἀντικρύζει τίς δύο κόγχες, ἀνατολικὴ καὶ βορεινὴ.

Στὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο Ἁγίου Γεωργίου Νηλείας, ἐπειδὴ τὸ μέρος ὅπου χτί-

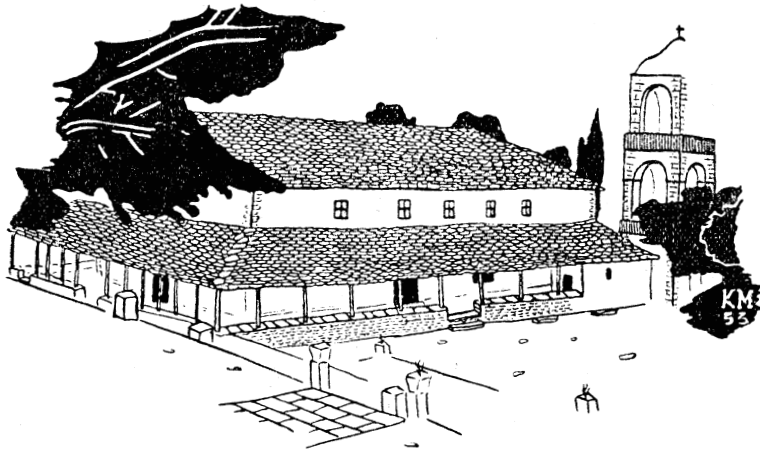

ΕΙΚ. 25. Καλλινίκου : Ἱερογραφία τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν

στηκε ή εκκλησία είναι εκτεθειμένο στους βορεινούς ανέμους, κλείνει τή βρειοδυτική γωνία του υπόστεγου με τοίχο.

Όπως φαίνεται από τις κατόψεις, πολλές εκκλησίες του είναι παράγωνες. Είναι δύσκολο με φωτογραφίες και με λόγια νά δώσει κανένας τήν αισθητική δικαιολόγηση από αυτά τά παραγωνιάματα. Μόνον όταν περπατήσει κανένας τήν κύρια προσπέλαση πρὸς τήν εκκλησία, με τις διαδοχικές αλλαγές τῆς προοπτικῆς, αντιλαμβάνεται με πίσση σοφία είναι υπολογισμένα αυτά.

Ἡ ρύθμιση του ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ ἀπαρχολεῖ τὸ μαστρο - Δῆμο. Μιά ἀπό

ΕΙΚ. 23. Ἁγία Μαρίνα Κιοσοῦ

τις πρὸ διαδεδομένες πλάνες είναι ή αντίληψη πὸς οἱ μεταβυζαντινές εκκλησίες είναι ὑπερβολικά σκοτεινές. Όταν οἱ πόρτες τους είναι ἀνοιχτές τότε τὸ φῶς τους είναι ἀρκετό, ὅσο χρειάζεται γιὰ νά είναι ἀναπαυτικό και γιὰ νά ἀξιοποιῶνται οἱ ἀναμμένες καντήλες. Με φωτισμὸ πὸν θὰ πλησίαζε σὲ ἔνταση τὸ ὑπαίθρο οὔτε αὐτοσυγκέντρωση είναι μπορετὴ οὔτε οἱ καντήλες και οἱ πολυέλαιαι δικαιώνονται αἰσθητικά. Ὁ μαστρο - Δῆμος συγκεντρώνει τὸ φῶς στὸ ἐπάνω μέρος τῆς εκκλησίας, ἀπὸ καὶ νά πέφτει μαλακό. Τὸ τέμπλο, πὸν κοντά του ἔχει τις καντήλες και τὰ κεριά, φωτίζεται λιγότερο. Χαρακτηριστικό είναι πὸς στὸν Ἅγιο Ἰωάννη Συκῆς οἱ ἀξονες τῶν πλαγιῶν παραθυριῶν κλίνουν πρὸς τήν εἴσοδο γιὰ νά συγκεντρῶνουν ἐκεῖ τὸ φῶς.

Ὁ μαστρο - Δῆμος είναι καλὸς κατασκευαστής. Ἡ θεμελίωση, τὸ χτίσιμο, ή ἀρμοση τῶν τόξων και τῶν θόλων είναι καμωμένα με μεγάλη ἐπιμέλεια. Είναι χαρακτηριστικό πὸς με τοὺς σεισμοὺς τοῦ Ἀπριλῆ 1955 καμὰ του εκκλησία δὲν ἔπεσε, οὔτε ἔπαθε ἀνεπανόρθωτες ζημιές, ἐνῶ ἄλλες στὸ ἴδιο χωριὸ καταστράφηκαν τελείως (Ἅγ. Γεώργιος Νηλείας).

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ. ΣΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥΣ

Σύντομες, μονολεκτικές μερικές φορές, είναι οἱ κρίσεις τῶν λογίων τοῦ 18ου και τοῦ 19ου αἰῶνα γιὰ τις εκκλησίες τοῦ Πηλίου. Στὰ 1791 ὁ Κωνσταντᾶς και ὁ Φιλιππίδης στή «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» τους, κάνοντας μιὰ γενικὴ περιγραφή τῶν χωριῶν γράφουν πὸς είναι «αἱ εκκλησίες τους, καλαῖς, μεγάλαις, ζωγραφισμέναις αἱ περισσότερες, στολισμένες καλλὰ ελακίς». Οἱ εὐνοϊκοὶ αὐτοὶ χαρακτηρισμοὶ δείχνουν πόσο οἱ εκκλησίες αὐτές, οἱ πληθυσθεϊτικὲς θιαυλικές, ἀναποκρίνονταν στις αἰσθητικὲς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς τους. Χαρακτηριστικό είναι πὸς οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς μιλώντας παρακάτω γιὰ τή βυζαντινὴ εκκλησία τῆς Σωτήρας Ζαγοράς γράφουν πὸς είναι «μεγάλῃ ἀρκετά, σταυρολθι με κουμπέ, ζωγραφισμένη ἀπὸ τὸ παλαιό, σκοτεινὴ δμως και χωρὶς γοστος». Ὁ Νικόλαος Μάγνης, στὰ 1860,

στή γενική περιγραφή των ηηλιορείτικων χωριῶν σημειώνει πὼς «εἰς τὸ κεντρικότερον μέρος ἐκάστου χωριοῦ εἶναι κτισμένη μεγαλοπρεπὴς ἐκκλησία»¹⁸. Μιλώντας γὰρ διάφορες ἐκκλησίες μεταχειρίζεται συνήθως τὰ ἐπίθετα «περικαλῆς» καὶ «κομφός». Ὁ Ἰ. Ρηματισίδης στὰ 1874¹⁹ γράφει πὼς ἡ Πορταριά ἔχει «δυὸ περικαλεῖς ναοὺς» καὶ ἡ Μακρυνίτσα «πολλὰς ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ἡ πλησίον τῆς ἀγορᾶς κειμένη ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου εἶναι ἡ μεγαλυτέρα καὶ ὠραιότερα». Γιὰ τὸν Ἅγιο Λαυρεντίο γράφει πὼς ἔχει «ἐκκλησίας ὠραίας». Ὁ Ζωτιμᾶς Ἐσφιγμενίτης, στὰ 1887, σχολιάζοντας τὴ Γεωγραφία τῶν Δημητριάδων, ἐνῶ ἀναφέρει ἀπειρες λεπτομέρειες γιὰ κάθε ἐκκλησία, ἀκόμα καὶ πόσοι παπάδες τῆς ἦταν ἔγγαμοι καὶ πόσοι ἄγαμοι, δὲν κάνει καμιά καλαισθητικὴ κρίση. Μόνον δὲν ἀναφέρει τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδας Μακρυνίτσας σημειώνει πὼς «εἶναι ὄλη ἐξωγραφιμένη κάλλιστα». Ὁ Ρήγας Καμηλάρης στὰ 1897 ἀποκαλεῖ τὴν ἐκκλησία τῶν Μηλεῶν «ἐλ: ἱστορητιον» καὶ ὑποσημειώνει: «Ἡ ἐκκλησία αὕτη, πολὺτιμον κειμήλιον διασωθέν, κινδυνεύει νῦν νὰ καταστραφῆ ὑπὸ τῆς μανίας τῶν καινοτόμων εἴτινες ἠβουλήθησαν νὰ ἀνοίξωσι μεγάλα παράθυρα, νὰ καταστρέψωσι τὸν δυτικὸν τοῖχον, νὰ ἰδρῦσωσι καρασιωπὸν γυναικωνίτην κ. ἄ.»²⁰.

Ἡ λαϊκὴ μοῦσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τραγούδι ποῦ ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, δὲν φαίνεται νὰ ἀσχολήθηκε μὲ τίς ἐκκλησίες. Ἄς μὴν ἐξχνουῦμε, ἔμως, πὼς δὲν ἔγινε συστηματικὴ συλλογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Πηλίου.

* Ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῶν ἐκκλησιῶν δημοσιεύονται μόνον οἱ ἀνέκδοτες.

1. Κίτσου Ἀ. Μακρῆ: Ὁ καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης καὶ ὁ γλύπτης Μίλιος. Βόλος—Ἀθήνα 1955 σελ. 12—16
2. Ὑπαγόρευση κ. Γιάννη Ριζινοῦ, ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ (1952).
3. Ν. Ἰ. Γιαννοπούλου: Ἡ ἐπὶ τοῦ Πηλίου Μονὴ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου (Ἀνατύπωσης ἐκ τοῦ ΙΑ τόμου τῆς ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρίας Βυζαντινῶν σπουδῶν). Ἐν Ἀθήναις 1935.
4. Ἀπ. Γ. Κωνσταντινίδη: Τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα καὶ χριστιανικὰ μνημεῖα. Ἀλεξάνδρεια 1943, σελ. 107—113. (Ἀνατυπώσεις ἀπὸ τὸ «Φάρο» τῆς Ἀλεξάνδρειας).
5. Χριστοφύρου Πεοραιβῶ: Πολεμικὰ ἀπομνημονεύματα καὶ βιογραφία Ρήγα Φεραίου. Ἐπιμέλεια Μ. Παπαϊωάννου. Ἀθήνα 1956—σελ. 314.
6. Νικολάου Μάγνητος: Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας καὶ Θεταλικῆς Μαγνησίας. Ἐν Ἀθήναις 186—σελ. 86
7. «Προμηθεΐς». Ἔτος Δ' (Μάρτιος 1892) Βόλος 1892—σελ. 711.
8. Γρηγορίου Ἱεροδιακόνου καὶ Δανιὴλ Ἱερομονάχου: Γεωγραφία Νεωτερικῆ. Βιέννη 1791.
9. Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτη: Σημειώσεις εἰς τὰ ἐκ τῆς Γεωγραφίας τῶν Δημητριάδων Μαγνητικά. Ἡμερολόγιον «Ἡ Φῆμη». Ἐν Βόλῳ 1887—σελ. 85
10. Κ. Α. Μακρῆ: Δύο λαϊκοὶ ζωγράφοι. Βόλος 1952—σελ. 31.
11. Κ. Α. Μακρῆ: Ἐνα μετρυβυζαντινὸ τέμπλο στὸ Πήλιο (Ἀνακοίνωση στὸ Θ' Διεθνές Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν). Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου. Ἀθήναι 1954.
12. Κ. Α. Μακρῆ: Ὁ καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης καὶ ὁ γλύπτης Μίλιος. Βόλος Ἀθήνα 1955—σελ. 15 καὶ 23—25.
13. Μ. Ρήγα Καμηλάρη: Ἱεραὶ ἀναγραφαί. «Θεσσαλικά Χρονικά» Τόμος τέταρτος. Ἀθήναι 1934—σελ. 140.
14. Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου: Καλλίνικος Γ' (Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως) Ἐν Ἀθήναις 1915—σελ. 30.
15. Κ. Α. Μακρῆ: Ἐπιλήθησις. Ἐφημ. «Θεσσαλία» Βόλου, 26 Ἰουνίου 1952.
16. Καλλινίκου Πατριάρχου: Τόμος Γος. Τὰ ἐν ὑπερορίᾳ γραφέντα. Χειρόγραφο βιβλιοθήκης Ζαγορά: ἀριθ. 97—σελ. 239.
17. Γ. Σωτηρίου: Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία. Τομ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1942—σελ. 499.
18. Νικολάου Μάγνητος: Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας καὶ Θεταλικῆς Μαγνησίας. Ἐν Ἀθήναις 1860—σελ. 47.
19. [Ἰ. Ρηματισίδης]: Συνοπτικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλίας καὶ τινων παρὰ τοῖς Θεσσαλοῖς ἐθίμων. Σμύρνη 1874—σελ. 25, 26 καὶ 28.
20. Ρήγα Καμηλάρη: Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, Βιογραφίαι—Λόγοι—Ἐπιστολαί. Ἐν Ἀθήναις 1897—σελ. 41.

Η 6' έκδοση τυπώθηκε σε 1000 αντίτυπα το Δεκέμβριο του 2007.

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Αρδηττού 12-16, 116 36 Αθήνα
Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033
www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

ISBN: 978-960-98043-3-2

Ανάπτυξη παντού. Ανάπτυξη για όλους.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

